

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAKİYYÜDDİN SÜBKÎ'NİN FETVA METODU

HACER TABURDEMİR

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. BİLAL AYBAKAN**

İSTANBUL, 2022

**İBN HALDUN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TAKİYYÜDDİN SÜBKÎ'NİN FETVA METODU

HACER TABURDEMİR

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. BİLAL AYBAKAN**

İSTANBUL, 2022

TEZ ONAY SAYFASI

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Temel İslam Bilimleri (İslam Hukuku) alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri

Unvan – Ad Soyad

Kanaati

İmza

Bu tezin İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Teslim Tarihi

Mühür/İmza

AKADEMİK DÜRÜSTLÜK BEYANI

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Hacer TABURDEMİR

İmza:

X X X X X

ÖZ

TAKIYYÜDDİN SÜBKÎ'NİN FETVA METODU

Taburdemir, Hacer

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı (%30 İngilizce)

Öğrenci Numarası: 177041001

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-8583-2196

Ulusal Tez Merkezi Referans Numarası: 10434204

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bilal Aybakan

Ocak 2022, 86 sayfa

Bu çalışma, 683-756/1284-1355 yılları arasında yaşamış Şâfiî fakihi Takıyyüddin Sübkî'nin fetvalarını konu edinmektedir. Fetvaları, *Fetâvâ's-Sübkî* isimli eser üzerinden incelenmiş, genel özellikleri ve cevap verirken takip ettiği yöntemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız giriş, sonuç ve üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Sübkî'nin hayatı ve yaşadığı dönem işlenmiştir. İkinci bölümde, Fetâvâ'sı tanıtılmış ve fetvalarının fikhî birikim ve sosyal tarih açısından önemi üzerinde durulmuştur. Son bölümde kullandığı deliller, el altı kitapları, cevaplarında benimsediği üslup ve yaptığı atıflar üzerinden Sübkî'nin fetva usulü izaha çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fetâvâ's-Sübkî, fetva metodu, Takıyyüddin Sübkî.

ABSTRACT

TAQI AL-DĪN AL-SUBKĪ'S FATWA METHODOLOGY

Taburdemir, Hacer

MA in Islamic Studies (in %30 English)

Student ID: 177041001

Open Researcher and Contributor ID (ORC-ID): 0000-0001-8583-2196

National Thesis Center Reference Number: 10434204

Thesis Supervisor: Prof. Bilal Aybakan

January 2022, 86 Pages

In this thesis, fatwas of Taqī al-dīn al-Subkī who was an authorized Shāfi'ī faqīh and lived between the years of 683-756/1284-1355 will be discussed in detail. His fatwas are examined from the work *Fatāwā's-Subkī* which is the basis and main resource of this study while analyzing. General characteristics of these fatwas and the manners used by Subkī while issuing fatwā will be covered within this study. The dissertation will be divided into three parts except introduction and conclusion. In the first chapter, general features of the period Subkī lived in and the biographical information will be provided. After that, within the second chapter, his fatwas will be introduced through the questions and answers and the reasons making these fatwas having such significance in terms of fiqh literature and social history. In the last chapter, his fatwā methodology will be explained at length over the sources and reference books he benefitted from, common usages determined in his fatwas and referrals in his answers.

Keywords: Fatāwā al-Subkī, fatwa methodology, Taqī al-dīn al-Subkī.

TEŞEKKÜR

Tez konumu belirleme noktasından başlamak üzere çalışmamı yürütürken tashihleriyle beni yönlendiren, karşılaştığım zorlukları bilgi ve tecrübesi ile aşmamda yardımcı olan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Bilal AYBAKAN’a teşekkürlerimi sunarım. Öğrenim hayatım boyunca arkamda durduklarını her daim hissettiğim, haklarını ödeyemeyeceğim babam Hacı Mehmet TABURDEMİR, annem Halime TABURDEMİR’e ve bu zaman zarfında bana motivasyon sağlayan canım kardeşlerime derinden minnettarım. Tezimi yazarken beni her zaman manen destekleyen ve yanımda olduğunu hissettiren biricik dostum Ayşe Betül Ceyhan’a, yüksek lisans yoldaşlarım ve canım arkadaşlarım Büşra Korkmaz Çalışkan ve Nesibe Demir’e müteşekkirim.

Hacer TABURDEMİR

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
BÖLÜM I GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu.....	1
1.2. Çalışmanın Önemi	2
1.3. Çalışmanın Çerçevesi ve Metodu	2
1.4. Literatür Değerlendirmesi.....	2
BÖLÜM II SÜBKÎ VE YAŞADIĞI DÖNEM	4
2.1. Yaşadığı Çağ.....	4
2.1.1. Siyasî Durum	4
2.1.1.1. Suriye'nin Moğollar Tarafından İstilas ve Aynicâlut Savaşı	4
2.1.1.2. Moğol ve Haçlılara Karşı Mücadele.....	5
2.1.1.3. Sübkî Döneminde Hüküm Süren Sultanlar ve Devletin Genel Durumu	6
2.1.2. Sosyo-Ekonomik Durum	8
2.1.3. İlmî Durum	9
2.2. Sübkî'nin Hayatı	10
2.3. Eserleri.....	15
BÖLÜM III FETÂVÂ ADLI ESERİNİN TANITIMI	18
3.1. Fetâvâ'nın Tanıtımı	19
3.1.1. Konular	19
3.1.2. Sorular.....	21
3.1.2.1. Soruların Geldiği Yerler	21
3.1.2.2. Soruların Tarih Bilgileri	23
3.1.2.3. Soruların Yapıları ve İfade Biçimleri	24
3.1.2.4. Soru Sorma Amaçları	28
3.2. Sübkî'nin Fetvalarının Önemi	30
3.2.1. Soruların Toplumsal Yapıya İşaretleri.....	31
3.2.2. Cevapların Toplumsal Yapıya İşaretleri	33

BÖLÜM IV SÜBKÎ'NİN FETVA METODU	36
4.1. Sübkî'nin Atıfta Bulunduğu Deliller	36
4.1.1. Kur'ân-ı Kerîm	37
4.1.1.1. Bir Konudaki Bütün Ayetleri Bir Araya Getirme.....	37
4.1.1.2. Ayetlerin Bağlamına Dair Açıklama Yapma.....	38
4.1.1.3. Ayet Tefsiri	39
4.1.2. Sünnet	40
4.1.2.1. Bir Konudaki Mevcut Hadisleri Bir Araya Getirme.....	40
4.1.2.2. Muhtelifü'l-Hadîsi (مختلف الحديث) Açıklama	41
4.1.3. İcmâ	42
4.1.4. Kıyas	43
4.1.5. Âsâr(الأثر)	43
4.1.6. Örf.....	44
4.1.7. İstishâb.....	45
4.1.8. Maslahat.....	46
4.2. Temel Referans Kaynakları	47
4.3. Fetva Usûlü	50
4.3.1. Cevabın Kısallığı ve Uzunluğu Açısından.....	52
4.3.1.1. Kısa (Öz) Cevapları	53
4.3.1.2. Uzun (Ayrıntılı) Cevapları.....	54
4.3.1.2.1. Kavâid Üzerinden Açıklama Yapma	54
4.3.1.2.2. Cevabı Bölümlere Ayırma.....	56
4.3.1.2.3. Sorudaki İfadeleri Teker Teker Açıklama	57
4.3.1.2.4. Farazî Sorular Üretmesi.....	57
4.3.1.2.5. Anlaşılması Zor (Garîb) Kelimeleri Açıklama.....	58
4.3.1.2.6. Konuyu Ayrıntılı Anlatma.....	59
4.3.1.2.7. Cevabı Özetleme.....	60
4.3.2. Kaynaklarda Hakkında Bilgi Olan ve Olmayan Sorular	61
4.3.2.1. Hakkında Bilgi Olan Sorular	61
4.3.2.1.1. Tercihle Bulunduğu Fetvaları	61
4.3.2.1.2. Tercihle Bulunmadığı Fetvaları	62
4.3.2.2. Hakkında Bilgi Olmayan Sorular	63
4.4. Fetvalarında Atıfta Bulunduğu İsimler	63
4.4.1. Sübkî'nin Mezhep İçerisi Atıfları.....	64

4.4.1.1. Görüşüne Katıldığını Açıkça Dile Getirdiği Alimler	64
4.4.1.1.1. İmam Şâfiî (v. 204/820).....	65
4.4.1.1.2. Kadı Hüseyin (v. 462/1069)	65
4.4.1.1.3. Gazzâlî (v. 505/1111)	66
4.4.1.1.4. Râfiî (v. 623/1126).....	66
4.4.1.1.5. Nevevî (v. 676/1277).....	66
4.4.1.2. Farklı Düşündüğünü Dile Getirdiği Alimler.....	67
4.4.1.2.1. İmam Şâfiî (v. 204/820).....	67
4.4.1.2.2. Mâverdî (v. 450/1058).....	67
4.4.1.2.3. Kadı Hüseyin (v. 462/1069)	68
4.4.1.2.4. İmâmü’-l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085).....	68
4.4.1.2.5. Cürcânî (v. 482/1089).....	69
4.4.1.2.6. Rûyânî (v. 502/1108).....	69
4.4.1.2.7. Râfiî (v. 623/1126).....	70
4.4.1.2.8. Âmidî (v. 631/1233)	70
4.4.1.2.9. Nevevî (v. 676/1277).....	71
4.4.1.2.10. İbnü’r-Rif ‘a (v. 710/1310).....	71
4.4.1.2.11. Celaleddîn Kazvînî (v. 739/1338).....	71
4.4.1.3. Şâz Görüşleri	72
4.4.1.4. Sonradan Değişen Görüşleri	73
4.4.2. Mezhep Dışı Atıfları	73
4.4.2.1. Hanefî Mezhebi	74
4.4.2.1.1. Hanefî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri.....	74
4.4.2.1.2. Hanefî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri	74
4.4.2.2. Mâlikî Mezhebi.....	76
4.4.2.2.1. Mâlikî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri.....	76
4.4.2.2.2. Mâlikî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri.....	76
4.4.2.3. Hanbelî Mezhebi.....	77
4.4.2.3.1. Hanbelî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri.....	77
4.4.2.3.2. Hanbelî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri.....	78
BÖLÜM V SONUÇ.....	80
REFERANSLAR.....	82
ÖZGEÇMİŞ	86

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Birinci Cilt	20
Tablo 3.2. İkinci Cilt.....	21

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu araştırma, Memlûkler döneminde yaşamış yetkin bir Şâfiî fakihî olan Takıyyüddin es-Sübkî'nin (683-756/1284-1355) fetvalarını konu edinmektedir. Bilindiği üzere, yöneltilen soruya fakihînin verdiği dini cevaba fetva denir. Mümin bireyin sorumlulukları büyük oranda Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiştir. Fakat sorumluluğu belirleyen kuralları aslî kaynaklardan öğrenme imkânı her birey için söz konusu olamaz. Zira kişiler bilgi, beceri ve imkânlar bakımından eşit durumda değildirler. Bu da yetersiz olanların, meseleye vâkıf olan ulemaya müracaatını zorunlu kılar. Fık'hî bir meselede bilmeyenin bilene sorup da aldığı dini-hukuki cevaba fetva denir. Verilen fetva, bazen kaynaklarda hazır olarak bulunabilir, bazen de herhangi bir kaynakta hiç temas edilmemiş olabilir. Birinci ihtimal söz konusu olduğunda fakih, el altındaki kaynakları araştırıp oradaki hazır hükmü cevap olarak verir. Fetvaya erişimin bu tarzı fazla zahmetli değildir. Fakat sorulan sorunun cevabı mevcut kaynaklarda yer almıyorsa fakihînin buna dair bir çözüm üretmesi gerekir. Bu tarz fetvalar, fakihînin yetkinliğini gösterir. Onun bu noktadaki dirayeti fetvanın isabet derecesini belirler. Bu itibarla, Sübkî gibi ünlü bir fakihînin, kendisine gelen sorulara verdiği fetvaların toplandığı *Fetâvâ's-Sübkî* adlı eserini inceleyip onun fetvada ne denli dirayet sahibi olduğunu göstermek ve bu vesileyle dönemin sosyal tarihine bir nebze ışık tutmak istedik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Sübkî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve yaşadığı dönem ele alınmıştır. Sübkî, Bahrî Memlûkler (648-784/1250-1382) döneminde yaşadığı için dönemin siyasi şahsiyetlerine de ihtiyaç duyulduğu kadar temas edilmiş, böylece, fetvalarının siyasi zemini de kısmen aydınlatılmıştır. İkinci bölümde, asıl inceleme konumuz olan *Fetâvâ's-Sübkî* adlı eserin tanıtımı ve içerik analizi yapılmıştır. Bu maksatla, kendisine gelen soruların menşei, içerikleri ve bunlara verilen cevaplar incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Sübkî'nin fetva

metodu ele alınmıştır. Bu bağlamda, fetva veriş tarzı, kullandığı deliller, atıf yaptığı mezhep içi ve dışı kaynaklar belirlenip değerlendirilmiştir.

1.2. Çalışmanın Önemi

Sübkî, ilmî donanımıyla mensubu olduğu mezhep içinde oldukça saygın bir yere sahiptir. Bu itibarla yaşadığı dönemde mezhep mensuplarının müracaat ettikleri önemli bir otoritedir. Bu nedenle dönemin pek çok problemi kendisine ulaştırılıp çözüme kavuşturulmuştur. Sosyal hayatı canlı bir şekilde yansıtan bu içerik onun *Fetâvâ*'sında saklı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sosyal içerik fıkıh tarihi açısından incelenmeye değerdir. Ne var ki Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Sübkî'nin biyografisine tahsis edilen madde dışında bu konuda Türkçe müstakil başka bir çalışma yapıldığına tesadüf edilememiştir. Sübkî'nin fetvaları, yaşadığı zamanın toplumsal yapısına dair kıymetli bilgiler içermektedir. Bu nedenle çalışmamızda fetvalarının bu yönü de dikkate alınacaktır. Böylece meselenin hem fikhî hem de sosyal tarih yönü incelenmiş ve bu alana mütevazı bir katkı sağlanmış olacaktır.

1.3. Çalışmanın Çerçevesi ve Metodu

Bu çalışma, müellife ait fetvaların büyük bir kısmının derlendiği *Fetâvâ's-Sübkî* adlı eseri ile sınırlandırılmış, ona ait diğer eserlerdeki fetvaları incelemeye dahil edilmemiştir.

Bu çalışmada Sübkî'nin adı geçen eserinde yer alan fetvaları teker teker incelenerek onun fetva verirken nasıl bir yöntem izlediği *tümevarım* yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.4. Literatür Değerlendirmesi

Bu araştırmadaki temel kaynak *Fetâvâ's-Sübkî* adlı eserdir. Müellifin hayat hikayesini inşa etmek üzere tarih, tabakât ve terâcim eserlerine de müracaat edilmiştir. Gerçi biyografisine dair en kapsamlı bilgiler oğlu Tâceddin es-Sübkî'nin (v. 771/1370) *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ* adlı eserinde yer almaktadır. Başka eserlerde de hayatıyla ilgili bilgiler yer almaktaysa da bunlar oğlunun verdiği temel bilgilere ciddi

bir katkı sağlamamaktadır. Yine de İbn Kādî Şühbe'nin (v. 874/1470) *Tabakātü's-Şâfi'iyye*'si gibi özel ve es-Safedî'nin (v. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ı gibi daha genel tabakât eserleri de incelenmiştir. Dönemin tarihine dair ise şu iki temel eserden istifade edilmiştir: İbn Haldûn'un (v. 808/1406) *Kitâbü'l-İber*'i ve Makrîzî'nin (v. 845/1442) *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*'ü. Yer yer şu eserlerden de istifade edilmiştir: 'Abbâdî'nin *fî târihi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*'i ve Fatih Yahya Ayaz'ın *Memlûkler*'i.

Türkiye'de hakkında müstakil bir çalışma yapılmış olmamakla birlikte, yurtdışında Sübkî'ye dair yapılmış çalışmalar mevcuttur. Medine İslâm Üniversitesi'nde Abdullâh b. Ahmed b. Sa'îd eş-Şerîf'in Sübkî'nin usûl düşüncesini ele aldığı *el-Ârâü'l-usûliyye li'l-imâm Takiyyüddîn es-Sübkî eş-Şâfiî el-müteveffâ senete 756 el-hicriyye* isimli doktora tezi ve Mu'te Üniversitesi'nde, Osmân b. Hamza'nın Sübkî'nin fetva usulünü incelediği *Menhecü'l-imâm Takiyyüddîn es-Sübkî eş-Şâfiî fî'l-fütyâ* isimli yüksek lisans tezi mevcuttur. Bu iki çalışmaya ek olarak Sübkî'nin *Keşfü'd-desâis fî hedmi'l-kenâis* eseri ve *Termîmü'l-kenâis* başlıklı risalesi üzerine Yale Üniversitesi'nden Seth Ward *Construction and Repair of Churches and Synagogues in Islamic Law: A Treatise of Taqî al-Dîn 'Alî b. 'Abd al-Kâfi al-Subkî* isimli doktora tezini kaleme almıştır. Sübkî hakkında yapılmış çalışmalar zikredildiği gibidir. Fakat çalışmaların mevcut olduğu veri tabanlarına erişemediğim için tezimde yer veremedim.

BÖLÜM II

SÜBKÎ VE YAŞADIĞI DÖNEM

Türk asıllı azatlı kölelerin kurduğu ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca Mısır, Suriye ve Hicaz topraklarında hüküm süren Memlûkler, tarih kaynaklarında iki döneme ayrılarak incelenmiştir: Bahrî Memlûkleri (648-784/1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (784-923/1382-1517). 683-756/1284-1355 yılları arasında yaşamış olan Sübkî de, Memlûkler'in ilk dönemi sayılan *Bahrîler* zamanına denk gelmiştir. Memlûkler bu dönemde, devletin temellerini atmış ve gelişip büyümüştür. Devlet bu dönemde her ne kadar gelişme göstermişse de yaklaşık otuz yıl hüküm süren el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'den (v. 741/1341) sonra siyasi istikrar bozulmuş ve yıkılış sürecine girmiştir. Sübkî, devletin hem geliştiği hem de duraklayıp gerilediği zamana tanıklık ettiği için fetvaları fikhî, tarihi ve sosyal açıdan oldukça zengindir. Fetvalarının bu boyutunun aydınlanabilmesi için bu dönemin genel yapısına dair temel birtakım bilgiler de verilecektir.

2.1. Yaşadığı Çağ

2.1.1. Siyasî Durum

2.1.1.1. Suriye'nin Moğollar Tarafından İstilas ve Aynicâlut Savaşı

İslam tarihinde büyük bir kırılma meydana getiren Moğollar, Hülâgû komutasındaki ordusuyla 656/1257 yılında Bağdat'ı işgal edip yağmalamışlardır. Böylece, Abbasi Hilafetine son vermişlerdir. Bağdat'tan sonra ise Bilâdü's-Şâm'a¹ yönelen Moğol ordusu bölge şehirlerini tek tek ele geçirmişlerdir.² Buraları ele geçirirken meydana

¹ Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün olmak üzere dört ülkeden oluşan bölgeye Bilâdü's-Şâm denir.

² Ebû'l-Mekârim el-Mekîn el-Circîs b. el-'Amîd, *Ehbârul-Eyyûbiyyîn* (Kâhire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1991), 44; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Magribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn : El- 'iber ve dîvânü 'l-mübtede' ve 'l-haber fî eyyâmi 'l- 'Arab ve 'l- 'Acem ve 'l-Berber ve men 'âsarahum min zevi 's-sultâni 'l-ekber*, thk. Ebû Suheyb el-Keremî (Amman:

getirdikleri yıkım karşısında Memlûkler ciddi anlamda endişeye kapılmışlardır. Bu sıralarda Mısır'ı yöneten Seyfeddin Kutuz (v. 658/1260), Moğollar'ın Mısır'ı ele geçirmeleri halinde neler yapabilecekleri hususunda istişareler yapmış ve halkı savunma savaşına hazırlamıştır. Moğollar, Şam ve etrafındaki pek çok yeri işgal ettikten sonra Kahire'ye yönelmişlerdir. Moğol ordusu Kahire'yi kuşattığında Hülâgû, tehdit içerikli bir mektup yollayarak onları itaate çağırmıştır. Elçilerin getirdiği mektubu alan Kutuz, ileri gelenlerle yaptığı istişare neticesinde savaş kararı almıştır.³

Bu karar sonrasında iki tarafın ordusu, Filistin'deki Beysan ve Nablus şehirleri arasında yer alan Aynicâlût mevkiinde 658/1260 tarihinde savaşa girmiştir. Bu savaşta Moğollara karşı büyük bir zafer elde eden Memlûkler, İslam tarihinde dönüm noktası teşkil edecek bir başarıya imza atmıştır.⁴

2.1.1.2. Moğol ve Haçlılara Karşı Mücadele

Aynicâlût savaşı dönüşünde suikaste uğrayan Kutuz ölünce yerine, Baybars el-Bundukdârî (v. 676/1277) geçmiştir. Bahrî Memlûkler'in ilk sultanı sayılan Baybars, oldukça karışık bir dönemde iktidara geldiği için içeride kendi otoritesini tesis etmeye çalışırken dışarıda, muhtemel Moğol ve Haçlı saldırılarına karşı tedbirler almıştır.

Aynicâlût savaşında aldıkları yenilgi sonrasında Moğollar, Memlûkler'e karşı daha da bilenmişlerdir. Bunun farkında olan Sultan Baybars hem diplomatik hem askeri adımlar atarak tedbir almıştır. Hülâgû'nun ölümüne (663/1265) rağmen iki devlet arasındaki gerilim son bulmamış, Elbistan'da yapılan savaşta (675/1277), Moğol ordusu ikinci bir hezimet yaşamıştır.⁵ Moğollara karşı kazandığı bu zaferden sonra

Beytû'l-efkâr ed-düveliyye, 2003), 1454; Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Makrizî, *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli 'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 1: 499; Hüseyin Polat, "et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1997), 64-65.

³ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir el-Makrizî, *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli 'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997), 1: 514; İsmail Yiğit, *İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal* (İstanbul: Kayıhan Yay., 2011), 7: 33-35; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 33.

⁴ Circîs, *Ehbârul-Eyyûbiyyîn*, 53; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, 1454; Yiğit, *İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, 7: 38.

⁵ Ahmed Muhtâr el-'Abbâdî, *fî târihi 'l-Eyyûbiyyîn ve 'l-Memâlik* (Beyrût: Dâru'n-nahda'l-'Arabiyye, 1995), 186.

diğer bir tehdit olan Haçlılar'a yönelen Baybars ellerindeki pek çok şehri ele geçirmiş ve Antakya'daki Haçlı Kontluğuna da son vermiştir.⁶

Baybars'ın vefatından sonra yerine oğlu Seyfeddin Kalavun (v. 689/1290) gelmiş, Moğol ve Haçlılarla mücadeleyi sürdürmüştür. Kalavun'un saltanatının başında, o dönem Şam'ın naib-i sultanı olan Sungur el-Aşkar (v. 692/1292 [?]), Şam'da sultanlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine Kalavun, ordusunu Aşkar üzerine göndermiş ve iki taraf arasında savaş gerçekleşmiştir. Diğer bir yanda da devlet içerisindeki bu iç karışıklık durumundan faydalanmak isteyen Moğol ordusu da Halep'i tekrar ele geçirmiştir. Bunun üzerine iki ordu Humus şehrinde, Halid b. Velîd'in kabri yakınında karşı karşıya gelmiş ve savaş başlamıştır. Moğolların yenilgisiyle neticelenen bu savaş, iki devlet arasında uzun sürecek bir ateşkes haliyle sonuçlanmıştır.⁷

Moğol tehlikesini ortadan kaldıran Kalavun, yönünü Haçlılarla mücadeleye çevirmiştir. Lazkiye'de bulunan Markab kalesini 1285 yılında ele geçirmiş ve ardından 1287 yılında şehrin kendisini Lazkiye'yi, 1289'da da Trablus'u fethetmiştir. 1290 yılında, Akka'yı fethetmek için hazırlık yaparken de vefat etmiştir.⁸

1291 yılında, Eşref Halil (v. 693/1293) babasının yarım bıraktığını tamamlayıp Akka'yı fethetmiştir. Akka'nın fethiyle beraber Haçlıların elindeki son kale de düşmüş ve kalan bazı küçük yerler savaş olmadan ele geçirilmiştir.⁹

2.1.1.3. Sübkî Döneminde Hüküm Süren Sultanlar ve Devletin Genel Durumu

Sübkî'nin 683-756/1284-1355 yılları arasında yaşadığını ve bu zaman diliminin idari olarak Memlûkler'in Bahrîler dönemine denk geldiğini belirtmiştik. Bu aralığa bakıldığında Sübkî'nin 71 yıllık ömründe 17 melik hüküm sürmüştür. Bu kişiler sırasıyla:

- el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun (678/1279),
- el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun (689/1290),

⁶ Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 35.

⁷ 'Abbâdî, *fî târihi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, 210-212.

⁸ 'Abbâdî, *fî târihi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, 214-215.

⁹ 'Abbâdî, *fî târihi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, 219-221

- el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (birinci saltanatı) (693/1293),
- el-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa (694/1294),
- el-Melikü'l-Mansûr Muhammed Lâçin (696/1296),
- el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (ikinci saltanatı) (698/1299),
- el-Melikü'l-Muzaffer Baybars el-Çaşnigâr (709/1310),
- el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (üçüncü saltanatı) (709/1310),
- el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir (741/1341),
- el-Melikü'l-Eşref Alâeddin Küçük (742/1341),
- el-Melikü'n-Nâsır Ahmed (742/1342),
- el-Melikü's-Sâlih Ebü'l-Fidâ (743/1342),
- el-Melikü'l-Kâmil Seyfeddin I. Şa'bân (746/1345),
- el-Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin I. Haccî (747/1346),
- el-Melikü'n-Nâsır Hasan (birinci saltanatı) (748/1347),
- el-Melikü's-Sâlih Selâhaddin (752/1351),
- el-Melikü'n-Nâsır Hasan (ikinci saltanatı) (755/1354).

Zikredilen sultanlardan ilki olan Seyfeddin Kalavun ve sonrasında gelen Eşref Halil döneminde Haçlılar ve Moğollarla mücadelenin devam ettiğini ifade etmiştik. Buradan hareketle, kuruluştan Eşref Halil'in vefat ettiği 693 yılına kadar, devletin varlığını tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmaya çalışıldığını söylemek mümkün hâle gelmektedir.

Eşref Halil'in vefatıyla Muhammed b. Kalavun'un (v. 741/1341) üçüncü saltanatı arasındaki on altı yıllık zaman zarfı Memlükler için bir geçiş dönemi olmuş ve Kalavun'un üçüncü kez tahta çıkışıyla devlet artık yükselme devrine girmiştir.¹⁰ Zira bu kez saltanatı 32 yıl sürmüş ve hem iç hem de dış siyasette önemli adımlar atmıştır. Bunların yanı sıra, imar faaliyetlerine önem vermiş ve savaş zamanları konulan bazı aşırı vergileri kaldırmıştır.¹¹

¹⁰ Bu taksim Fatih Yahya Ayaz'ın Memlükler adlı eserinden alınmıştır.

¹¹ Ayaz, *Memlükler*, 42.

Muhammed b. Kalavun'un vefatıyla Sübkî'nin vefatı arasında yalnızca 15 yıl olmasına rağmen dokuz kişi tahta çıkmıştır. Görüldüğü üzere hepsinin de saltanatı kısa sürmüş, istikrar sağlanamamıştır. Saltanatlarının bu denli kısa sürmesinin en büyük sebeplerinden biri olarak sultanların emirlerin baskısı altında kalmaları gösterilmektedir. Zira bu emirleri Kalavun, kendisine bağlı ve sadık olsunlar diye özel olarak yetiştirmiştir. Fakat vefatından sonra, onlar devletin başında bir sultan olmasına rağmen yönetimin tekeli ellerine geçirmiş¹² ve hatta başa gelen sultanları darbe yoluyla, öldürerek ya da sindirerek bir şekilde tahttan indirmişlerdir.

Bu bilgiler ışığında Sübkî'nin yaşadığı dönemi yorumlayacağımızda siyasi olarak hareketli bir dönemde yaşadığını söylemek mümkün olacaktır. Zira çocukluğuna denk gelen yıllarda devletin Moğol ve Haçlılarla mücadelesi sürmüştür. Sonrasında bir geçiş dönemi olmuş Kalavun'un üçüncü saltanatıyla yükselme devrine girilmiş ve birçok yeniliğe de imza atılmıştır. Fakat Kalavun'un vefatından sonra devlet içi istikrar bir daha sağlanamamış ve pek çok problem zuhûr etmiştir. Hatta Sübkî'nin bazı fetvalarında devletin iktisadi anlamda zor durumda olduğunu gösteren ifadeleri de vardır.

2.1.2. Sosyo-Ekonomik Durum

Memlükler döneminde toplum temelde, yönetimi elinde bulunduran askerler ve kendi içinde sosyal tabakalara ayrılan halk olmak üzere iki kesimden oluşmaktaydı.¹³ Bu sosyal tabakaları, Makrîzî *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-gumme* adlı eserinde yediye ayırmış ve şöyle sıralamıştır: devlet erkânı, zengin tüccarlar, orta halli tüccarlar ve çarşı pazar esnafı, çiftçiler, fukahanın çoğunluğu ve öğrenciler, zanaatkârlar ve ihtiyaç sahipleri.¹⁴

Mezhep intisaplarına baktığımızda ise, Memlükler'de halkın çoğunun dört büyük fıkıh mezhebinden birine bağlı olduğunu ve devletin ilk zamanlarında Şâfiî ve Mâlikî

¹² Ayaz, *Memlükler*, 43.

¹³ Ayaz, *Memlükler*, 115.

¹⁴ Makrîzî, *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-gumme*, thk. Kerem Hilmî Ferhât (Kâhire: Dârü ayn li'd-dirâsâti ve'l-bühûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1427/2007), 147-150; Ayaz, *Memlükler*, 115.

mezhepleri yayginken sonraki dönemde Hanefilik ve Hanbelîliğe ilginin arttığını söyleyebiliriz.¹⁵

Memlûklerin ekonomik yapısını üç madde üzerinden incelemek mümkündür: ziraat, endüstri ve ticaret. Memlûkler döneminde tarım yapılabilecek arazi sultan, emirler ve askerler arasında dördü sultana, onu emirlere ve kalan onu da askerlere olacak şekilde 24 parçaya ayrılmıştı.¹⁶ Halkın çoğunluğu kendilerine ait olmayan bu topraklarda tarım ile uğraşıyordu. O dönemde yetişen önemli tarım ürünleri arasında; buğday, keten, şeker kamışı ve pek çok meyve vardı.¹⁷ Artan servet ve tarım ürünlerinin çeşitliliğine bağlı olarak endüstriyel faaliyetler de gelişme gösterdi. Dokumacılık (keten, ipek, pamuk, yün vb.), gemicilik, maden işlemeciliği, cam ve ahşap ürünlerin üretimi bu faaliyetlerin başında gelmekteydi.¹⁸ Ticaret faaliyetleri ise Moğolların Irak ve Orta Doğu'daki nüfuzu ve bunun oluşturduğu güvensizlikten dolayı Kızıldeniz ve Mısır limanlarına kaymış ve bu kanallar aracılığıyla gelişme göstermişti.¹⁹

2.1.3. İlmî Durum

Moğol ordusunun 656 yılında Bağdat'ı ardından da Bilâdü's-Şâm'ı yakıp yıktığını ve Mısır'a yöneldiğini belirtmiştik. Bu ilerleyişi durdurmak adına 658 yılında Moğol ve Memlûk kuvvetleri Aynicâlût mevkiinde karşı karşıya gelmiş ve savaş Moğolların hezimetini ile sonuçlanmıştır. Moğol tehlikesine ek olarak Haçlı seferlerinin de olduğu bir dönemde kurulan ve bölgeyi bu unsurlardan temizleyen Memlûkler İslam dünyasında farklı noktalardan yoğun göç almaktaydı ve sığınan Müslümanlar arasında seçkin âlimler de bulunuyordu. Bu beyin göçü de ilmi harekette büyük bir canlılık meydana getirmiş ve ilerleyen süreçte Memlûk Devleti'nin İslam tarihinin ilmi anlamda en zengin safhasını oluşturduğunu söylemek mümkün olmuştur.²⁰ Bu dönemde Kahire ve Şam şehirleri İslami ilimlerin merkezi olma vasfını Memlûkler döneminde de sürdürmüş; pek çok medrese inşa edilmiştir. Makrîzî (v. 845/1442) *el-*

¹⁵ Yiğit, *İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, 7: 383.

¹⁶ Belirlenen oranlar böyle olsa da zaman zaman bu taksimata hâlel gelmiş ve sultanlar duruma el koymuştur. Sultan Laçin ve Muhammed Kalavun'un yaptırdığı revkler buna örnektir. (Saîd Abdülfettâh el-Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısır ve's-Şâm* [Kahire: Dârü'n-nahda, 1976], 283.)

¹⁷ Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısır ve's-Şâm*, 286.

¹⁸ Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısır ve's-Şâm*, 288-296.

¹⁹ Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısır ve's-Şâm*, 297.

²⁰ Yiğit, *İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, 7: 284; Ayaz, *Memlûkler*, 133.

Hıtat adlı eserinde Kahire’de bulunan 71 medreseyi²¹, Nuaymî (v. 927/1521) de *ed-Dâris fî târihi’l-medâris*’inde Şam’da bulunan içinde Dârü’l-Kur’ân ve dârü’l-hadîslerin de olduğu 159 ilim merkezini ele almıştır.²² Medreselere ilaveten dönemin ilim merkezleri olarak cami, hankâh, ribât, zâviye ve kütüphaneleri de söylemek mümkündür.

Memlükler dönemindeki ilmi düzeyin daha net anlaşılmasını sağlayacak bir diğer unsur da Şâfiî mezhebine ek olarak Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri için de başkadı tayinine başlanmasıdır. Bu uygulama yürürlüğe girmeden evvel, yalnızca Şâfiî mezhebinden bir başkadı atanıyordu. Sultan Baybars iki farklı uygulamayı iki yıllık bir aralıkla uygulamaya geçirmiştir. İlk etapta Şâfiî başkadıya diğer üç mezhepten nâibler atamıştır.²³ 661 yılında yürürlüğe giren bu uygulamadan sonra Baybars 663 yılında dört mezhebin her biri için başkadı atamaya başladı.²⁴

2.2. Sübkî’nin Hayatı

Tam adı Ebü’l-Hasen ‘Alî b. Abdilkâfi ‘Alî b. Temmâm es-Sübkî’dir. 3 Safer 683 tarihinde Mısır’ın Menûfiye köylerinden olan Sübk’te dünyaya gelmiştir. İlk ve temel eğitimini babasından almış, gece gündüz ilim ile iştigal etmeye başlamıştır.

Oğlu Taceddin Sübkî’nin (v. 771/1370) naklettiğine göre babası, sabah namazıyla evden çıkıp öğlen vakti eve gelip yemek yer sonra tekrar derse dönermiş. Akşam vakti gelip hafif bir şeyler atıştırıp tekrar gider ve gece dönermiş. Hatta bizzat kendisinin anlattığına göre Sübkî, yirmi yaşına kadar zihnini bulandırmasın diye hiç et yememiştir.²⁵

Taceddin, babasının ders aldığı yahut hadis rivayet ettiği kişileri bölgelere ayırarak ele almış ve bu taksimine ilk olarak Kahire ile başlamıştır. Fakat kitaptaki bu sıralamanın

²¹ Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-i ‘tibâr bi zikri’l-hıtat ve’l-âsâr* (Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1418), 4: 199-280.

²² Abdülkâdir b. Muhammed en-Nu‘aymî ed-Dımaşkî, *ed-Dâris fî târihi’l-medâris*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1410), 1: 7-2: 106.

²³ Makrîzî, *es-Sülûk*, 1: 562.

²⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, 2: 27-28.

²⁵ Ebû Nasr Tâciüddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-kübrâ*, nşr. Faysal ‘Îsâ el-Bâbî el-Halebî (Kâhire: Dârü ihyâi’l-kütübi’l-Arabiyye, 1383/1964), 10: 143.

gittiği yerlerin sıralaması olup olmadığı belirtilmemiştir. Kahire'ye geldiğinde; fikhî Necmüddîn b. Rif'a'dan (v. 710/1310),²⁶ iki aslı (usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikh) ve diğer aklî ilimleri 'Alâüddîn el-Bâcî'den (v. 714),²⁷ mantık ve hilaf ilmini Seyfüddîn el-Bağdâdî'den, tefsiri 'Alemüddîn el-İrâkî'den (v. 714),²⁸ kıraatleri Takıyyüddîn ibnü's-Sâîğ'den (v. 725),²⁹ ferâizi 'Abdullah el-Gumârî el-Malikî'den, hadisi Şerefüddîn ed-Dimyâtî'den (v. 705/1306),³⁰ nahvi Ebû Hayyân'dan (v. 745/1344),³¹ ve tasavvufu da Tâcüddîn İbn 'Atâullah'dan (v. 709/1309)³² öğrenmiştir.

²⁶ Tam adı Ebu'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Mürtefi' b. Sârim İbnü'r-Rif'a'dır. Mısır'da muhtesiplik yapmış ve Muizziyye medresesinde dersler vermiştir. Bunlar dışında herhangi bir devlet makamında görev almamıştır. Eserlerinden bazıları şöyledir: *et-Taleb fî şerhi'l-Vasît, el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh ve Kitâb muhtasar fî hedmi'l-kenâis*. Hicrî 710 yılında Mısır'da vefat etmiştir. (Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 9: 24-28.)

²⁷ Tam adı Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Abdîrrahmân b. Hattâb'dır. Hicrî 631 senesinde doğmuştur. Usûl alanında kendi zamanının önde gelen kişilerindendir. Eş'arî mezhebini en iyi bilen kişi olduğu söylenir. İzzeddin b. Abdisselam'dan fikhî öğrenmiştir. Hatta fikhla iştigalinin başlangıcı hocası olmuştur. Kerek kadılığını üstlenmiş sonrasında ise Kahire'de yaşamıştır. Hicrî 714 yılında vefat etmiştir. Sübkî de vefatından sonra hocası için bir mersiye yazmıştır. (Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 10: 339-366.)

²⁸ Tam adı Alemüddîn Abdülkerîm b. Alî b. Ömer el-Ensârî ed-Darîr'dir. Aslen Mısırlı olsa dedesine nispetle Ebû İshâk el-İrâkî olarak anılmaktadır. Hicrî 623 senesinde doğmuştur. Tefsir alanında yetkindir. *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'z-Zemâşeri ve İbni'l-Müneyyir* adlı eseri bu alanda yazılmıştır. (Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 10: 95-96.)

²⁹ Tam adı Takıyyüddîn İbnü's-Sâîğ Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâlik'tir. Döneminin şeyhü'l-kurrâsıdır. Fıkıh ilminde de ilerlemiştir. Kendisinden ders almak için farklı birçok bölgeden talebe gelmiştir. Taybersiyye ve Şerîfiyye medreseleri başta olmak üzere birçok medresede ders vermiştir. Hicrî 725 yılında Mısır'da vefat etmiştir. (Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî eş-Şühbî ed-Dımaşkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, thk. el-Hâfız Abdül'alîm Hân [Beyrût: 'Alemü'l-kütüb, 1407], 2: 283.)

³⁰ Tam adı Şerefüddîn Ebû Muhammed/Ebû Ahmed Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen b. Şeref'tir. Hicrî 613 senesinde doğmuştur. Dimyat'ta Ebû'l-Mekârim Abdullah ve Ebû Abdillâh el-Hüseyn'den fikhî dersleri almış ve Kahire'ye gitmiştir. İskenderiye, Şam, Halep, Mekke, Medine, Bağdad, Mardin, Hama gibi birçok şehirde hadis semâları vardır. Mansûriyye medresesinde muhaddislere ders veren ilk kişidir. Sübkî, Dimyâtî'nin son öğrencilerindendir ve hocasıyla arası çok iyi olmuştur. Uzun bir süre hocasından ders almıştır. Hicrî 705 senesinde aniden vefat etmiştir. Vefatından sonra Sübkî, Sa'düddîn el-Hârisî'ye mülazemet etmiştir. (Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 10: 102-123.)

³¹ Tam adı Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Hayyân b. Yûsuf'tur. el-Endelüsî, el-Ciyyânî, el-Gırnâtî, el-Mısrî nisbeleridir. Hicrî 652 yılında Gırnata'da doğmuştur. İlk eğitimlerini Gırnata'da almış ve 679 yılında Kahire'ye gelmiştir. Buraya geldikten sonra Zâhirîlikten Şâfiî mezhebine geçmiştir. Elliye aşkın eseri olduğu söylenmektedir. *el-Bahrü'l-muhîd, en-Nehr mine'l-Bahr, İrtişâfû'd-darab ve Şerhü't-Teshîl* eserlerinden bazılarıdır. 745 yılında Kahire'de vefat etmiştir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 3: 67-70.)

³² Tam adı Ebû'l-Fadl Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm b. Atâillâh el-İskenderî'dir. Şazeli tarikatına mensuptur. *el-Hikemü'l-Atâiyye, Tâcü'l-arûs el-hâvi li tehzîbi'n-nüfûs, Letâifü'l-minen fî menâkıbi'l-Mursî ve Ebi'l-Hasen, Kitâbü't-Tenvîr fî iskâti't-tedbîr, Miftâhü'l-fellâh ve misbâhü'l-ervâh* eserlerinden bazılarıdır. Hicrî 709 yılında Kahire'de vefat etmiştir. (Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 9: 23-24; Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* [Beyrut: Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 2002], 1: 221-222; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musanifi'l-kütübi'l-Arabiyye* [Beyrût: Mektebetü'l-müsennâ-Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1957], 2: 121.)

Kahire'de; Alî b. Nasr b. es-Savvâf, Alî b. İsâ b. Kayyim, Alî b. Muhammed b. Hârûn es-Sa'lebî, Hâfız Muhammed Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, Şihâb b. Alî el-Muhsinî, Hasan b. Abdîlkerîm, Mûsâ b. Alî b. Ebî Tâlib, Muhammed b. Abdilazîm b. es-Sakatî ve Muhammed b. el-Mükrîm el-Ensarî gibi kişilerden hadis rivayet etmiştir.

İskenderiye'de Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ahmed b. Abdilazîz b. es-Savvâb, Abdurrahman b. Mahlûk b. Cemâ'a ve Yahyâ b. Muhammed b. Abdisselâm'dan hadis rivayet etmiştir.

Şam'da ise; İbnü'l-Mevâzinî, İbnü'l-Müşrif, Ebû Bekr b. Ahmed b. Abdüddâim, Ahmed b. Mûsâ ed-Deştî, İsâ el-Mut'im, İshâk b. Ebî Bekr b. en-Nahhâs, ve Süleyman b. Hamza el-Kādî'den hadis rivayet etmiştir.

Bağdat'ta ise Reşîd b. Ebî'l-Kâsım ve İsmâîl b. et-Tabbâl ona icazet vermişlerdir.

Kendisinden de Ebû Muhammed el-Birzâlî (v. 739/1339), Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî (v. 742/1341) ve Ebû Abdillâh ez-Zehebî (v. 748/1348) gibi hadis hafızları hadis rivayet etmişlerdir.³³ Zehebî (v. 748/1348) *el-Mu'cemü'l-muhtass* adlı eserinde Sübkî'nin hayatından kısaca bahsetmiş ve ikisinin de birbirinden hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Sadece bu kitabında değil *Mu'cemü's-şüyûh*, *Tezkiratü'l-huffâz* ve diğer eserlerinde de Sübkî'nin hayatına dair bilgilere yer vermiştir.³⁴

Sübkî, her ne kadar fûrû-ı fıkıh alanında sivrilmiş olsa da farklı pek çok disiplinde ilmi yetkinliğe sahip olmuş ve birikimini eserlerine de yansıtmıştır. Sahip olduğu bu derinliği fetvalarında da açıkça görmek mümkündür. Zira meseleleri işlerken fıkıh usulü, hadis, tefsir, kelam, tasavvuf, lügat, nahiv, mantık, vb. ilimlere atıflar yapmıştır. Bu çalışmada yalnızca fetvaları incelenecek olduğundan bu kapsam dışında kalan görüşleri ile ilgili detay verilmeyecektir. Taceddin, babası için “Bilginin her alanını kendinde cem' etmiştir.” ifadelerini kullanmış ve ilgilendiği disiplinleri bir kasidede toplamıştır:

³³ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 146-147.

³⁴ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 147-148.

”فريد الذهر أسمى من تسامى ... إمام الناس جامع كل علم
إليه معادن العلم الزماما ... له التفسير للقرآن ألفت
ركايب من به طلب القياما ... وفي فن الحديث إليه تتضى“³⁵

...

Sübkî, 704 yılında İskenderiye’ye sonrasında ise 706 senesinde hadis talebi için Şam’a gitmiştir. Bir sene kalıp 707 senesinde Mısır’a geri gelmiştir. Döndükten sonra eser telif etmeye, fetva vermeye yoğunlaşmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Mısır’ı kendisine vatan edinmiş ve hicrî 716 yılında hacca gitmesi dışında hiç Mısır dışına çıkmamış oğlunun da tabiriyle “Sefer asasını atmıştır.” Kendisine başkadılık (kādılkudâtık) görevi tevdi edilene kadar *Tekmiletü şerhi’l-Mühezzeb*, *Şerhü’l-Minhâc* gibi birçok eserini yazmış, Mısır’da Şâfiî mezhebinin o dönemdeki önderi konumuna gelmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye (v. 728/1328) başta olmak üzere birçok kişiye reddiyeler de yazmıştır. Bunlara ilaveten kendisine farklı birçok bölgeden mektuplar aracılığıyla sorular gelmiş ve vermiş olduğu fetvalarla başta Mısır olmak üzere, Şam ve Irak ulemâsı da amel etmiştir.³⁶

Sübkî, Kâhire’de Mansûriyye, Kehhâriyye, Seyfiyye ve Mesrûriyye gibi medreselerde hocalık yapmıştır.³⁷ 719 yılında müderrisliğini yaptığı Tolun Camii’ndeki görevine son verilince çok üzölmüş ve o zamanlar yeni doğmuş olan büyük oğluna atfen bir kaside yazmıştır. Hatta annesi Nâsiriyye’ye “Belki bu görev bana geri verilir de bu çocuğun rızkı olur.” dediğı belirtilmektedir. 720 yılında tekrar bu göreve getirilmiş ve başkadı olarak Şam’a atanana kadar bu görevde kalmıştır. *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*’de hangi sebeple azledildiğine dair bilgi yer almamaktadır. Aşağıda bu kasideden kısa bir kesit örnek verilmiştir:

أوصيك واسمع من مقالتي ترش ... أبني لا تهمل نصيحتي التي
صحت وفقه الشافعي محمد ... احفظ كتاب الله والسنة التي
... وأعلم أصول الفقه علما محكما يهديك للبحث الصحيح الأيد“³⁸

...

³⁵ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 10: 139-140.

³⁶ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 10: 166-167.

³⁷ Jonathan P. Berkey, *Ortaçağ Kahire’sinde Bilginin İntikali*, trc. İsmail Eriş (İstanbul: Klasik Yay., 2015), 134; Muhammed es-Sâdık Hüseyin, *el-Beytü’s-Sübkî* (Kâhire: Dârü’l-kâtibi’l-Mısri, 1948), 52; Ebü’t-Tayyib Mevlûdü’s-Serîrî es-Süsî, *Mu’cemü’l-usûliyyîn* (Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2002), 351.

³⁸ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyye*, 10: 180-181.

707 yılından 739 yılına kadar geçen 32 yıllık süre zarfında yukarıda zikredildiği gibi öğrenci yetiştirmek ile meşgul iken, 739 yılının 19 Cemâziyelâhinde Nâsır Muhammed b. Kalâvûn (v. 741/1341) tarafından çağrılmıştır. Sultan, Şam başkadısı Celaleddîn el-Kazvînî'nin (v. 739/1338) vefatından dolayı orada bir boşluk meydana geldiğini ve kendisinin orayı doldurmasını istediğini belirtmiştir. Sübkî, her ne kadar reddetse de uzun süren konuşmalar sonucu bu görevi kabul etmek zorunda kalmış, Kahire'deki görevlerini oğlu Bahâeddin'e (v. 773/1372) devredip Şam'a gitmiştir.³⁹

Şam'da ise başkadılık görevinin yanı sıra Emevî Camii'nin hatipliğini üstlenmiş, hocası Mizzî'nin (v. 742/1341) vefatından sonra da Eşrefiyye Dârülhadîsi'nin başına getirilmiştir. Şemsüddîn İbnü'n-Nakîb'in (v. 745/1344) vefatından sonra da Şam Berrâniyye medresesinin tedrîsini devralmıştır.⁴⁰ Ayrıca Şam'da Atabekiyye, Gazzâliyye gibi medreselerde ve Câmiu'l-Hâkim'de dersler vermiştir.

Hicri 755 yılının Zilkade ayında hastalanmaya başlasa da görevine devam eden Sübkî, oğlu Taceddin'in başkadılık görevine getirilmesiyle Mısır'a gitmiş ve orada vefat etmiştir.

Taceddin, babasının vefatıyla ilgili bilgi verirken çok hasta olduğunu ama ateşlenmediğini belirtmiştir. Hemen sonrasında ise bu mevzuyla alakalı şu anekdotu zikretmiştir: Sübkî, 706 senesinde İbn Hişâm'ın (v. 218/833) *Sîretü'n-Nebî* adlı eserini okurken ateşlenmiştir. Ders vereceği gün geldiğinde ise çok kötü olmuş fakat “İçerisinde Hz. Peygamber'in sîretinden bahsedildiği bir meclisi iptal edemem.” demiş ve derse başlamıştır. Bu zamandan sonra da hayatı boyunca hiç ateşlenmemiştir.

Sübkî, 756 yılı Cemâziyelâhir'in üçüncü günü Kahire'de vefat etmiş ve Bâbü'n-Nasr'da defnedilmiştir. Cenazesinin çok kalabalık olduğu rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden birinde Ahmed b. Hanbel'in cenazesinden sonra en kalabalık cenazenin Takıyyüddin Sübkî'ye ait olduğu belirtilir.⁴¹

³⁹ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 168.

⁴⁰ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 169-170.

⁴¹ Tâcüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 315-317.

2.3. Eserleri

Sübkî'nin 200'den fazla telifi vardır. Bunların kimisi matbu iken kimisi el yazısı şeklinde muhafaza edilmektedir. Ayrıca, eserleri tek bir tipte olmamış farklı birçok türde eser kaleme almıştır. İçlerinde; müstakil fûrû-ı fıkıh eserleri, muhtasarlar, şerhler, haşiyeler, reddiyeler, tek bir mesele üzerine ele alınmış risaleler, fetâvâ türünden olanlar, ayet tefsirleri, tasavvuf ile alakalı risaleler bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır:

- *ed-Dürrü'n-nazîm fî tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm*. İki buçuk cilt yazmış tamamlayamadan vefat etmiştir.
- *Tekmiletü'l-Mecmû fî şerhi'l-Mühezzeb*. Nevevî, Ebû İshak eş-Şîrâzi'nin *el-Mühezzeb* adlı eserini *el-Mecmû* ismini verdiği eserinde şerh etmeye başlamış fakat tamamlayamadan vefat etmiştir. Takıyyüddin Sübkî de "bâbü'r-ribâdan babü't-teflîse" kadar gelmiş fakat o da eseri tamamlayamamıştır.
- *et-Tahbîr fî tahrîri'l-mezheb*
- *el-İbtihâc fî şerhi'l-Minhâc*. Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserine şerh olarak yazmaya başladığı kitaptır. Bâbü't-talâka kadar gelebilmiştir.
- *el-Îhâc fî şerhi'l-Minhâc*. Usûl-i fıkıh eseridir. Vacib ile ilgili kısma kadar gelmiş ve yazmayı bırakmıştır. Eseri oğlu Tacüddîn tamamlamıştır.
- *Raf'u'l-hâcib an Muhtasari İbn Hâcib*. Çok az bir kısmını bitirmiştir.
- *Kitâbü't-Tahkîk fî meseleti't-talâk*. İbn Teymiye'ye yazdığı reddiyelerin en kapsamlısıdır.
- *Râfiu's-sikâk fî meseleti't-talâk*. İbn Teymiye'ye talak konusundaki bir görüşünden dolayı reddiye olarak kaleme almıştır.
- *Şifâü's-sikâm fî ziyâreti hayri'l-enâm*. Hz. Peygamber'in kabrine ziyareti kabul etmediği için İbn Teymiye'ye reddiye yazmıştır.⁴²
- *er-Riyadü'l-enîka fî kismetü'l-hadîka*
- *Münebbihü'l-bâhis fî hükmi deyni'l-vâris*
- *Lem'atü'l-işrâk fî emsileti'l-iştikâk*

⁴² Tacüddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, 10: 307-315.

- *İbrâzü 'l-hikem min hadîsi ru'fî 'a 'l-kalem*
- *İhyâü 'n-nüfûs fî hikmeti vad 'i 'd-dürûs*
- *Keşfü 'l-kinâ ' fî ifadeti lev li 'l-imtinâ '*
- *Dav 'ü 'l-mesâbih fî salâti 't-terâvîh*
- *Mes 'eletü küll ve mâ aleyhi tedüll*
- *Mes 'eletü da ' ve teaccel*
- *er-Risâletü 'l- 'Alâiyye*
- *el-Kavlü 'l-mû 'ab fî 'l-kadâ bi 'l-mûceb*
- *Menâsik evlâ ve menâsik uhrâ*
- *Bey 'u 'l-merhûn fî gaybeti 'd-düyûn*
- *Beyânü 'r-rabt fî i 'tirâzi 'ş-şart ala 'ş-şart*
- *Nûru 'r-rebî min kitâbi 'r-Rebî '*
- *er-Rakamü 'l-Ebrîzî fî Şerhi 'r-Tebrîzî*
- *'Ukûdü 'l-cimân fî ukûdü 'r-rehn ve 'd-damân*
- *es-Seyfî 'l-meslûl alâ men sebbe 'r-rasûl*
- *es-Sehmü 's-sâib fî bey 'i deyni 'l-gâib*
- *Faslü 'l-makâl fî hedâya 'l-ummâl*
- *ed-Delâle alâ umûmi 'r-risâle*
- *en-Nükülü 'l-bedüyye fî ehkâmi 'l-vedîa*
- *Keşfü 'l-gumme fî mîrasi ehli 'z-zimme*
- *el-Gaysü 'l-müğdak fî mîrâsi ibni 'l-mü 'tak⁴³*
- *Müntehabü Tabakâti 'l-fukahâ li İbni 's-Salâh*
- *Hüsnü 's-sanîa fî damâni 'l-vedîa*
- *et-Teheddî ilâ ma 'na 't-teaddî*
- *Mes 'eletü mâ a 'zamAllâh*

⁴³ Salâhüddîn Halil b. Aybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfî bi 'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût-Tezkî Mustafa (Beyrût: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000), 21: 167-168.

- *Bülğatü'l-işrāk fî ehkâmi'l-iştikāk*⁴⁴
- *Fetâva's-Sübkî*. Bu eser, Sübkî'nin kendisine gelen sorulara verdiği cevapları ve muhtelif meselelerde yaptığı beyânâtı içermektedir. Eserin tanıtımı üçüncü bölümde yapılacak olduğundan burada daha fazla detay verilmeyecektir.

⁴⁴ İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâc es-Sübkî kâdi'l-kudât Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfi*, thk. el-Hasen b. Muhammed Âyet Bel'id (Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004), 422-423.

BÖLÜM III

FETÂVÂ ADLI ESERİNİN TANITIMI

Fetva, sözlükte “genç, delikanlı” anlamlarına gelen *fetâ* (الفتى) kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. “Bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Fetva ile eş anlamlı olarak *fütvâ* (الفتوى) ve *fütvâ* (الفتوى) kelimeleri de kullanılmaktadır.⁴⁶ Çoğulu *fetâvâ* (الفتاوى) ya da *fetâvî* (الفتاوي) dir. Terim anlamı olarak ise fetva, “fakihin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm” anlamına gelmektedir.⁴⁷

Fikhî bir meselenin hükmünü sormaya *istiftâ*, fetva isteyen kişiye *müsteftî*, sorulan meseleye yazılı veya sözlü olarak cevap verme eylemine *iftâ*, fetva veren kişiye *müftî*, kendisine dayanılarak cevap verilen görüşe *müftâ bih*, müsteftînin soru sorarken veya müftînin cevaplarırken dikkate almaları gereken kurallara *âdâbü’l-fetvâ*, *âdâbü’l-müftî* vb. denir.

Fetâvâ’sında Sübkî fetvanın tanımını şöyle yapmıştır: “İlzâm olmaksızın küllî olan şeydeki hükmü cüz’î meseleye uyarlamaktır.” Bu bağlamda ifade edilmesi gereken bir diğer husus da aralarında benzerlik bulunan fakih, müftü ve kadı kavramlarıdır. Sübkî bir fetvasında alimlerin üç derece olduğunu söylemiştir. İlk sıraya fıkıh bilgisine sahip olmayı koyup onu bilen kişinin küllî şeylere baktığını belirtmiştir. Bu gruba örnek olarak musannif, muallim ve öğrencileri göstermiştir. İkinci sırada ise müftüler vardır. Sübkî, müftünün cüz’î şeylerle ilgilendiğini ve ilk mertebede edindiği bilgileri burada uyguladığını belirtmiştir. Ona göre müftünün asıl görevi fakihten farklı olarak kendisine sorulan şeyi etraflıca araştırıp cevabını vermesidir. Bu da ek bir dikkat ve öngörü gerektirmektedir. Üçüncü olarak da kadıyı ele almış ve onun görevinin müftüye kıyasla daha spesifik olduğunu dile getirmiştir. Zira kadı, müftünün ifade

⁴⁵ Fahrettin Atar, “Fetva” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 12 (Ankara: TDV Yay., 1995), 486.

⁴⁶ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1414), 15: 148.

⁴⁷ Atar, “Fetva”, 486-487.

ettiği hükmün sübutunu ve sebeplerini inceler ve eğer varsa karşıtlıkları da gidermeye çalışır.⁴⁸

Bir başka fetvasında da fakih ve müftü arasındaki farkı muhatapları üzerinden ele almıştır. Ona göre fakih, muhataplarının anlayacağını bildiği için eserlerinde içinde mecaz olan ifadelerden yararlanabilir. Müftünün ise muhatapları çoğunlukla avamdandır ve bu sebeple mecaz içeren ve okunduğunda yahut duyulduğunda zahiri dışında anlaşılma ihtimali olan ifadeler kullanamaz.⁴⁹

Fetva ve ona ilişkin kavramları kısaca açıkladıktan sonra bu bölümde ilk olarak, çalışmamızın merkezinde olan *Fetâvâ* adlı eser ihtiva ettiği konular, sorular ve cevaplar üzerinden detaylı bir şekilde ele alınacak olup sonrasında ise bu fetvaların taşıdığı önem ve toplumsal tarihi yansıttığı örnekler yine sorular ve cevaplar üzerinde açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Fetâvâ'nın Tanıtımı

Fetâvâ adlı eseri, fetvaları oluşturan üç ana unsur olan konular, sorular ve cevaplar üzerinden tanıtılacaktır.

3.1.1. Konular

Fetâvâ's-Sübkî, Takıyyüddin Sübkî'nin ağırlığı fûru-i fıkıh meseleleri olmak üzere farklı konulardaki görüşlerinin ve vermiş olduğu fetvaların derlendiği eserdir. Oğlu Tâcüddîn tarafından bir araya getirilmiştir. Eserde yer alan bu görüşler ve fetvalar, çoğunlukla diğer eserlerinin dışında kalanlardır. Fakat birkaç önemli meselede aynı konuda yazdığı eserlerin arasından muhtasar olanlar zikredilmiştir. Bu meselelere; *cuma namazının taaddüdü*, *teravih namazı*, *kiliselerin onarımı* gibileri örnek gösterilebilir.

⁴⁸ Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî el-Ensârî el-Hazrecî, *Fetâvâ's-Sübkî fî fûrû'î'l-fıkhi's-Şâfiî*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn (Beyrût: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005), 2: 75-76.

⁴⁹ Sübkî, *Fetâva*, 2: 339.

Eserde zikredilen tüm meseleler, Sübkî'nin kendi el yazısıyla yazmış olduklarından oluşmaktadır. Bunlar; mecmûlarından, kendisinde bulunup da farklı yerlere yazdıklarından ya da o dönemde soru yönelten insanların elinde bulunan vesikalardan temin edilmiştir. Eserin mukaddimesinde, bu kıymetli birikimin kaybolup gitmesinden korkulduğu ve bu saikle de belgelerin toplandığı belirtilmiştir.

Günümüze ulaşan biri Diyarbakır diğeri de Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmak üzere iki yazması vardır. Eserin tahkîki, Muhammed Abdüsselam Şâhîn tarafından yapılmıştır. Bizim incelediğimiz baskı ikinci baskısı olup 2015 yılında Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. İki ciltten oluşmaktadır. Ale'l-ebvâb yani fıkıh konularına göre dizilmiştir. Tabii burada belirtilmelidir ki eser derleme olduğu için bu sıralamayı Sübkî'nin kendisi değil de muhakkik olmalıdır. İçindeki konuların dizilişi aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.1. Birinci Cilt

1. Fatiha Suresi'nin tefsiri	2. Bâbü'ş-şerike
3. {غير ناظرین إناه} ayetinin i'râbı	4. Bâbü'l-vekâle
5. Kitâbü't-tahâre	6. Kitâbü'l-ikrâr
7. Kitâbü's-sıyâm	8. Kitâbü'l-gasb
9. Kitâbü'd-dahâyâ	10. Kitâbü'l-kırâz
11. Bâbü'l-et'ime	12. Bâbü izâ lem yeşterı'tı's-sinîn fi'l-müzâra'a
13. Kitâbü'l-bey'	14. Bâbü'l-müzâra'a mea'l-Yehûd
15. Kitâbü'r-rehn	16. Bâbü mâ yukrah mine'ş-şerâit fi'l-müzâra 'a
17. Bâbü'l-hacr	18. Bâbü izâ kâle rabbü'l-ard
19. Bâbü't-teflîs	20. Kitâbü'l-icâre
21. Bâbü'l-havâle	22. Kitâbü ihyâi'l-mevât ve temellükü'l-mübâhât
23. Bâbü's-sulh	24. Kitâbü'l-vakf
25. Bâbü'd-damân	

Tablo 3.2. İkinci Cilt

1. Kitâbü'l-ferâiz	2. Kitâbü'l-cihâd
3. Kitâbü'l-vesâyâ	4. Bâbü 'akdi'z-zimme
5. Bâbü'l-vedî'a	6. Bâbü't-termîm ve'l-i'âde
7. Bâbü kısmi'l-fey' ve'l-ğanîme ve's-sadakât	8. Bâbü'l-müsâbaka ve'l-münâsale
9. Kitâbü'n-nikâh	10. Bâbü's-sebk fi'l-hayl ve'r-ramy izâ kâne minhüma
11. Kitâbü's-sıdâk	12. Kitâbü'l-eymân
13. Babü'l-kasem ve'n-nüşûz	14. Kitâbü'l-akdıye
15. Babü'l-hul'	16. Bâbü'l-kadâ ale'l-ğâib
17. Kitâbü't-talâk	18. Kitâbü'l-kısme
19. Bâbü'l-'idde	20. Kitâbü'ş-şehâdât
21. Bâbü'r-ridde	22. Kitâbü'l-'ıtk
23. Kitâbü kat'î's-serika	24. Bâb câmi'
25. Bâbü't-ta'zîr	

3.1.2. Sorular

3.1.2.1. Soruların Geldiği Yerler

Sübki, kendisine başkadılık görevi tevdi (hicri 739) edilene kadar Mısır'da yaşamıştır. Sonrasında da mesleği gereği vefatından çok kısa zaman önceye kadar Memlûk Devleti'nin başkenti olan Şam'da kalmıştır. Elimizde bulunan fetvalarından da anladığımız kadarıyla hem Kahire hem de Şam'da kendisine birçok soru yöneltmiştir. Bunlar, yalnızca yaşadığı bölgenin insanlarından gelmemiş, o dönem için birbirine uzak sayılabilecek yerlerden de kendisine gelen sorular olmuştur. Bu yönelim Sübki'nin ilmi konumunu ve kendi döneminde mazhar olduğu ilgi düzeyini gösterir.

Eserdeki 54 fetvada soruların menşesine dair bilgimiz vardır. Bunların bir kısmını Sübki cevapların içinde bizzat kendisi belirtmiştir. Bazılarında da “Hama'dan bir

fetva, Halep'ten bir mesele" şeklinde başlıklar düşülmüştür. Bu notları kimin düştüğü ile ilgili iki ihtimal vardır: Sübkî'nin kendisi ya da soran kişi (müsteftî). İlk ihtimale göre, Sübkî veya cevaplarını kayda geçiren kişi sorunun geldiği yerin ya da oradan soruyu yollayan kişinin önemine binaen, mekân bilgisini açıklama gereği duymuştur. İkinci ihtimalde ise müsteftî farklı bir belde yahut bölgeden soru gönderdiği için bunun bilinmesini istemiş ve bu kaydı bizzat kendisi düşmüştür. Çünkü yukarıda da geçtiği üzere Sübkî'ye yöneltilen her sorunun nereden geldiği bilgisi mevcut değildir. Mekân bilgisinin tutulmasına dair şöyle bir ihtimal de söz konusu olabilir; yaşadığı çevreden gelen sorular kendisine yakın hatta direk sorabilecek kişilerden geldiği için, Sübkî yahut müsteftî "Şam'dan bir mesele" diye ek olarak belirtme gereği duymamıştır. Fakat soru uzaktan gelmişse geldiği yeri belirtmeyi tercih etmiştir.

Soruların geldiği yerler arasında Mısır, Kâhire, İskenderiye, *Anâbâ/Ma'bâbâ köyü (Filistin)*, Dimyat, Irak, Dımaşk, Ebyâr, Hıms/Humus, Halep, Hama, Darul-Hadîs ez-Zâhiriyye/Dımaşk, Âdiliyye Suğrâ⁵⁰, Safed, Kudüs Medresesi, Tîzîn, Sermîn, Ba'lebek, Feyyûm, Farskûr (Mısır), Sahiliyye Köyü, Kudüs, Keylân, Belbîs (Mısır), Semnûd (Mısır), Salt (Ürdün), Gazze, Trablus, Acem gibi şehir ve bölgeler sayılabilir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, yukarıda zikredilen yerler içinde en çok fetva sırasıyla şuralardan gelmiştir; Halep'ten dokuz, Hama'dan altı, Dimyât'tan beş, Dımaşk (Şam)'ten dört, İskenderiye'den dört, Safed'den üç, Mısır ve Trablus'tan ikişer tane şeklindedir. Diğer yerlerin her birinden gelen birer fetvanın geldiği saptanabilmiştir.

Burada bir noktaya dikkat çekmek isterim: Yukarıda bilgisi verilen rakam, bizim eser özelinde tespit edebildiklerimizdir. Belgeleri kaybolduğu için tespit edilemeyen yahut kaydı tutulmamış olan fetva vesikaları bulunabilir. Dolayısıyla değerlendirme yapılırken bu husus dikkate alınmalıdır.

⁵⁰ Bu medrese, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin erkek kardeşinin kızı Zehra Hatun tarafından yaptırılmıştır. (Abdulkâdir b. Muhammed en-Nu'aymî ed-Dımaşkî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medaris*, thk. İbrahim Şemsüddîn [Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1410/1990], 1: 278.)

3.1.2.2. Soruların Tarih Bilgileri

Sübki'ye gelen soruların tarihlerinin ve onlara ne zaman cevap verdiğinin bilinmesi iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, zamanla alakalı bilgilerin elimizde olması bize Sübki'nin, fetvâ verme sürecine dair yaklaşık zaman dilimini verebilir. Burada zaman diliminden maksat, yaşamı boyunca fetva verme sürecinin başlangıç ve bitiş noktasıdır. Her ne kadar başlangıç noktasını kesin ve net bir şekilde saptamak mümkün olmasa da eserdeki ilk ve son tarih ve oğlu Taceddin'in verdiği bilgiler bu noktada yaklaşık bir bakış açısı sunacaktır. İkincisi ise hem sorunun hem de cevabın zaman bilgisinin mevcut olması, kendisine yöneltilen sorular üzerinde ne kadar düşünüp araştırma yaptığını, dolayısıyla da o meseleye gösterdiği önemi işaret edebilir. Zira, gelen bazı sorulara cevap vermesi günlerini almıştır.

Eserde, toplam 88 tarih bilgisi mevcuttur. Fakat bunların hepsi aynı şekilde değildir. 45'inde gün-ay-yıl bilgisi, 26'sında gün ve ay bilgisi, 11'inde yalnızca yıl bilgisi verilmiştir. Kalan 6 tanesinde ise ay ve yıl bilgisi net olup, günün o ayın hangi aralığında yahut neresinde olduğu belirtilmiştir. “755 yılı, Ramazan'ın son on günü”, “Cemâziyelâhir'in başı, 743” şeklinde ifadeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yüzdelik olarak bakıldığında ise; gün-ay-yıl %51, ay ve yıl %30, ve yalnız yıl bilgileri %13'e ve son kısım da %7'ye tekabül etmektedir.

Mevcut ifadelerden, bu bilgileri kimin tuttuğu net olarak bilinemesi de Sübki'nin kendisinin yahut oğullarının belirttiği sonucuna ulaşmak mümkün olmuştur. Zira Sübki'nin, bazı meselelerde “Bunu tarihinde yazdım.”⁵¹ ya da “Bu meseleyi tarihinde bitirdim.”⁵² şeklinde ifadeleri vardır. İkinci duruma ise “Babam yahut baba tarihinde yazdırdı.”⁵³ gibi cümleler örnek verilebilir. Zira Tâceddin'in, babası başkadı olarak atandığında ilim tahsiline devam etmek için onunla birlikte Şam'a geldiği bilinmektedir.⁵⁴ Bu bilgi ışığında da tarih kayıtlarını da onun tutmuş olduğunu söylemek mümkün hâle gelmektedir. Mezkûr iki ihtimal dışında ayrıca soran

⁵¹ Sübki, *Fetâvâ*, 1: 153, 1: 407.

⁵² Sübki, *Fetâvâ*, 2: 176, 2: 206.

⁵³ Sübki, *Fetâvâ*, 2: 450.

⁵⁴ Hüseyin, *el-Beytü's-Sübki*, 15.

kişilerden de zaman bilgisine ulaşılabilir. Bu da müsteftînin bir olayın meydana geldiği tarihi zikredip sorusunu iletmesi durumunda görülebilmektedir.

Eserde bahsi geçen meseleler arasında en erken tarih, 10 Şevval 723'te İskenderiye'den gelen bir meseledir. 723 yılı ile Sübkî'nin Şam'a atanması arasında 16 yıl vardır. Bu da Sübkî'nin fetva vermeye başkadı olmadan çok önce başladığını gösterir. Biz bu tarihin daha önceye gittiğini de bilmekteyiz. Zira, Tâceddîn'in belirttiği üzere, babası 707 yılından 739 yılına kadar geçen 32 yıllık süre zarfında Mısır dışına neredeyse hiç çıkmamış; tedris faaliyetlerine ve fetva vermeye yoğunlaşmıştır.

Vefatından önce belirleyebildiğim en son tarih ise 2 Şevval 755'tir. Bu da artık rahatsızlanmaya başladığı Cemâziyelâhir'den bir ay ve vefatından yedi ay öncesine denk gelmektedir. Edinilen bu bilgi de Sübkî'nin fetva müessesine verdiği önemi göstermektedir.

Her ne kadar belirlenen ilk ve son tarihler olan 10 Şevval 723 ile 2 Şevval 755 arasında 32 yıl olsa da başlangıcının 723 yılından önceye dayandığı bilgisi göz önünde bulundurularak bunun en az 32 yıl olduğunun altı çizilmelidir. Zira Sübkî, tedris faaliyetlerine ve fetva vermeye 707 yılında başlamıştır. Bu da vefatı ile arasında geçen 49 seneye yani neredeyse yarım asra tekabül etmektedir. Bakıldığında, ömrünün yaklaşık elli yılını fetva vermekle geçirmiş birinin bu göreve ne kadar önem verdiği görülecektir. Fetvalara gösterdiği önemi işaret eden bir diğer nokta da Sübkî'nin, Şam'a başkadı (kādılıkudat) olarak atandıktan sonra da yalnızca adlî yahut idarî meselelerle ilgilenmeyip normal surette gelen sorulara da yanıt vermesidir.

3.1.2.3. Soruların Yapıları ve İfade Biçimleri

Sübkî'ye gelen soruların neredeyse tamamı mensur/düz yazı şeklinde ifade edilmiştir. Yalnızca iki soru nazım yani şiir yoluyla sorulmuştur.⁵⁵ Bunlardan birinde sorunun tamamı beyitlerden oluşmakta iken diğerinde sorunun bir kısmı nesir bir kısmı nazım şeklinde olmuştur. Bunların her ikisinde de Sübkî önce meseleyi mensur açıklamış sonrasında cevabına birkaç beyit nazım dahil etmiştir.

⁵⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 67, 2: 207.

Fetvalarında soru başlangıçlarında “süile (سئل)⁵⁶, es-suâl (السؤال)⁵⁷, el-mes’ele (المسألة)⁵⁸, el-istiftâ (الإستفتاء)⁵⁹”; cevap başlangıçlarında da “eceptü (أجبت)⁶⁰, ecâbe (أجاب)⁶¹ ve el-cevâb (الجواب)⁶²” gibi ifadeler kullanılmıştır.

Dua ve münâcât ifadelerine baktığımızda, çoğunlukla direkt olarak sorunun yöneltildiğini herhangi bir övgü yahut dua ifadesinin yer almadığını görürüz. Bazı sorularda da müsteftî, başında bir övgü ifadesine yer vermeden müftîye dua etmiştir. Bu bilgilerden hareketle üç çeşit soru tarzının ortaya çıktığı görülecektir: övgü ile başlayanlar, içerisinde müftîye dua edilenler ve ikisinin de olmadığı direkt olarak soruların yöneltildiği durumlar.

Övgü ile başlayanlarda “fakîh/şeyh/allâme/dönemin müctehidi konuda ne der?” şeklinde ifadeler kullanılmıştır.⁶³ Fakat yukarıda zikredildiği gibi böyle başlayan istiftâlar çok yoktur. İçerisinde dua geçenlerde ise ya başında ya da sonunda “Allah size nimetlerini yağdırsın, onun kereminden ve faziletinden yararlanasınız.” vb. gibi dua cümleleri kullanılmıştır.⁶⁴

Direkt sorunun yöneltildiği durumlarda ya “..... hakkında görüşünüz nedir?”⁶⁵, “... hakkında ne diyorsunuz?”⁶⁶ diye soru sorulmuş ya da yalnızca mesele zikredilmiştir. Buradaki farklılık şundan kaynaklanıyor olabilir: “siz” şeklinde gelen hitaplar direkt Sübkî’nin yanına gelip soranların, meseleyi zikredenler de sorularını mektup vb. yollarla ulaştıranların ifadeleridir. Zira Sübkî’nin, bazı meselelerde “Bana gelip ... hakkında soru sordu.” şeklinde ifadeleri vardır.⁶⁷ Ayrıca, Sübkî’ye gelen bazı sorular kendisi Şam’da iken yine Şam’dan gelmiştir. Bu da kişinin yani müsteftînin bizzat kendisi gelip sorduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Fakat bu çıkarımın mevcut

⁵⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 176, 1: 505.

⁵⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 167.

⁵⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 483.

⁵⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 147.

⁶⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 536.

⁶¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 531.

⁶² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 530.

⁶³ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 483, 1: 518, 1: 658, 2: 45, 2: 54.

⁶⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 501, 2: 280, 2: 393, 2: 549.

⁶⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 241, 2: 404.

⁶⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 541, 2: 550.

⁶⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 288.

bilgilerden hareketle yapılmış olup kesinlik ifade etmediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Soruların yapısal özelliklerinden biri de bir veya birden fazla kısımdan oluşmalarına bağlıdır. Gelen soruların kimisinde, bir meseleye dair tek bir şey sorulmuş ve kısa tutulmuştur. Bazıları ise çok katmanlı olmuş ve birden fazla kısımdan oluşmuştur.

Eserdeki soru metinlerine bakıldığında, tek bir cümleden oluşan ya da tek parça olan sorulara birçok örnek bulmak mümkündür. *Sadāk (Mehir)* bahsindeki bir soruda müsteftî, “Erkek eşinin mehrinin bir kısmını vermekte zorluk çıkardı ve kadın da mehirden bir şey alamadı.” diyerek bu durumda ne yapılacağını sormuştur.⁶⁸

Soruların çok katmanlı olması ise meselenin karmaşıklığından ya da müsteftînin bilmek istediği noktalardan ortaya çıkabilmektedir. İlk duruma örnek olarak vakıf, miras ya da vasiyet bahsindeki sorular örnek gösterilebilir. Çünkü bu konularda müsteftî, mesele tam olarak anlaşılabilsin diye bir ön açıklama yapmış ve olasılıkları da dahil ederek sorularını yöneltmiştir. İkinci durumda ise, müsteftî yalnızca sorusunun cevabını değil aynı zamanda o meselenin hükmünü, delillerini vb. yahut farklı hususları öğrenmek istemiş ve soru katmanlı hale gelmiştir. Sihir/büyü yapmak ile ilgili gelen bir soru, buna örnek gösterilebilir. Zira müsteftî soru metninde “Büyü yapmanın hükmü nedir? Büyü yapan kişiye ne yapmak gerekir? Bu konudaki hadisler nelerdir?” ifadelerini kullanmıştır.⁶⁹

Çok sık rastlanmasa da soru metinlerinde şöyle bir ifade şekli de görülmektedir: müsteftînin bir meselenin hükmünü öğrenmek ya da o meseleye dair bir noktayı bilmek istediğinde, ifadesinde “... doğru mudur? Eğer doğru ise Eğer yanlış ise ... mi yapılmalıdır?” şeklinde meseleyi, ihtimalleriyle beraber sormasıdır. Bu soru şekline de *kurban* bahsinde zikredilen: “Kurbanı kesen kişi (el-mudahhî) zengin birine o kurbanın etinden verirse, o zengin kişinin kendisine verilen eti başka birine vermesi caiz midir? Eğer caizse Râfî’ nin zenginlere et verilemez şeklindeki görüşünün anlamı nedir?” sorusu örnek gösterilebilir.⁷⁰

⁶⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 248.

⁶⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 290.

⁷⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 323.

Yukarıda da zikredildiği üzere, müftîye iletilen soruların nispeten kapsamlı tutulması dönemin şartları düşünüldüğünde olağan gözükmetedir. Zira, iletişim ağının bugüne kıyasla çok geniş olmadığı açıktır. Hâl böyle iken de eğer müsteftînin soruyu iletmesi çok kolay olmayacaksa o meseleye dair birkaç detayı da sorması ya da olasılıkları dahil etmesi isabetli bir davranış olacaktır.

Sorularla alakalı bir diğer husus da soru içerisinde kullanılan isimlerin gerçek kişi isimleri mi yoksa kalıplaşmış sayılabilecek Zeyd, Amr gibi örnek isimler mi olduğudur. Esere baktığımızda her ikisi için de birçok örnek bulmak mümkündür. Zeyd, Amr gibi özel isimlerin yanında sıklıkla “adam, kadın, şahıs” anlamlarına gelen Arapça “racül, imrae, şahs” (رجل، امرأة، شخص) kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür.

Gözlemlediğim kadarıyla, gerçek kişi isimleri, genellikle kişiye özel hükümlerin yahut bilginin verilmesi gerektiği durumlarda kullanılmıştır. Bu türden kullanımlar *vakıf*, *ferâiz*, *vasiyet* ya da *dava ve deliller* bahislerinde sıklıkla görülmüştür. Örneğin *vakıf* bahsinde, konunun tabiatı gereği müsteftîler bazı meselelerde vakfiyeyi de soru metnine dahil etmiş dolayısıyla da kişilerin gerçek isimleri kullanılmıştır. Bu bahisteki bir meselede Sübkî, “Bu Fahrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Alî b. Ahmed el-Ensârî’nin vakfettiğidir.” demiş devamında da vâkıfın şartlarını ve detayları zikretmiştir.⁷¹

Gerçek kişi isimleri kullanıldığında her zaman tam ismi kullanılmamış, kişinin ilk ismi, künyesi yahut lakabıyla belirtildiği durumlar da olmuştur. Buna örnek olarak da *dava ve deliller* bahsinde gelen “Karasancar, Hama’nın sahibi ‘Imâdüddîn’den merkezdeki Habûse bostanını 100.000’e aldı.” kullanımını zikretmemiz mümkündür.⁷²

Kalıplaşmış Zeyd, Amr, Fatıma gibi özel isimlerin veya adam, kadın, şahıs gibi cins isimlerin kullanıldığı durumlar ilk duruma kıyasla daha fazladır. Zira her mesele yahut konu gerçek kişi ismi kullanmayı gerektirmez. Bunların dışında kalan durumlarda da müsteftî sorusunu müftînin anlayabileceği şekilde rahatça ifade edebilir. Ayrıca şu iki ihtimal de mümkündür: müsteftî ya kim olduğunun yahut meselenin kiminle alakalı

⁷¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 71.

⁷² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 471.

olduğunun bilinmesini istemiyordur ya da sorduğu şey gerçekte vuku bulmamış farazî bir meseledir ve bu sebeple gerçek isimler kullanmamıştır.

Sübki'ye yalnız halktan kimselerden sorular gelmemiş; dönemin hocaları, farklı beldelerin kadıları yahut tanınmış bazı kişiler de kendisine sorular yöneltilmişlerdir. Eserde, bu özellikte olan 10 istiftâ tespit edilmiştir. İsmi geçen kişiler şöyledir: Ba'lebek nâibi, Salih Ferec, Safed naibi, Hâfız Salâhüddîn el-'Alâî, Hama kadısı, Kadı İbnü'l-Verrâk, Kadı Necmüddîn, Fahreddîn b. Me'mûn, Tâcü'l-mülûk. Ayrıca oğulları Tâcüddîn ve Bahâüddîn Ebû Hâmid'den (v. 773/1372) gelen sorular da mevcuttur. Örneğin 29 Rebîulevvel 745 tarihinde Kâhire'den oğlu Bahâüddîn'den bir soru gelmiştir. Sorduğu meseleye detaylıca cevap vermiş 12 Rebîulâhir 745'te cevabı oğluna yollamıştır.⁷³

3.1.2.4. Soru Sorma Amaçları

Müsteftîlerin, soru sorma amaçları farklılık gösterebilir. Zira, X isimli bir kişi fikhî bir meselede bilgi almak için müftîye başvururken Y isimli bir başkası bir meselenin hükmünü sormak için müftînin bilgi birikimine müracaat edebilir. Bu örnekler çoğaltılabilir. Eserdeki fetvalar teker teker incelendikten sonra müsteftîlerin şu amaçlarla Sübki'ye başvurdıkları sonucuna varılmıştır:

- Bilgi almak,
- Hüküm sormak,
- Hüküm sorup bilgi almak,
- Hüküm sorup delil istemek,
- Delil istemek.

Eserdeki toplam meselelerin; 181 tanesinde müsteftî bilgi almak, 60 tanesinde hüküm sormak, 28 tanesinde hüküm sorup bilgi almak, 5 tanesinde hüküm sorup delil istemek ve 1 tanesinde yalnızca delil istemek için Sübki'ye başvurmuştur. Yüzdelik olarak ifade edecek olursak da; %66'sı bilgi almak, %22'si hüküm sormak, %10'u o hüküm

⁷³ Sübki, *Fetâvâ*, 1:256.

sorup bilgi almak, %2'si hüküm sorup delil istemek ve %1'den az bir kısmı da yalnız delil istemek şeklinde gerçekleşmiştir.

Bir meseleye dair hüküm sorma veya bilgi alma arasında farkı belirlerken lafızlar üzerinden gidilmiştir. Bir başka ifadeyle; soru metninde "... doğru mudur?", "... caiz midir?", "... yapmanın hükmü nedir?" vb. gibi ifadeler var ise bu tarz sorular hüküm sorma amaçlı olarak alınmıştır. Eğer soruda "Bu konuda görüşünüz nedir?", "... durumda ne yapılmalıdır?" vb. gibi ifadeler varsa, bunlar mutlak anlamda bilgi alma amaçlı olanlar arasında dahil edilmiştir. Bu tespitte lafız merkezli gidilmesinin başlıca sebebi, Sübkî'nin cevaplarının genellikle meselenin birçok boyutuna temas etmesinden kaynaklı esas amacın belirlenmesinde yaşanan zorluktur. Zira cevaplara bakıldığında yalnızca bir meseleye dair hüküm soran müsteftîye, konunun gidişatı gerektirdiği için bilgi verildiği yahut delillerin zikredildiği de olmuştur.

Eserdeki toplam meselelerin yaklaşık altıda biri 57 mesele ile *vakıf* bahsinde geçmiş onu *tahâret* bahsi takip etmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus vardır. Eserdeki meseleler, içindekiler kısmından değil de teker teker sayılarak tespit edilmiştir. Zira, sayfa içerisinde geçen bir meseleye içindekiler kısmında yer verilmediği durumlar olmuştur. Bu sapmalarla çok sık karşılaşılmasa da ihtiyaten bu yöntem tercih edilmiştir.

Meseleler tespit edilirken yaşanan bir diğer zorluk da soru metninin olmayıp yalnızca cevabın olduğu durumlardan kaynaklanmıştır. Bu gibilerinde, Sübkî bir soru olmaksızın önemli gördüğü bir meseleye yahut konuya dair açıklama yapıp düşüncesini mi belirtiyor yoksa bir soruya binaen mi o mevzuun üstünde duruyor anlamak güç olmuştur. Böyle bir ikilemin yaşanmasının sebebi de eserin yalnızca sorulan sorular ve cevaplarından oluşmamış olmasıdır. Zira bazı örneklerde Sübkî'nin, belirttiği farklı sebeplerden belirli bir konuyu açıklama gereği duyduğu görülmektedir.

Soru metni olmadığı zaman cevaba bakılarak bir sonuca varmaya çalışılmıştır. Eğer cevap içerisinde muhatabı yani müsteftîyi kastettiğini ya da sorulmuş olması muhtemel soruya atıfta bulunduğunu gösteren bir ifade varsa bu türden olanlar mesele olarak kabul edilmiştir. Bu duruma örnek olarak *zimmî akdi* bâbından bir mesele zikredilebilir. Burada soru metni mevcut olmamasına rağmen, Sübkî cevabı içerisinde

soruyu zikrettiği ve bir yerde de müsteftîye atıfta bulunduğu için, Sübkî'nin bu açıklamasının bir talep üzerine geldiği sonucu çıkmaktadır.⁷⁴

Eğer bir soru üzerine cevap verdiği dair bir emare bulamıyorsak, bunlar da Sübkî'nin önemli gördüğü ya da ihtiyaca binaen yazdıkları arasına dahil edilmiştir. Zira eser içerisinde böyle pek çok örnek bulmak mümkündür. Sübkî, bazı meselelerde “Bu konuda ihtiyaç olduğu için yazıyorum.”⁷⁵, “Bu, müşkil bir mesele ve o yüzden değiniyorum.”⁷⁶, “Bu konuda daha önce açıklama yapan birine rastlamadığım için yazıyorum.”⁷⁷ gibi ifadelerle insanları bilgilendirmeye ve eğer varsa işkâlleri gidermeye ne kadar önem verdiğini tekrar göstermiştir. Esere baktığımızda, bu durumu rakamsal olarak görmek de mümkündür. Toplam 182 mesele, bilgilendirme amaçlı yazılmıştır. Bunlardan 136 tanesi fikhî meselelerde, 44 tanesi de ayet tefsirlerindedir. Bilindiği üzere Sübkî, yalnız fıkıh alanında değil; hadis, tefsir, mantık, dil vb. birçok ilim dalında derinleşmiştir. Bu derinliği, Kur'an-ı Kerîm'den ve hadislerden delilleri kullanmasında, meseleleri çözümlerken farklı ilim dallarına ve o alanlarda kabul görmüş kişilere ve kitaplarına atıf yapmasında görebiliriz. Bu bağlam, Sübkî'nin metoduna girdiği için bir sonraki bölümde detaylı incelenecek olduğundan bu kadar ile iktifa edilecektir.

Sübkî'nin vermiş olduğu cevaplar, fetva metodunun ele alınacağı bir sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

3.2. Sübkî'nin Fetvalarının Önemi

Yukarıda da tanımı yapıldığı üzere fetva, fakihin kendisine yazılı veya sözlü olarak iletilen soruya verdiği cevaba denmektedir. Sorular ve cevapları olan fetvalar, fikhî birikime katkı sağlamasının yanında toplumsal tarihi yansıtmaları bakımından da önem taşımakta, dönemin; sosyal, iktisadi, kültürel vb. birçok alanına dair kıymetli bilgiler içerebilmektedir. Zira fıkıh, sosyal hayatla yakından bağlantılı birçok noktaya temas etmektedir. Toplumsal hayat sabit ya da durağan olmayıp dinamik bir yapıda

⁷⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 322.

⁷⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 534, 2: 108, 2: 512.

⁷⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 552.

⁷⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 121.

olduğu için sorulan sorular aynı kalmamakta; zamandan zamana, mekândan mekâna değişiklik gösterebilmektedir. İşte bu yüzden soruların dinamik yapısı ve cevaplar, tarihi arka planı anlayıp o dönemi daha iyi kavramamız açısından kıymet arz etmektedir.

Sübki'nin fetvaları da yaşadığı döneme dair birçok ipucu taşımakta hatta bazı noktalarda ayrıntılı sayabileceğimiz bilgiler de vermektedir. Bu işaretleri biz hem soruların hem de cevapların satır aralarından çıkarmaktayız. Soruların içerikleri ve sorulma sıklığı cevapların ise; içerisinde kullanılan kelime ve ifadeler çıkarım yaparken istifade ettiğimiz noktalardır. Aşağıda sorular ve cevaplardaki işaretler ayrı ayrı incelenecek ve örneklerle desteklenecektir.

3.2.1. Soruların Toplumsal Yapıya İşaretleri

Gelen sorular; meydana gelen olaylar, döneme has ya da halk arasında yaygınlaşmış uygulamalar gibi birçok noktaya temasta bulunabilir. Sorulardan çıkarılan bu bilgiler de o güne dair, tarihi olmanın üzerinde canlı ve dinamik bir bilgi verebilir.

Örnek 1: Havâle bâbında gelen bir soruda müsteftî, “İktânı kiraya veren bir asker var. Ücretin bir kısmını kiracıya havâle etmiş ve ölmüş.” diyerek ne yapılması gerektiğini sormuştur.⁷⁸ Soruda geçen iktâ kelimesi⁷⁹ ve bir askerin iktasını kiraya verdiğinin belirtilmesi o dönemdeki uygulamalara verilebilecek güzel örneklerden biridir.

⁷⁸ Sübki, *Fetâvâ*, 1:378.

⁷⁹ Burada iktâ‘ sistemine dair kısa bir bilgi verilmesi uygun olacaktır. İktâ‘ (الإقطاع), sözlükte kesmek, ayırmak anlamına gelen kat‘ (الْقَطْعُ) kökünün if‘âl babından gelen mastarıdır. Terim olarak ise, “devlet başkanı veya nâibinin taşınmaz malların ve doğal kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) veya faydalanma (intifâ‘, istiğlâl) haklarının uygun kimselere vermesini ifade eder.” Bu tanımdan; temlik, irfâk ve intifâ‘/istiğlâl olmak üzere üç çeşit iktâ‘ın olduğu anlaşılmaktadır. İktâ‘-t-temlik, taşınmazlar üzerinde mülkiyet ifade eder. Üç çeşit taşınmazdan yapılabilir: mevât (ölü) arazi, mâmur topraklar ve madenler. İktâ‘-l-istiğlâl ise iktâciya, taşınmazın mülkiyetini değil sadece kullanım hakkını sağlar. Ordudakilere, hizmetlerinin karşılığı olarak haraç vb. vergilerin toplama hakkı tanınması, askeri iktâları ortaya çıkarmıştır. Bizim konumuzu ilgilendiren iktâ bu kısma girmektedir. Son olarak iktâ‘-l-irfâk ise, kamuya ait olup halka açık bazı imkanlardan oluşmaktadır. Pazar yerleri, tezgâh açma, gölgelik asma vb. bu duruma örnek gösterilebilir. Yukarıda zikredilen örnekte olduğu gibi bir asker, iktân yalnızca kullanım hakkına bile sahip olsa, o taşınmazı bir başkasına kiralayabilir. (Beşir Gözübenli, “İktâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 22 [Ankara: TDV Yay., 2000], 49-52.)

Zira bu soru bize, Memlûkler döneminde iktâ sisteminin uygulandığına dair bilgi vermektedir. Ayrıca yalnızca bir noktada değil bu soru dışında iki yerde daha iktâ kelimesi geçmiştir.⁸⁰

Örnek 2: Bu örnekte ise müsteftî, halk arasında yaygınlaşan bir uygulamanın doğruluğu hakkında bilgi almak için Sübkî'ye başvurmuştur. Sorusunun başında “Bu zamanda ortaya çıkan ve yayılan bu *fütüvvet* hakkında ne söylersiniz?” demiş ve *şed bağlama* uygulamasını detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁸¹

Soru metninde fütüvvette şed bağlama/kuşanma uygulamasının nasıl yapıldığına dair detaylı bir anlatım mevcuttur. Görüldüğü üzere, sorunun kendisi bile sosyal olguya dair kuvvetli bilgiler vermektedir. Müsteftî bu uygulamayı anlattıktan sonra, aklına takılan birçok noktayı Sübkî'ye sormuş ve cevaplarını istemiştir. 752 yılı Cemâziyelevvel'de de Sübkî, cevabını yazmıştır.

Örnek 3: Bu örnekte ise soru metninde müsteftî önce kim olduğunu, nerede ikamet ettiğini ve istiftâ metnini ne zaman gönderdiğini belirtmiş sonrasında sorularını sıralamıştır. Gönderen kişi Salih Ferec olup, Gûr'a bağlı Sahiliyye'de ikamet etmektedir. Ferec bu soruyu salgın senesinde gönderdiğini ve mezkûr salgının 749 yılında olduğunu söylemiştir. Sorusu ise *şehitlik* ile alakalı iki meseleden oluşmaktadır: Allah yolunda şehit olmayı istemek ve şehitliğin mahiyeti.⁸² Salgın senesinde gönderdiğini belirtmesi ve şehitlik ile alakalı sorular sorması arasındaki bağlantı Efendimiz'in (sav) şu hadisi şerifi olabilir: “Şehitler beş kısımdır: Bulaşıcı hastalığa yakalanan, ishale tutulan, suda boğulan, göçük altında kalan ve Allah yolunda savaşırken şehit olanlar.”⁸³

⁸⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 500, 1: 517.

⁸¹ Mezkûr uygulamanın şekli ise kısaca şöyledir: Bir topluluk aralarından birinin evinde toplanıp oturuyorlar. O topluluğun büyüğü ya da şeyhin vekili (nakîb) kalkıp şed bağlamaya dair izin isteyen beyitler okuyor. Topluluktakiler izin verdikten sonra da bir eline su bir eline tuz alıp hutbe irad ediyor ve hutbesinin sonunda {و هو الذي مرج البحرين هذا عذب فرات} ayetini okuyup başı ile suya sonrasında da {و هذا ملح أجاج} ayetini okuyup başı ile suya işaret ediyor. Topluluk içindeki herkes sırayla ayağa kalkıyor ve nakîb ayağa kalkan kişi hakkında topluluğun görüşlerini soruyor. Eğer o kişiden iyi bahsedilirse, tennûre denilen elbiseyi giyebiliyor. Herkese teker teker bu uygulama yapıldıktan sonra tuzlu su şeyhe takdim ediliyor. Şeyh de dua edip Hz. Ali'ye kadar imamların adını sayıp sudan içiyor ve sonrasında sudan topluluğa da ikram ediyor. (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 532-533.)

⁸² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 306.

⁸³ “الشهداء خمسة: المطعون و المبطون و الغريق و صاحب الهم و الشهيد في سبيل الله.” (Buhârî, “Ezan”,)

Bir konu hakkında sıklıkla soru sorulması, onun, içinde bulunduğu dönem ve toplum nezdindeki konumuna dair bizlere bilgi verebilmektedir. Bu da sorularla alakalı taksimimizin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Sübkî'nin fetvalarına bakıldığında, bu duruma en bariz örnek *vakıf* bahsindedir. Zira vakıf ve vakıfla ilişkili konularda Sübkî'ye birçok soru yöneltmiştir. Bu sorular kimi zaman medrese nâzırıyla ilgili⁸⁴, kimi zaman kendisine vakfedilen kişiler ile ilgili⁸⁵, kimi zaman da vâkıfın şartları⁸⁶ ile ilgili olmuştur. Bu tespite dair örnekler çoğaltılabilir. Burada dikkat çekilmesi gereken asıl husus bu olgunun, yani vakıf ve vakfa müteallik meselelerin o dönemde nasıl önem taşıdığını anlamamıza yardımcı olmasıdır.

3.2.2. Cevapların Toplumsal Yapıya İşaretleri

Sorular başlığına paralel olarak, Sübkî'nin cevaplarında da o dönemin sosyal, iktisadi, siyasi yapısına dair bilgiler verdiğini görmekteyiz. Bu bilgilere ilaveten, onun cevaplarından toplumsal yapıya dair çıkarabileceğimiz bir diğer sonuç da bazı uygulamaların bölgeden bölgeye farklılık göstermesi durumudur. Zira Sübkî bu farklılığın bilincinde olmuş ve cevaplarında içinde yaşadığı yahut sorunun geldiği toplumun örf ve adetini de göz önünde bulundurmıştır.

Sübkî'nin cevaplarında o döneme dair birçok ipucu hatta bazı noktalarda detaylı bilgi ve gözlem tespit ettik. Bütün örnekleri ele almak mümkün olmadığı için örnek kabilinden üç tanesini aşağıda zikredeceğiz.

Örnek 1: Yetimin malıyla ticaret yapmanın vacip mi müstehab mı olduğuyla alakalı bir soru gelmiş ve Sübkî, nafakayı ve zekâtı çıkaracak kadar ticaret yapmanın vacip olduğunu söylemiş; mezhepte esahh görüşün (الأصح) bu olduğunu belirtmiştir. Sonrasında ise bu görüşe atfen şöyle eklemiştir:

Muhtemelen ashâbın bu söylediği para kazanmanın kolay olduğu, aşırı verginin, zulmün ve korkunun olmadığı zamanlardaydı. Bugünse, en zor şey para kazanmaktır. Çoğu tüccar para kaybediyor. Eğer elinde her para olan nafakayı karşılayacak kadar kazanabilseydi, onlar mutlu olurlardı. Fakat görüyoruz ki, çoğu insan zor durumda. İnsana en çok yine kendisi şefkat gösterir. Eğer mümkün olsaydı, yaparlardı. Böyle bir durumda yetimin

⁸⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 58.

⁸⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 521.

⁸⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 71.

velisi nasıl mükellef tutulabilir? Bu yüzden, ashâbın görüşü kolaylık olduğu zaman vaciptir şeklinde anlaşılmalıdır.⁸⁷

Örnek 2: Sübkî, bazı cevaplarında, o dönemdeki medreselere ve işleyişlerine dair bilgi de vermiştir. *Vakıf* bahsinde gelen bir soruya verdiği cevapta; bazı medreselerde fukahânın eğer vakfeden (vâkıf) şart koşarsa üç kısma ayrıldığını,⁸⁸ Şam’da bir şahsın fukahânın nâibi olması şeklinde var olan bir geleneğin olduğunu ifade etmiş ve bu nâibin maaşının nereden ödeneceğini, fukahânın alacağı ücretin belli olup olmaması gibi birçok noktayı teker teker ele almıştır.⁸⁹

Farklı bir meselede ise mescit ve medreselerin farkına dair şu sözleri söylemiştir:

Mescit de medrese gibidir çünkü o müslümanların mülküdür denebilir. Fakat bu söylemde bir yanlışlık vardır. Mescit Müslümanların mı mülküdür yoksa onun üzerinde kimsenin mülkiyet hakkı yok mudur? Doğru olan, onun üzerinde kimsenin mülkiyeti yoktur denmesidir. Mescit bağımsızdır. Medrese ise kendisine vakfedilen kişidir. Medrese nazırının da diğerlerini onun üzerinde tasarrufta bulunmaktan engelleme hakkı vardır.⁹⁰

Ayrıca bu örnekler dışında birçok yerde, mevcut medreselerin isimleri de zikredilmiştir. Atabekiyye medresesi⁹¹, eş-Şâmiye’l-Cevâniyye medresesi⁹², eş-Şâmiye’l-Berâniyye medresesi⁹³ bunlardandır. Hatta Sübkî, bazı ifadelerinde “... medresesinde derste iken”⁹⁴ gibi ifadeler de kullanmıştır.

O döneme dair yaptığı açıklamalara ek olarak, bazı noktalarda da çıkarım yapmamızı kolaylaştıran bazı kelime ve cümleler kullanmıştır. Sübkî’nin, içinde yaşadığı zaman dilimine atıfla kullandığı bazı ifadeler şunlardır:

⁸⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:363, 2:232.

⁸⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:650.

⁸⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:651.

⁹⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:105.

⁹¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:265.

⁹² Sübkî, *Fetâvâ*, 1:651.

⁹³ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:651.

⁹⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:466.

• ⁹⁵ (اليوم) - Bu kelime ya mutlak olarak ya da “fî hâzihi’l-eyyâm (في هذه الأيام)”⁹⁶ şeklinde kullanılmıştır. Yine bu anlama gelen “fî hâzihi’l-â’sâr (في هذه الأعصار)”⁹⁷ “fî hâza’z-zamân (في هذا الزمان)”⁹⁸ ya da “fî hâza’l-vakt (في هذا الوقت)”⁹⁹ tabirlerini görmek de mümkündür.

• (العادة) - Sübkî’nin diğerlerine kıyasla en çok kullandığı ifade *âdet* kelimesidir. Farklı şekillerde kullanılmıştır: *âdetü’ş-Şâm* (عادة الشام)¹⁰⁰, *âdetü’l-‘Irâkıyyîn* (عادة العراقيين)¹⁰¹, *el-âdetü’l-câriye* (العادة الجارية)¹⁰², *âdetü’n-nâs* (عادة الناس)¹⁰³ vb. gibi.

• (كثر، شاع) - Çoğaldı, yaygınlaştı anlamına gelen bu fiillerin birçok kullanımı karşımıza çıkmaktadır. “Kesüra fî’ş-Şâm (كثر في الشام)”¹⁰⁴ ya da “Şâ’a fî’ş-Şâm (شاع في الشام)”¹⁰⁵ direk kullanımları iken kesüra kökünden türeyen *kesîr* (كثير) sıfatı da sıklıkla bir meselenin çok vuku bulduğunu¹⁰⁶ ya da hakkında çok soru geldiğini¹⁰⁷ ifade etmek için kullanılmıştır.

Eser içerisinde bu ve buna benzer, insanların alışkanlıklarını ya da yapageldikleri davranışları ifade eden kullanımlar mevcuttur. Fakat araştırmamızın asıl amacı, fetvaların toplumsal tarihini araştırmak olmadığı için bu kadarıyla iktifa edilecektir.

⁹⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:363.

⁹⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:174.

⁹⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:595.

⁹⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:418.

⁹⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:389.

¹⁰⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:481.

¹⁰¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:482.

¹⁰² Sübkî, *Fetâvâ*, 1:529.

¹⁰³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:241.

¹⁰⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:366.

¹⁰⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:651.

¹⁰⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:418.

¹⁰⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:338.

BÖLÜM IV

SÜBKÎ'NİN FETVA METODU

Sübkî, fetvalarında tek bir metoda bağlı kalmayıp farklı birçok yöntem izlemiş ve onun bu tarzı da araştırmamızın hareket noktası olmuştur. Fetva usulü belirlenirken üç unsur göz önünde bulundurulacaktır. Bunlar: yararlandığı deliller ve referans kaynakları, cevapları açıklama şekilleri ve yaptığı atıflar. Zikredilen unsurlar esas alınarak bu bölüm üçe ayrılmıştır. İlk kısımda, Sübkî'nin kullandığı deliller, onları kullanım şekli, baş ucu kaynakları ve cevapların atıfta bulunduğu ilim dalları zikredilecektir. İkinci kısımda ise cevaplarını beyan ederken kullandığı üslup tespit edilip açıklanacaktır. Üçüncü ve son kısımda da fetvalarında belirttiği görüşleri, tercihte bulunup bulunmadığı durumlar, mezhep içi ve mezhep dışı atıfları incelenip izlediği yönteme dair sonuca ulaşılabilecektir. Bölümlerin içindeki her başlık örneklerle daha detaylı izah edilecektir.

4.1. Sübkî'nin Atıfta Bulunduğu Deliller

Esere baktığımızda, Sübkî'nin bazı fetvalarında herhangi bir şer'î delil yahut kaynak belirtmeksizin direkt olarak sorunun cevabını verdiğini bazılarında ise detaylı bir anlatımla delilleri izah ettiğini görmekteyiz. Bu tür açıklamalarındaki sâik, müstefînin soruda delil istemesi ¹⁰⁸ olabileceği gibi konunun işlenişinin bir gereği de olabilmektedir. Fakat burada şu hususun altı çizilmelidir: Müstefînin delil istediği örnekler sayılı denecek kadar azdır. Mevcut fetvaları incelendiğinde Sübkî'nin şu delillere atıflar yaptığı görülmektedir:

- Kur'ân-ı Kerîm
- Sünnet
- İcmâ

¹⁰⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:178.

- Kıyas
- Âsâr(الآثار)
- Örf
- İstislâh (الاستصلاح)
- İstishâb (الاستصحاب)

Fetvaları incelendiğinde Sübkî'nin, yukarıda sıralanan delilleri farklı şekillerde kullandığı görülmüştür. Aşağıda bu deliller ve kullanım şekilleri örneklerle izah edilecektir. Bu çalışmanın amacı Sübkî'nin usul anlayışı olmadığı için, maddelere dair detaylı usul açıklamaları yapılmayacak, fetvalarında bu delillerin nasıl kullanıldığı incelenecektir.

4.1.1. Kur'ân-ı Kerîm

4.1.1.1. Bir Konudaki Bütün Ayetleri Bir Araya Getirme

Sübkî, bazı meselelerde ayetlere yer vererek cevaplarını zenginleştirmiştir. Tabii onun bu kullanımı birçok hususla bağlantılı olabilir. Buna, müsteffînin delil istemesi, cevabı işleyişi, cevapla doğrudan veya dolaylı olarak alakalı bir ayetin bulunması gibi durumlar örnek verilebilir.

Sübkî'nin ayetleri kullanımı farklı şekillerde olmuştur. Bunların ilki o mesele ile bağlantılı olduğunu düşündüğü bütün ayetleri bir araya getirmesidir. O, cevap verdiği bir soruda ayetleri sıralarken onları zikretmekle kalmamış ayrıca daha iyi anlaşılabilsin diye açıklamalarını da yapmıştır. Örneğin, X meselesinin hükmü soruluyorsa, yalnızca hükmünü belirten ayeti verip cevabını sonlandırmamış, ayetin o hükme hangi açıdan delalet ettiğini de açıklamıştır. Onun böyle yapması müsteffînin verilen yanıtı anlamasına verdiği önemi gösteren durumlardandır. Zira oranı net olarak bilinmese de kendisine soru soran kişiler çoğunlukla halktan olmuştur.

Eser incelendiğinde, Sübkî'nin bu yöntemi birkaç meselede uyguladığı görülecektir. Bazı meselelerde, ayet-hadis-âsâr-fukahânın görüşleri gibi dörtlü bir kısımlandırma içinde ele almışken bazısında ayet-hadis-icmâ-kıyas şeklinde ele almıştır. İşleyişin

böyle şekillenmesi, sorulan meselede hangi delillerin mevcut olduğuyula ilgilidir. Aşağıda verilecek örnekte yalnızca sorulan meseleyle bağlantılı bulunduğu ayetleri zikretmiş ve bu konuda ne Efendimiz (sav) ne de sahâbeden bir delil olmadığını dile getirmiştir.

Örnek: Müsteftî, Sübkî'ye üç farklı soru yöneltmiş ve bu konular hakkında hadis, eser, siyer veya ahlâbdan varid olan delil olup olmadığını da sormuştur. İlk sorusu şöyledir: “Atlar Hz. Âdem'den (as) önce mi yaratılmıştır yoksa sonra mı?” Sübkî önce soruya cevap vermiş, sonrasında ise cevabını destekleyici dört ayet sıralayıp her birinin hangi açıdan işaret ettiğini açıklamıştır.

Sübkî'nin görüşü, atların Hz. Âdem'den önce yaratıldığı yönündedir. Söylediğini daha anlaşılır kılmak için bir benzetme yapmış ve şöyle eklemiştir:

Büyük/saygıdeğer bir insan bir yere gelmeden ihtiyaç duyacağı şeyler hazır bulundurulur. Allah Teâlâ bu hususta “Yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı.” buyurmuştur. Bütün bunlar, Hz. Âdem ve zürriyetine ikram edilmek üzere yaratılmıştır. Önce yeryüzündekiler sonra ise Âdem (as) ve diğerleri yaratılmıştır. Hz. Peygamber (sav) de yaratılmışların en şerefliisidir. Bu sebeple en son o gelmiş ve onunla varlık kemâle ermiştir. Hz. Âdem için ise, hayvan ve cansız varlıklar hazırlanmıştır. Hayvanlar cansızlardan at ise diğer hayvanlardan üstündür. Nasıl olur da atın yaratılışı Hz. Âdem'den sonra olur?

Görüşünü bu şekilde ifade ettikten sonra şu dört ayeti zikredip her birinin yaptığı çıkarıma hangi yönden temas ettiğini açıklamıştır.¹⁰⁹ Bu ayetler sırasıyla; Bakara Suresi 29 ve 31, Secde Suresi 4 ve Kâf Suresi 38. ayetleridir.¹¹⁰

4.1.1.2. Ayetlerin Bağlamına Dair Açıklama Yapma

Üst başlıkta belirtildiği üzere Sübkî, bir meselede bağlantılı olduğunu düşündüğü ayetlere yer verirken onları sıralayıp bırakmamış gerektiğinde açıklamalarını da yapmıştır. Bu açıklamalar farklı şekillerde olmuştur. Bazı konularda ayetlerin tam anlaşılması için bağlama vurgu yapmış ve bu şekilde doğru kavranabileceğini belirtmiştir.

¹⁰⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:536-538.

¹¹⁰ {هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعاً ثم استوى إلى السماء فسواهن سبع سموات وهو بكل شيء عليم} {أنبؤوني بأسماء هؤلاء إن كنتم صادقين} {الله الذي خلق السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام ثم استوى على العرش ما لكم من دونه من ولي ولا شفيع أفلا تتذكرون} {ولقد خلقنا السموات والأرض وما بينهما في ستة أيام وما مسنا من لغوب}

Örnek: Sübkî'ye anlamı şöyle olan bir soru yöneltilmiştir: Bir şahıs ecrini Allah'tan umarak ibadet etmek istiyor. Fakat tembelliği ve konfor düşkünlüğü ona engel oluyor. Üzerindeki bu tembellik de yapacağı ibadete ancak gösteriş faktörü eklenirse ortadan kalkıyor ve eğer bu olmazsa da hiç ibadet etmiyor. Bu kişinin böyle yaparak ibadet etmesi caiz midir değil midir?

Sübkî de; o kişinin böyle yapmasının haram olmadığını ve riya korkusuyla ibadet etmeyi bırakmaması gerektiğini söylemiş ve temellendirmesinde “Çünkü o mevhum yani var sanılan bir mefsedet uğruna kesin bir maslahatı terk eder. Aslında birçok amelde önce bu karışıklık olur ama sonradan netleşir.” ifadelerine yer vererek görüşünü beyan etmiştir. Daha sonra da Kur’ân’da riya kelimesi ve türevlerinin geçtiği üç ayeti zikredip burada bağlama dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Zira Sübkî'ye göre bu üç ayette bahsedilenler kafirler yahut münafıklardır. Bu üç ayet; Mâûn Suresi 6-7, Nisâ Suresi 38 ve 142. ayetlerdir.¹¹¹

Aslında Sübkî'nin cevabı eserde daha uzundur fakat burada başlıktaki kullanımına örnek olacak kadarı verilmiştir. Yaptığı bu açıklama ve diğer fetvaları bize açık bir şekilde müsteftînin cevabı anlamasına verdiği dikkat ve özeni gösterir. Bu örnek özelinde bakılacak olursa, riya birçok insanın temel seviyede de olsa bilgisinin olduğu bir konudur. Ayet ve hadislerde de net sınırlar konulduğu için, kişinin riyaya düşmekten korkması çok doğaldır. Fakat Sübkî burada hem karıştırılması muhtemel bir noktayı açıklamış hem de ayetler anlaşılırken bağlamdan koparılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.

4.1.1.3. Ayet Tefsiri

Sübkî'nin, cevaplarında destekleyici ve açıklayıcı olarak ayetlere yer verdiğini belirttik. Bu kullanıma ek olarak pek çoğunun tefsirini yaptığını da görmekteyiz. Eser içerisinde tefsirini yaptığı 44 ayet tespit edilmiştir. Belirlenen bu ayetler, münferit olarak, bir başka ifadeyle bir soruya bağlı olmadan zikredilmiştir. Hepsinin ele alındığı noktalar bir olmamış kimisinde anlam kimisinde lafız üzerinden gidilmiştir.

¹¹¹ {الذين هم يراؤون ويمنعون الماعون} 111
{والذين ينفقون أموالهم رياء الناس ولا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر ومن يكن الشيطان له قريناً فساء قريناً}
{إن المنافقين يخادعون الله وهو خادعهم وإذا قاموا إلى الصلاة قاموا كسالى يراؤون الناس ولا يذكرون الله إلا قليلاً}

4.1.2. Sünnet

Sübkî'nin fetvaları incelendiğinde, hadislerin kullanımına sıklıkla yer verdiği ve hadisleri kullanımının ayetlerde olduğu gibi farklı şekillerde olduğu görülmüştür.

Cevaplarına baktığımızda, Sübkî'nin hadislerin yalnız metinlerini değil senetlerini de zikrettiğini gözlemledik. İlim yolculuğunu düşünürsek bu kullanımı daha iyi anlaşılacaktır. Zira o, babasından temel eğitimini aldıktan sonra İskenderiye, Kâhire ve Şam'da birçok hadis hafızından icazet almış ve hadis ilmiyle bağı da kuvvetli olmuştur. Hadislerin senet ve metinlerini zikrettikten sonra bazı durumlarda “Bu sahihtir, hasendir, zayıftır.” vb. ifadelerle hadislerin sıhhatlerine dair bilgiler de vermiştir.

Ayrıca Sübkî, mürsel hadisler sahâbî sözü, ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü veya kıyasla desteklenirse kendi mezhebinde delil olarak alınabileceğini de belirtmiştir.¹¹²

4.1.2.1. Bir Konudaki Mevcut Hadisleri Bir Araya Getirme

Sübkî'nin hadislere yer vermede izlediği bir yöntem mezkûr konuyla alakalı rivayetleri bir araya getirmesidir. Bu kullanım, müsteftînin meseleyi anlamasını kolaylaştırırken Sübkî'nin de meseleye daha geniş bir bakış açısıyla bakmasını sağlamıştır. Bununla alakalı kendisi de şu ifadeleri kullanmıştır:

Müzâraa (المزارعة), müsâkât(المساقاة) ve toprak kiralamada (كراء الأرض/إجارة) vârid olan bütün hadisleri bir araya getirmeye karar verdim. Bu konularla alakalı hadisler, sahâbî ve ulemanın sözlerini derlediğimde doğrunun ne olduğu inşallah iç rahatlığıyla görülecektir.

Fetvalarına bakıldığında, zikrettiği hadislerin sayısının konudan konuya değiştiği görülür. Bazı meselelerde yalnızca birkaç hadise yer vermişken bazısında bu, sayfalar tutmuştur. Gözlemlenen bu farklılık, konuya dair mevcut ve kullanılabilir hadislerin sayısı ile doğru orantılı olduğu gibi o konudaki bütün hadisleri zikretmenin gerekliliğiyle de alakalı olabilmektedir.

¹¹² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 203.

Örnek 1: Çalışanların verdiği hediyelerin alınıp alınmayacağı (فصل في هدايا العمال) incelendiği bölüm, Sübkî'nin hadislere kısaca yer verdiği noktalardan biridir. Sübkî burada konuyla alakalı sekiz hadis zikretmiştir.¹¹³ Muhtelif bir konu olmadığı veya hadislerin anlamları net olduğu için metinlere dair ek bir açıklama yapmamıştır.

Örnek 2: Müzâraa, müsâkât ve icâretü'l-arz konusu Sübkî'nin hadisleri toplayıp detaylı bir şekilde incelemesine örnektir. Konuyu işlerken toplam 127 rivayete yer vermiştir. Bunların 119'u *Kütüb-i Sitte*'dendir. Önce *Kütüb-i Sitte*'den olanları sonra kalan sekiz hadisi zikretmiştir. Hadislerin isnat ve metinlerini inceleyerek müzâraa, müsâkât ve icâretü'l-arzın hükümlerine ulaşmaya çalışmıştır.¹¹⁴

Bu örnekte de görüldüğü üzere, Sübkî tüm rivayetleri toplayıp mezkûr üç mesele hakkında net bir görüşe kavuşmak istemiştir. Bazı konularda ise “Ayet ve hadislerden benim aklıma gelenler bunlardır. Etraflıca araştırırsan daha fazlasını da bulabilirsin.”,¹¹⁵ veya “Bu konu hakkındaki bütün hadisleri almaya çalışsak çok uzardı. Zira dinde, buna benzer çokça rivayet vardır.”¹¹⁶ diyerek zikrettiği delillerin o meseleyi anlama hususunda yeterli olduğunu belirtmiştir.

Eğer meselenin işleyişi geniş tutulduysa Sübkî, yazdıklarını risâleye çevirmiştir. Eser içerisinde bu duruma örnek teşkil eden meseleler vardır. *Tenezzülü's-sekîne alâ kanâdîli'l-Medîne* vb. bunlardandır.

4.1.2.2. Muhtelifü'l-Hadîsi (مختلف الحديث) Açıklama

Muhtelifü'l-hadîs, çeşitli sebeplerden dolayı aralarında çelişki (teâruz) varmış gibi görünen hadislerin ya cem edilmesi ya da birinin tercih edilmesidir.¹¹⁷ Sübkî'nin de verdiği bazı fetvalarda zikrettiği rivayetlerin arasını bulmaya çalıştığı görülmektedir.

¹¹³ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 219-220.

¹¹⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 433-466.

¹¹⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 588.

¹¹⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 500.

¹¹⁷ Ebû Zekerîyya Mühyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-Beşîr fî usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osmân el-Haşt (Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1985), 90; Ebû Amr Takrîyyüddîn Osmân b. Abdîrrahmân eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü envâ'i ulûmi'l-hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh)*, thk. Nûruddîn 'İtr (Dimaşk: Dârü'l-fîkr, 1986), 284.

Örnek: Sulh bâbında geçen bir meselede birbiriyle zıt görünen iki rivayet gelmiştir. Birinde bahsi geçen meselenin hükmü haram iken diğerinde mübah gözükmektedir. Sübkî, her iki rivayeti de zikretmiş ve aralarında aslında bir ihtilaf olmadığını izah etmeye çalışmıştır. Bahsi geçen mesele “ضَع و تَعَجَّل” meselesidir. Anlamı şudur: deyn müeccel (دين مؤجل) yani vadeli borçta, borçlunun (المدين) borç sahibine (صاحب الدين): “Borçta indirim yap ben de bir kısmını erken vereyim.” demesi ya da borç sahibinin borçluya: “Borcun bir kısmını erken ver ben de borçta indirim yapayım.” demesidir. Bahsi geçen iki rivayet şöyledir:

- İlk hadis, Mikdâd b. Esved’den (v. 32/652) rivayet edilmiştir. Mikdâd şöyle anlatmaktadır: “Bir adama yüz dinar borç verdim. Sonra ona dedim ki: ‘Doksan dinarı bana peşin ver ben de on dinar indirim yapayım.’ o da ‘Tamam.’ dedi.” Efendimiz bu durumu öğrendiğinde ise “Mikdâd’ın ribasını yedin ve yedirdin.” demiştir.
- İkinci hadis ise İbn Abbas’tan (v. 68/687-688) rivayet edilmiştir:

Peygamber (sav) Nadîroğulları’nın Medine’den çıkarılmasını emretti. Sonra onlardan bazıları Efendimiz’in yanına gelip şöyle dediler: ‘Ey Allah’ın rasûlü, sen onların sürülmesini emretmişsin ama onların Müslümanlardan vadesi gelmemiş alacakları vardır.’ Bunun üzerine Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: ‘İndirim yapın ve peşin alın.’

Sübkî de bu iki hadis arasında aslında bir ihtilaf olmadığını ve haram olmasının şart koşulmuş olmasına bağlı olduğunu söylemiştir. Zira şart koşma olursa Cahiliyye ribasına benzemiş olur ve haram olur. Eğer ödeme, şart koşmadan iki taraf da birbirinden razı olarak gerçekleşirse o zaman bunda bir beis yoktur.

4.1.3. İcmâ

Esere baktığımızda, Sübkî’nin icmâi pek çok cevabında zikrettiğini görürüz. Fakat icmânın gerçekleşmesi zor ve kabulü de şartlara bağlı olduğundan çok sık kullanımına rastlanmamıştır.

Örnek: Akdiye (الأقضية) bahsinde gelen bir soruda müsteftî, “Bâtıl olduğu ortaya çıkan bir mükâtebe sözleşmesinde, malikinin izni olmadan o sözleşmenin üzerine batıl olduğunu yazıyorsunuz. Dayanağınız nedir diye sorulsa ne dersiniz?” diye sormuştur. Sübkî de “Dayanağım Allah’ın kitabı, Rasûlünün sünneti, müslümanların icmâi ve kıyastır.” demiş ve hepsini teker teker açıklamıştır. Bu konuda icmâa örnek olarak ise

sahâbenin Hz. Osman zamanında batıl mushafları içinde bir eksiklik veya fazlalık olabilir endişesiyle yakmalarını emretmiş ve şöyle eklemiştir: “İçindeki bir batıldan dolayı mushaf yakmak caizse kâğıt üzerine batıldır yazmak evleviyetle caizdir.”¹¹⁸

4.1.4. Kıyas

Sübkî, kıyası terim anlamıyla geçtiği yerlerde ya mutlak olarak *kıyas* şeklinde¹¹⁹ ya da *celî kıyas* (القياس الجلي) terkibiyle kullanmıştır.¹²⁰ Örneğin; *Ekdiye* bahsinde geçen bir mesele konuyu işlerken şu ifadeleri kullanmıştır: “Şer‘î bir hüküm, eğer nassa ya da icmâa ya da celî kıyasa muhalif olursa nakzedilir.”¹²¹ *Bey‘* bahsinde de bu manada bir kullanımı olmuştur.¹²² Ayrıca, Sübkî’nin kendisine “Bu konudaki dayanağın nedir?” diye sorulan sorularda, deliller arasında kıyası zikrettiği örnekler vardır.¹²³

4.1.5. Âsâr¹²⁴(الآثار)

Fetvalarına bakıldığında, Sübkî’nin âsâr kullanımına sıklıkla yer verdiğini görmek mümkündür. Âsâr kelimesini hem sahâbe hem tâbiînden gelen rivayetler için kullanmıştır.¹²⁵ *Müzâraa*, *müsakât* ve *icâretü’l-arz*¹²⁶, *termîmü’l-kenâis*¹²⁷, cuma namazının birden fazla mescitte kılınması¹²⁸ gibi daha çok uygulamaya yönelik noktalar, Sübkî’nin âsâra yer verdiği noktalardandır. Bu tür konularda Efendimiz’in söyledikleri belirleyici olsa da o uygulamalara dair detayların bilinmesi ve bazı noktalarda güncellenmesi açısından âsâr kıymet arz etmektedir. İslam Devleti’nin

¹¹⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 414.

¹¹⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 405.

¹²⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:329, 2:407.

¹²¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:407.

¹²² Sübkî, *Fetâvâ*, 1:329.

¹²³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:414.

¹²⁴ Tekili *eser* (الأثر) olan kelime sözlükte, “bir şeyin artığı, ecel, iz, devenin yerde bıraktığı izi belli etmek için ayağına konulan işaret ve haber” anlamlarına gelir. Çoğulu için *üsûr* (الأثر) kelimesi de kullanılmaktadır. Hadis ilminde haber kelimesi ile eş anlamlı kullanıldığından Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerini ve buna ek olarak eser, sahâbe ve tâbiîne ait her türlü haberi de içine alır. Horasan fukahâsının ıstılahında eser, yalnızca *mevkûf* hadisleri ifade eder. (İbn Manzûr, *Lisanü’l-‘Arab*, 4: 5-6; Said Abdurrahman Musa el-Gazefî, “Eser”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11 [Ankara: TDV Yay., 1995], 372; İbn Salâh, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*, 46; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâyânî [Riyâd: Mektebetü’l-Kevser, 1415], 1: 203.)

¹²⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 141.

¹²⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:435-476.

¹²⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:338-387.

¹²⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:178-189.

sınırları genişleyip müslümanların sayısının artması bu tür güncellemeleri gerekli kılmıştır.

4.1.6. Örf

Örf ıstılahta, fikhî sonuçların belirlenmesinde başvuru olan davranış biçimleri ve dildeki kullanımları ifade etmekte¹²⁹ ve bu tariften de örfün hem kavli hem de fiilî olabileceği anlaşılmaktadır. Sübkî'nin fetvalarına baktığımızda ise hem lafzî hem de fiilî örf atıf yaptığını görmekteyiz. Kendisi lafzî yahut fiilî diye bir ayırım yapmamış olup bu gözlem, kullanılan lafızların bağlamları çerçevesinde değerlendirilmeleri sonucu ortaya çıkmıştır.

Konuyla ilgili detaylara geçmeden önce şu husus belirtilmelidir: Sübkî hayatını tek bir yerde yaşamamış; başkadı olana kadar neredeyse tamamen Kâhire'de (hicrî 683-739) ve başkadı olduktan sonra da Şam'da (hicrî 739-756) ikamet etmiştir. Bu iki şehir dışında İskenderiye'de de bir süre kaldığı bilinmektedir. Bu zaman aralıkları ve üstlendiği görevler Sübkî'ye, yaşadığı yerlerin örfünü de iyi bir şekilde tanıyıp anlama imkânı tanımıştır. Fetvalarında bu yetkinliği görmek mümkündür ve pek çok noktada bu konuya dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Örneğin *Vakıf* bahsinde Mısır ve Şam'ın vakıf uygulamalarının birbirinden farklı olduğunu detaylı bir şekilde anlatmış ve bu ayrıma gerekli noktalarda dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁰

Sübkî'nin fetvalarının önemini incelediğimiz başlıkta da görüldüğü gibi, dönemindeki uygulama ve değişleri örf, adet, yaygınlaştı, çoğaldı gibi ifadelerle açıklamıştır. Aşağıda lafzî ve fiilî örf örnekler verilecektir.

Örnek 1: Talâk şartı bağlamakla ilgili bir meselede şu cümleleri kurmuştur:

Bir kişi “Eve girersen seni boşarım.” derse talâk vâki olmaz. Çünkü bu, haberî bir cümledir. Bu şekilde hüküm verebilmek için şartın önce cezanın da sonra gelmesi gerekir. Eğer kişi şöyle söyleseydi: “Eve girdiğinde seni boşadım.” bu cümle, talâk kadının eve girmesine bağlamış (ta'lik etmiş) olacaktı. Bunu böyle anlamamızdaki etken o lafzın örfen bize ifade ettiğidir.¹³¹

¹²⁹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 34 (Ankara: TDV Yay., 2007), 87.

¹³⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 108-111.

¹³¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 35.

Sübkî, burada cümlelerin örfteki delaletine dayanarak, ilk söyleyişin haberî cümle olduğunu ve böyle kullanılması halinde boşamanın gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Yaptığı bu çıkarıma dayanarak Sübkî'nin, fetva ve kazâ usulünde örften istifade ettiği yorumunu yapmak mümkündür.

Örnek 2: Vakıf bahsinde Sübkî, Mısır ve Şam'daki işleyişin hangi açılardan farklı olduğunu şöyle izah etmiştir:

Nâzır dendiğinde kadının (القاضي) kastedildiği hem şeriat hem örf tarafından bilinmektedir. Mısır'da âdet, nâzırın vakıf şahitleri (شهود الوقف) diye adlandırılan kişileri atamasıdır. Bu kişiler örfte dayanarak kiralama, istihrâc, sarf ve imaret görevlerini yerine getirebilirler. Şam'da ise durum böyle değildir. Vakıfla ilgilenen bir topluluk vardır ve hepsinin görevleri farklıdır: Biri vakıf nâzırı, diğeri müşârif, diğeri şâhit, diğeri âmil, diğeri divan sahibi, diğeri müstevfî.¹³²

4.1.7. İstishâb¹³³

Esere bakıldığında, Sübkî'nin istishâbı zikrettiği birçok nokta görmek mümkündür. Hatta bir meselede istishâbın kendi başına şer'î bir delil olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

Termîmü'l-kenâis bâbında istishâba dair şu sözleri söylemiştir:

Kendisiyle hükmettiğimiz istishâb örneklerini inceledim ve çoğunun var olan bir şeyin hâlinin aynen kalmasına yönelik olduğunu gördüm. Abdest aldığından emin olan birinin hadesten (الْحَثِّ) şüphe etmesi durumu ve bunun tam tersi -yani abdesti olmadığından emin olan birinin abdest almış olduğu ihtimali- bu türe örnektir. 'Adem istishâbına gelince, bana onunla alakalı hiç soru gelmedi. Nefyi hakkında da kesin konuşamam, detaylı bakılması gerekir. Berâati zimmet ve benzerleri ademî durumlardandır ki biz bunlar hakkında hüküm vermeyiz. Bir delil gelene kadar da aksiyle hüküm vermekten kaçınıyoruz.¹³⁵

Sübkî'nin bu ifadeleri, istishâbı delil olarak kabul ettiği ve hangi durumlarda kullandığı hakkında bize genel bir bilgi vermektedir. Meseleleri açıklarken kavramlara dair açıklamalar yapmasının müsteftînin daha bütüncül bir bakış elde etmesine katkı sağlayacağı muhakkaktır.

¹³² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 108-109

¹³³ Arapça sohbette (الصُّبْحَةُ) kökünden gelen istishâb (الاستِصْحَاب), "beraberlik istemek, birlikte olmaya devam etmek" manalarına gelmektedir. Terim anlamı ise, "bir zamanda sabit olan bir şeyin değiştiğini gösteren bir delil bulunmadığı sürece, o şeyin aynen kalması durumudur." (Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. İsmâ ed-Debûsî el-Hanefî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkıh*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meys [Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001], 401.)

¹³⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:229.

¹³⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:377.

Örnek: Hacr bâbında sefihin rüşdüne hükmedip hükmedilemeyeceğini açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır:

Sâbit olan her şeyin hükmü, zevâli bilinmedikçe şu ana kadar aynen kalır. Önceki bir zamanda, bir kişide sefeh (السَّفَه) olduğunu gösteren delil de rüşd delili sefehin ortadan kalktığını gösterene kadar sabittir. İşte o zaman kabul edilir ve rüşd ispatlanmış olur.¹³⁶

4.1.8. Maslahat¹³⁷

Eserdeki fetvalar incelendiğinde Sübkî'nin birçok yerde maslahata atıf yaptığı görülür. “Maslahat böyle fetva vermeyi gerektirir.”¹³⁸ yahut “Toplum maslahatı/genel maslahat açısından bakarak böyle olması gerektiğini düşünüyorum.”¹³⁹ şeklinde ifadeleri bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Fetvalar incelendiğinde, Sübkî'nin verdiği cevapların içerik yönünden zengin olduğunu söylemek mümkün olmuştur. O, gelen sorulara çoğunlukla uzun cevaplar vermiş ve cevabını destekleyici ögelerden de faydalanmıştır. Bu unsurlardan biri de açıklamalarında farklı ilim dallarına yapmış olduğu atıflardır. Usûl-i fikh¹⁴⁰, hadis¹⁴¹, tefsir, kelam¹⁴², mantık¹⁴³, nahiv¹⁴⁴ bunlardandır. Hatta bir ayetin tefsirini yaparken faydalanacağı ilimleri şöyle sıralamıştır: meânî, nahiv, beyân, bedî ‘, usûl’ü’l-dîn,

¹³⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:368-369.

¹³⁷ Arapça salâh (الصلاح) kökünden türeyen maslahat kelimesi sözlükte, bir şeyin maksada uygun olması, iyi, uygun, elverişli anlamlarına gelir. Maslahat kelimesi yerine salâh kelimesi de kullanılır. Çoğulu masâlih (المصالح) ve zıddı da mefsedet'tir (المفسدة). Terim olarak ise, bir menfaati elde etmek yahut bir zararı def etmektir. Fakat maslahatın bu son kısmı def-i mefsedet adı altında farklı bir başlıkta incelenir. Maslahat farklı taksimlere tâbi tutulmuştur. Şâri'in (الشارع) itibar edip etmemesi açısından üç kısma ayrılır: şâri'in itibar ettiği, şâri'in itibar etmediği ve şâri'in itibar edip etmediğinin bilinmediği. Sırasıyla mu'teber (المعتبر), mülgâ (الملغى) ve mürsel (المُرسل) anlamına gelirler. Kuvveti açısından yapılan taksimde ise maslahat zarûriyyât (الضروريات), hâciyyât (الحاجيات) ve tahsîniyyât (التحسينيات) olmak üzere üç kısma ayrılır. (İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab*, 2:516-517; Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mustafa Hicâzî [Küveyt: Tab'atü'l-Küveyt, 2001], 6:549; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. (Beyrût: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1993), 173-174; İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 28 [Ankara: TDV Yay., 2003], 79.)

¹³⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:42.

¹³⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:177.

¹⁴⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:208, 1:278, 1: 459, 2: 149, 2: 170.

¹⁴¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 463, 2: 499.

¹⁴² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 55-60.

¹⁴³ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 227, 2: 498.

¹⁴⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 71, 1: 81-82.

kıraatler, lügat, usûl-i fıkıh.¹⁴⁵ Yalnızca bir ayetin açıklamasını yaparken zikrettiği disiplinler bize Sübkî'nin hem ilmî birikimine hem de yaptığı işteki hassasiyetine dair bilgi vermektedir.

4.2. Temel Referans Kaynakları

Sübkî, fetvalarında mezhep görüşlerini zikrederken yahut bir konuda araştırma yaparken bazı alimlere ve onların eserlerine atıflar yapmıştır. Aşağıda, bu eserler mezhep temelli bölümlere ayrılarak belirtilecektir.

Şâfiî mezhebinden;

- İmam Şâfiî (v. 204/820), *el-Ümm*,¹⁴⁶
- Müzenî (v. 264/878), *el-Muhtasar (el-İhtisâr)*,¹⁴⁷
- İbnü'l-Münzir en-Nîsâbü'rî (v. 318/930?), *el-İşrâf (el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm)*,¹⁴⁸
- İbnü'l-Mehâmilî (v. 415/1024); *el-Mukni' fî'l-fıkıh*, *el-Mecmû'*, *et-Tecrîd (el-Mücerred) fî'l-fürû'*,¹⁴⁹
- Abdullâh b. Ahmed el-Kaffâl (v. 417/1026), *el-Fetâvâ*,¹⁵⁰
- Mâverî (v. 450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr*,¹⁵¹
- Ebü't-Tayyib et-Taberî (v. 450/1058), *et-Ta'lîka*,¹⁵²
- Kadı Hüseyin (Merverrûzî) (v. 462/1069), *el-Fetâvâ*,¹⁵³
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v. 476/1083), *et-Tenbîh fî furû'i'l-fıkhi's-Şâfiî*,¹⁵⁴
- İbnü's-Sabbâğ (v. 477/1084), *eş-Şâmil*,¹⁵⁵
- İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (v. 478/1085), *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*,¹⁵⁶

¹⁴⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 106.

¹⁴⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 132.

¹⁴⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 389.

¹⁴⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 458.

¹⁴⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 491, 2: 395.

¹⁵⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 517.

¹⁵¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 627.

¹⁵² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 470.

¹⁵³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 514.

¹⁵⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 245.

¹⁵⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 157, 2: 395.

¹⁵⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 227, 2: 254.

- Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn b. Alî el-Mütevellî (v. 478/1086), *Tetimmatü'l-İbâne*,¹⁵⁷
- Nasr b. İbrâhîm el-Makdisî (v. 490/1096), *el-Kâfî*,¹⁵⁸
- Rûyânî (v. 502/1108); *Bahrü'l-mezheb fî fîrû'î mezhebi'l-İmâm eş-Şâfî*, *Hilyetü'l-mü'min fî'l-fîrû'*, *Ravzatü'l-hükkâm*,¹⁵⁹
- Gazzâlî (v. 505/1111); *el-Vasît*, *el-Vecîz*, *el-Fetâvâ*,¹⁶⁰
- Muhammed b. Ahmed eş-Şâfî (v. 507/1114), *Hilyetü'l-'ulemâ fî ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ*,¹⁶¹
- Begavî (v. 516/1122); *et-Tehzîb* ve *el-Fetâvâ*,¹⁶²
- Muzhirüddîn el-Havârizmî (v. 568/1173), *el-Kâfî fî '-nazmi's-Şâfî*,¹⁶³
- İbnü'd-Dehhân (Saîd b. el-Mübârek) (v. 569/1174), *Şerhu'l-Îzâh*,¹⁶⁴
- Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1210), *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*,¹⁶⁵
- Râfî (v. 623/1126), *eş-Şerh*, *el-Muharrer fî fîrû'î's-Şâfîyye*,¹⁶⁶
- İbn Ebü'd-Dem (v. 642/1244); *Kitâbü Edebi'l-kazâ*, *Şerhu müşkili'l-Vasît*,¹⁶⁷
- İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (v. 643/1245), *Fetâvâ (Fetâvâ ve mesailü İbni's-Salâh fî't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fikh)*,¹⁶⁸
- Nevevî (v. 676/1277); *Minhâcü't-tâlibîn*, *Ravzatü't-tâlibîn* ve *'umdetü'l-müttakîn*,¹⁶⁹
- İbnü'r-Rif'a (v. 710/1310); *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh*, *el-Matlab fî şerhi'l-Vasît*,¹⁷⁰
- Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Cürcânî; *eş-Şâfî*, *et-Tahrîr*.¹⁷¹

Hanefî mezhebinden;

- Kudûrî (v. 428/1037), *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*,¹⁷²

¹⁵⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 19.

¹⁵⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 21.

¹⁵⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 153, 1: 285, 1: 394, 2: 20.

¹⁶⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 383, 2: 22, 2: 613.

¹⁶¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 154.

¹⁶² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 203, 1: 285, 2: 20.

¹⁶³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 21.

¹⁶⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 289.

¹⁶⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 396.

¹⁶⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 283, 1: 284, 1: 494, 2: 236.

¹⁶⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 451, 2: 472.

¹⁶⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 480, 2: 247.

¹⁶⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 389, 2: 236, 2: 318.

¹⁷⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 452, 2: 455.

¹⁷¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 138, 1: 492, 2: 22, 2: 515.

¹⁷² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 275.

- Serahsî (v. 483/1090 ?), *el-Mebsût*,¹⁷³
- Kādîhân (v. 592/1196), *Fetâvâ Kādîhân*,¹⁷⁴
- Zahîrüddîn el-Buhârî (v. 619/1222), *el-Fetâva 'z-Zahîriyye*,¹⁷⁵
- Serûcî (v. 710/1310), *el-Gâye fî şerhi 'l-Hidâye*,¹⁷⁶
- *el-Fetâva 'l-Bedîyye*.¹⁷⁷

Mâlikî mezhebinden;

- İbn Abdülberr en-Nemerî (v. 463/1071), *el-İstizkâr (el-İstikârü 'l-câmi' li-mezâhibi fukahâi 'l-emsâr ve 'ulemâi 'l-aktâr fîmâ tezammenehü 'l-Muvatta' min me'âni 'r-re'y ve 'l-âsâr)*,¹⁷⁸
- Şahabeddin el-Karâfî (v. 684/1285), *ez-Zehîra fî 'l-fikh*.¹⁷⁹

Hanbelî mezhebinden;

- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (v. 458/1066); *Şerhü 'l-Mühezzebe, el-Câmi 'ü's-sagîr*,¹⁸⁰
- Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (v. 620/1223), *el-Muğnî*.¹⁸¹

Diğer disiplinlerden atıfta bulunduğunu tespit edebildiğim eserler ise şöyledir;

- Sîbeveyh (v. 180/796), *Kitâbü Sîbeveyh*,¹⁸²
- İbn Kuteybe (v. 276/889), *Edebü 'l-kâtib*,¹⁸³
- Mekkî b. Ebû Tâlib (v. 437/1045), *et-Tebîrâ fî 'l-kirââti 's-seb'*,¹⁸⁴
- Vâhidî (v. 468/1076), *Şerhu Divânî 'l-Mütenebbî*,¹⁸⁵
- Zemahşerî (v. 538/1144), *el-Keşşâf*,¹⁸⁶
- Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir (v. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk*,¹⁸⁷
- Mecdüddîn İbnü'l-Esîr (v. 606/1210), *Câmi 'u 'l-usûl li ehâdîsi 'r-Resûl*,¹⁸⁸

¹⁷³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 301.

¹⁷⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 325.

¹⁷⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 220.

¹⁷⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 564.

¹⁷⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 563.

¹⁷⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 350.

¹⁷⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 303.

¹⁸⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 132, 2: 287.

¹⁸¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 191, 2: 188.

¹⁸² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 620.

¹⁸³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 620.

¹⁸⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 242.

¹⁸⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 289.

¹⁸⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 288.

¹⁸⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 114.

¹⁸⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 188.

- Mecdüddîn el-Bağdâdî (v. 616/1219 ?), *Tühfetü'l-berere fî'l-mesâili'l-aşere*,¹⁸⁹
- Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273), *Tefsîru'l-Kurtubî (el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ tezammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân)*,¹⁹⁰

4.3. Fetva Usûlü

Sübkî, kendisine yöneltilen sorulara tek bir formatta cevap vermemiş; sorunun içeriği, konunun gidişatı, müsteftînin durumu gibi faktörleri de dikkate alarak cevaplarını şekillendirmiştir. Kimi sorularda cevabını kısa ve net tutmuşken kimisinde ayrıntılı açıklamalar yapmayı uygun görmüştür. Ayrıntılı açıklamaları da tek bir tipte olmamış değişkenlik göstermiştir. Bu bölümde Sübkî'nin verdiği cevaplar *kısa (öz)* ve *uzun (ayrıntılı)* olmak üzere ikiye ayrılacak ve ayrıntılı olanlardaki ortak birtakım özellikler örnekler ve ifadeler üzerinden incelenecektir. Ne var ki meseleye girmeden önce iki hususu burada ifade etmek durumundayım. İlki şudur ki istisnai de olsa bazı sorulara Sübkî, ya hiç cevap vermemiş ya da hakkında konuşmak istemediğini dile getirmiştir.

Örnek 1: Zimmet akdi bâbında gelen bir soruda müşrik çocuklarının ahirette ne olacağı sorulmuştur. Sübkî, önce bu çocukların durumuna dair mevcut görüşleri açıklamış, cevabının sonunda da “Cevap olsun diye bunları söyledim ama bu, konuşmak istemediğim bir meseledir.” diyerek İbn Abbas’tan gelen şu rivayeti aktarmıştır: “Bu ümmetin durumu çocuklar ve kader hakkında konuşmadıkları sürece iyidir.”¹⁹¹

Örnek 2: Kısmet bahsinde müsteftî, kısmet-i radd (قسمة الرد)¹⁹² olan bir meselede karşılıklı rıza değil de zorlama olduğunun ortaya çıktığını belirtmiş ve ne yapılacağını sormuştur. Sübkî de, mezhebinin bu konudaki görüşünü ifade etmekle yetinmiş ve

¹⁸⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 172.

¹⁹⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 538.

¹⁹¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 332.

¹⁹² Bölüştürülecek şeyin kendisinden yabancı olan (مال أجنبي) bir kısmın çıkarılmasıdır. Ortak olan bir toprak parçasının bir kenarında bölüştürülmesi mümkün olmayan bir kuyu veya ağaç varsa kurada o tarafa çıkan kişi onu reddeder. Kısmet-i radd, Şâfiî mezhebindeki üç kismetten biridir: kısmetü'l-ifrâz, kısmetü't-ta'dîl ve kısmetü'r-radd. (Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû* [Dimaşk: Dârü'l-fıkr, 1985], 6:740.)

şöyle eklemiştir: “Bu, hayrı Allah’tan dilediğim bir konudur. Fetva vermeye cesaret edemedim.”¹⁹³

İkinci husus ise cevaplarındaki kanaatinin kuvveti ile alakalıdır. Zira Sübkî’nin, kendisine gelen sorulara verdiği cevapların hepsi aynı oranda güçlü olmamıştır. Bunun birçok sebebi olabilir. Soruda bahsi geçen meselenin ilk defa görülmesi ve cevabı araştırabileceği mevcut bir kaynak olmaması, gelen meselenin karmaşık olması, görüşler yahut deliller arasında tercihte bulunamaması gibi durumlar bu sebeplerdendir. *Hul’* (الْخُلْع) bâbında geçen bir meselede fikhî seçimlerinin hepsinin aynı derecede olmayacağını dile getirmiş ve şöyle söylemiştir:

Şüphe yok ki, fikhî görüşlerin bazısı çok kuvvetli olur. Öyle ki insanın, onunla fetva verirken içine siner. Bazısı da bu düzeyde değildir. Amaç Allah’a itaat edip rızasını kazanmak olduğu için insan onunla hüküm vermekten kaçınır. İşte benim de bu muhâla’ı yapmış kadın hakkında hüküm vermekten kaçınmam da bu kabildendir.¹⁹⁴

Sübkî bazı fetvalarında, verdiği cevaptan tatmin olup olmadığını da ifade etmiştir. Fakat burada belirtilmelidir ki daha az memnun olduğu görüşleri, güçlü diye ifade ettiklerine kıyasla çok azdır. Zira çoğu meseleye kendinden ve cevabından emin bir şekilde cevap vermiştir. Bu yüzden de güçlü olmayanların ve onlarda kullanılan ifadelerin tespiti daha kolay olmuştur. Güçlü olan durumlarda, “Bundan kesin eminim ki ...”,¹⁹⁵ “Bu mesele tereddüt edilecek bir mesele değil.”¹⁹⁶ ifadeler kullanmışken güçlü olmadığını düşündüğü yerlerde “Fetva vermeye cesaret edemedim.”,¹⁹⁷ “Çok düşünmeden yazdım. Meselenin tam açıklanmadığını düşünüyorum. Üzerinde iyice düşünölsün.”,¹⁹⁸ “Bize doğru gelen budur ama keşif ve araştırma neticesinde bunun aksi bir sonuç çıkarsa, hâkim (kadı) kendisine doğru geleni yapsın.”,¹⁹⁹ “Deliller arasında bir seçimde bulunamadım.”,²⁰⁰ “Benim tercihim bu ama çok güçlü değil.”,²⁰¹ “Bu meseleyi çok iyi araştıramadım.”²⁰² vb. ifadeler kullanmıştır.

¹⁹³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 439.

¹⁹⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 257.

¹⁹⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 390.

¹⁹⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 497.

¹⁹⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 439.

¹⁹⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 421.

¹⁹⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 46.

²⁰⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 332.

²⁰¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 244-255.

²⁰² Sübkî, *Fetâvâ*, 2:208.

4.3.1. Cevabın Kısalığı ve Uzunluğu Açısından

Sübki'nin fetvalarına bakıldığında tek tip olmaktan ziyade birçok farklı şekilde geldiğini; bazı cevaplarını birkaç cümle olacak şekilde kısa tutmuşken bazılarında çok detaylı, soru içerisindeki her bir noktayı teker teker inceleyerek ele aldığını ve bunda sorunun yapısı, cevapta neyin istendiği yahut müsteftinin kimliği gibi faktörlerin etkili olabileceğini söylemiştik. Şöyle ki: müstefti eğer tek bir şey sorup hüküm istemek, illet sormak gibi cevabı uzatacak şeyler sormadıysa ve soruya konu olan mesele de uzun bir açıklama yapmayı gerektirmiyorsa cevabı kısa tutmuştur. Cevabın kısa olmasında müsteftinin durumunun etkili olması ise şu açıdandır: Sübki'ye soru yöneltenleri (müsteftileri) ikiye ayırmak mümkündür: avam veya kadı, hoca gibi donanımlı olduğu düşünülen kişiler.²⁰³ Sübki açıklamalarını şekillendirirken bu farklılığı gözetmiş ve muhatabın düzeyine riayet etmiştir. Bu itibarla da halktan kişilere verdiği cevaplarla fakih, kadı ya da belli bir ilmi seviyede olan kişilere verdiği cevapların bir olmadığını söylemek mümkün olmaktadır.

Örnek 1: Talâk bahsinde gelen bir soruda müstefti, “Bir erkek, falancaya her gün yarım dirhem vermezsem ‘Karım boş olsun.’ diye yemin etmiş ve ilk gün vermemiş. Bunun üzerine bir talak vâki‘ olmuş. Ertesi gün vermemiş. İkinci bir talak gerçekleşir mi?” diye sormuştur. Sübki de, “İlk gün vermemesiyle yemin bozulmuş olur. Bundan sonra da bir şey yapması gerekmez.” demiştir.²⁰⁴ Örnekte görüldüğü üzere, soru hem çok nettir hem de tek bir şey istemektedir. Bu yüzden de cevap kısa olmuştur.

Örnek 2: Şehâdât bahsinde geçen bir soruda müstefti, “Şahit istifâda (الإستفاضة)²⁰⁵ yoluyla şahitlik etse ve şehâdetinden emin olsa, kendisine sorulduğunda da ‘Dayanağım istifâdadır.’ dese, şahitliği kabul edilir mi edilmez mi?” diye sormuştur. Sübki de, şahitliğinin kabul edileceğini söylemiştir. Ona göre şahit, şahitlik ettiği

²⁰³ Norman Calder, *Islamic Jurisprudence in the Classical Era* (Cambridge: Cambridge University Press: 2010), 167-168.

²⁰⁴ Sübki, *Fetâvâ*, 2: 278.

²⁰⁵ İstifâda, yaygın duyuma dayalı şahitliktir. “eş-şehâde bi’t-tesâmu”, “eş-şehâde bi’l-iştihâr” şeklinde kullanımları da vardır. Bu türden şahitlikte, şahitler “Biz adil kimselerden ve başkalarından duyduk ki” diyerek şahitlik ederler. Zaruret gerekçesiyle caiz görülür. (H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* c. 38 [Ankara: TDV Yay., 2010], 282; Bilal Esen, “İslam Muhakeme Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin [eş-Şehâde bi’t-tesâmû] Kabulü, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15, 2 [2015]: 263.)

hususistan emindir. Dayanağını açıklamasının da şahitliğine zarar vermeyeceğini düşünmüştür. Cevabı kısaca açıkladıktan sonra, bu konuyu yani istifâda ile şahitliği, birçok fakihin karıştırdığını dile getirmiş ve bunu gidermek için ayrıntılı bir açıklama yapmıştır.²⁰⁶

Örnekte gördüğümüz üzere, soru aslında çok katmanlı olmamasına rağmen, soruya konu olan kavramın tabiatından ve Sübkî'nin de ifadesiyle “bu mesele çok karıştırıldığından” detaylı bir açıklama yapma gereği görmüştür. Zira şahitlik hem toplum hem yargı nazarında önemli bir yere sahip hassas bir mevzudur. Sübkî'nin başkadı olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bu konuyu nispeten detaylı ele alması daha anlaşılır olacaktır.

Örnek 3: Oruç bahsinde gelen bir soruda müsteftî, “Oruçluyken birini ayıplayan veya gıybetini yapan kişi daha sonradan tövbe etse, orucundaki eksiklik ortadan kalkar mı kalkmaz mı?” diye sormuştur. Sübkî de cevabında müsteftînin hem donanımlı hem de hâl ehli (ذُو عِلْمٍ وَ زَادٍ) biri olduğunu belirtmiştir. Önce kısaca cevap vermiş ve bu soruyu yaklaşık on bir sayfada açıklamıştır. Soruyu meselelere ayırmış ve her birini teker teker inceleyip bir sonuca varmıştır. Burada böyle uzun bir açıklama yapmasının sebebi kendisinin de belirttiği gibi soran kişinin Sübkî'nin vereceği cevabı ve cevap içerisinde kullandığı delilleri vb. anlayabilecek düzeyde biri olmasıdır.²⁰⁷

4.3.1.1. Kısa (Öz) Cevapları

Sübkî, kısa diye tabir ettiğimiz cevaplarını, birkaç cümleden oluşacak şekilde, meselenin özüne kısaca değinerek yapmış ve açıklamasını sonlandırmıştır. Eser incelendiğinde, verdiği fetvaların çoğunun kısa olmaktan ziyade daha detaylı olduğu görülecektir. Tabii burada bu tespitin elimizdeki mevcut fetvalarından yola çıkarak yapıldığı hususuna dikkat çekmek gerekmektedir.

²⁰⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 451.

²⁰⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 244.

4.3.1.2. Uzun (Ayrıntılı) Cevapları

Sübkî, yaşadığı dönem itibariyle Şâfiî mezhebinin önemli bir alimidir. Biyografisini veren tabakât eserleri ondan övgü dolu ifadelerle bahsetmektedir. Mısır’da yaşadığı dönemde tedris ve fetva vermek ile meşgul olmuş, başkadı olduktan sonra da bu hizmetini sürdürmüştür. Hem müftî hem de başkadı oluşu, Sübkî’nin oldukça iyi bir ilmî müktesebata sahip olduğunu gösterir. Ayrıca o, fetva verirken bu kutsi görevin manevi sorumluluğunu hissettiğini cevaplarına da yansıtmıştır. Nitekim kimi fetvaları için günlerce düşünmüş²⁰⁸ ve bir kanaate varamadığı konularda ehliyetine güvendiği dostlarına danışmıştır.²⁰⁹ Bu bağlamda, fetva vermenin nasıl bir yükümlülük olduğuna birkaç yerde dikkat çekmiş²¹⁰ ve bilgisizce insanları yanlış yönlendirmekten sakındırmaya çalışmıştır.²¹¹

Sübkî, verdiği cevabın uzun olacağı durumlarda önce sorunun kısa bir cevabını verip sonrasında açıklamasını detaylandırmıştır. Mesela *Vakıf* bahsinde gelen bir meselede “Cevabın özeti şu şekildedir. Fıkıh açısından detaylı cevabı ise” demiş ve cevabını şekillendirmiştir.²¹² Yine *Kısmet* bahsinde gelen bir soruya verdiği cevapta da buna benzer şekilde “Kısa cevap budur. Detaylı cevap ise iki kısımdır.....” diyerek açıklamasına devam etmiştir.²¹³ Sübkî’nin detaydan önce kısa bir cevap vermesi, ayrıntının, müsteftînin kafasını karıştırma endişesi ile açıklanabilir.

4.3.1.2.1. Kavâid Üzerinden Açıklama Yapma

Sübkî, bazı cevaplarında sorulan soruyu yahut bir noktayı kurallar üzerinden açıklamıştır. Bu kurallar usul, sarf, nahiv vb. ile ilgili olmak üzere farklı alanlardan olmuştur.

Örnek: Damân meselesine dair gelen bir soruyu açıklarken Rûyânî’nin (v. 502/1108) Bahrü’l-mezheb fî fîrû’i mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’î eserine atıfta bulunmuş ve orada

²⁰⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:466.

²⁰⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:257.

²¹⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 75

²¹¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1:538, 2:142.

²¹² Sübkî, *Fetâvâ*, 2:419.

²¹³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:440.

zikredilen bir meseleyle kendisine sorulan sorunun farklı olduğunu açıklamak istemiş ve şöyle söylemiştir:

Öncelikle, bu mesele Arapça, usûl ve fıkıhla alakalı üç kaide bilinmeden anlaşılamaz. Bunları kavrayamayan bir öğrenci bu meseleyi anladığından da emin olamaz. Bu üç kuralı kavradığında meseleyi doğru anlar ve içi rahat olur.²¹⁴

Bu uyarıdan sonra üç kaide üzerinden meseleyi açıklamıştır.

Sübki bazı meselelerde kavaide müstakil başlıklar açarken bazılarında ise onları satırlara yedirmiştir. Fetvaları incelendiğinde, ikinci türden olanlara sık sık rastlanır. Örnek olarak şu kuralları zikredebiliriz:

- ²¹⁵ “عبادة لا تدخل عليها عبادة.”
- ²¹⁶ “المجتهد لا يقلد المجتهد.”
- ²¹⁷ “الميسور لا يسقط بالمعسور.”
- ²¹⁸ “الحكم لا بد فيه من محكوم له ومحكوم عليه”
- ²¹⁹ “يستحيل القول بالتحريم مع الشك.”
- ²²⁰ “المنهيات تسقط بالجهل والنسيان والمأمورات لا تسقط بالجهل والنسيان.”
- ²²¹ “الضمانر عامة والعام مدلوله كل فرد.”
- ²²² “الأصل إنما جاز في الشيء يجوز فيه من حيث هو من غير شرط انضمام إلى غيره.”
- ²²³ “الأثر لا يسبق المؤثر.”
- ²²⁴ “اليد دليل الملك.”

²¹⁴ Sübki, *Fetâvâ*, 1: 392-394.

²¹⁵ “İbadet üzerine ibadet gelmez.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 145.)

²¹⁶ “Müçtehid müçtehid taklit etmez.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 158.)

²¹⁷ “Meysûr ma’sur sebebiyle düşmez.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 189.)

²¹⁸ “Hüküm verebilmek için mahkûm leh ve mahkûm aleyhin var olması gerekmektedir.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 192.)

²¹⁹ “Şek var iken tahrîm ile hükmedilmez.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 231.)

²²⁰ “Yasaklanmış şeyler cehl ve nisyan ile düşer. Emredilmiş şeyler ise cehl ve nisyan ile düşmez..” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 251.)

²²¹ “Zamirler âmmdır ve âmm olan da bütün fertleri kapsar.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 393.)

²²² “Bir şey eğer caiz olduysa, herhangi bir şart olmadan kendinde olan şey sayesinde caiz olmuştur.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 469.)

²²³ “Eser müessirden önce gelemmez.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 486.)

²²⁴ “Zilyetlik mülkiyet delilidir.” (Sübki, *Fetâvâ*, 1: 505.)

4.3.1.2.2. Cevabı Bölümlere Ayırma

Sübkî, bazı cevaplarını kendi içinde bölümlere ayırarak ele almıştır. Böyle yapmasında, soruyla ilintili olduğunu düşündüğü noktaları bir araya getirmek istemesi ve daha düzenli bir anlatımı amaçlaması etkili olabilir. Fakat detaylı ve uzun fetva verdiğinde cevabın müsteftîye karmaşık gelmesi ve net anlayamaması ihtimali doğduğundan bu duruma sebebiyet vermemek için cevabını kısımlara ayırmıştır.

Örnek 1: Sübkî, *teravih namazının hükmüne* dair yazdıklarını üç kısma ayırmıştır. İlk bölümde alimlerin teravih namazına dair görüşlerini toplamış ikinci bölümde ise bu konudaki hadis ve eserleri bir araya getirmiştir. Üçüncü ve son bölümde de teravih namazının hükmü ile alakalı dört ihtimali bir araya getirmiş ve bu konudaki tearuzu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.²²⁵

Örnek 2: *Cihâd* bahsindeki bir soruda müsteftî, Allah yolunda şehit olmayı istemenin hükmünü ve şehâdetin/sheritliğin mahiyetinin ne olduğunu sormuştur. Sübkî de ilk olarak şehitliğin tanımını yapmış ve şehadetin sebebi, şartı ve neticesi bulunduğunu belirtmiştir. Sonrasında ise bu üç noktayı ayrı bölümler halinde incelemiştir. Son kısımda da şehitliğin Allah yolunda öldürölmek, şehit olmayı temenni etmek/istemek ve Efendimiz'in “Şehitler beş kısımdır:.....” hadisinde zikredilenler olmak üzere üç surette gerçekleştiğini belirtmiş ve detaylandırmıştır.²²⁶

Sübkî'nin cevabı “Şehitliğı istemek caizdir ve şehitlik şu anlama gelir.” şeklinde kısa da olabilirdi. Böyle olsaydı da müsteftînin sorusunu cevaplamış olurdu. Fakat o, yalın bir dille ve örnekler vererek müsteftîye sorusunun cevabını vermiş ve aynı zamanda onu bilgilendirmiştir. Böylelikle müsteftî hem sorusuna cevap bulmuş hem de meseleyi bütün yönleriyle öğrenmiştir.

²²⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 160-166.

²²⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 306-322.

4.3.1.2.3. Sorudaki İfadeleri Teker Teker Açıklama

Sübkî'ye gelen bazı sorular uzun ve çok katmanlı olmuştur. Bu türden olanlarda, Sübkî müsteftînin cümlelerine teker teker cevap vermiştir. Fetvalarında onun bu yöntemine örnek olabilecek birçok mesele bulunabilir.

Örnek 1: Teflîs meselesine dair bir örnekte mahcûr (المحجور) olan kardeşinin velîsi konumundaki birinin tasarruflarına dair süreci anlatan bir soru yöneltilmiştir. Soru yekpare bir şekilde yöneltilmiş olsa da Sübkî, sorudaki cümleleri teker teker ele almış ve her birine ayrı ayrı cevap vermiştir.²²⁷

Örnek 2: Sübkî'ye zimmîlerin imanı ile ilgili bir soru gelmiştir. Müsteftî, bir şahsın zimmîlerin de mümin olduğunu söylediğini iletmış ve sözlerini nakletmiştir. Sübkî de cevabında zimmîlerin mümin olmadığını söylemiş ve Tевbe Sûresi'nin 29. ayetini²²⁸ delil getirmiştir. Sonrasında ise karşı iddia sahibinin ifadelerini “onun ... sözü” diyerek nakletmiş ve her birinin neden yanlış olduğunu izaha girişmiştir.²²⁹

Birinci örnekte Sübkî, sorudaki geçiş noktalarını belirlemiş ve her birine ayrıca cevap vermiştir. İkincisinde ise, bir yanlışlığı daha iyi açıklayabilmek adına ifadeleri teker teker ele almıştır. Bu iki örnek ve bu özellikte olduğu tespit edilen diğer fetvaları ışığında, Sübkî'nin soru metnini tabiri caizse didik didik etmesinin başlıca iki sebebi olduğu sonucuna varmak mümkün olmaktadır: daha net ve anlaşılır bir cevap vermek ve sorudaki ifadeleri düzelterek yanlışlığı gidermek.

4.3.1.2.4. Farazî Sorular Üretmesi

Sübkî'nin bazı cevaplarında, “Şöyle deseydin böyle derdim.” (فإن قلت..... قلت.....) şeklinde karşılıklı soru-cevap veya münazara izlenimi veren ifadeleri vardır. Bu metodu müsteftî sormamış olsa da sorusuyla ilgili olabilecek noktaları açıklamak için kullanmış olabilir. Zira Sübkî'ye gelen bazı sorular farklı bölgelerden gelmiştir. Müsteftînin aklına o sırada gelmemiş olup sonradan takılması muhtemel bazı soru

²²⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 376-377.

²²⁸ {قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله واليوم الآخر}

²²⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:616-618.

işaretleri olabilir. O da bunu göz önünde bulundurarak mezkûr meseleye dair detayları bu metotla açıklamıştır. Bir diğer ihtimal de gerçek bir diyalog ortamıdır. Zira Sübkî bazı ifadelerinde, “... medresesinde derste iken” ya da “hocalarla toplandığımızda” diyerek ders meclislerine atıfta bulunmuştur. Kullandığı ifadelerinde muhatabı öğrencileri yahut o mecliste bulunanlar da olabilir. Fakat bu iki ihtimal arasında tercih yapılmasını sağlayacak herhangi bir karîne tespit edilememiştir.

Örnek: Sübkî’nin bu metodu kullandığı noktalardan biri *cuma namazının teaddüdü* meselesidir. İlk önce bu konuyu detaylıca ele almış ve bir sonuca ulaşmıştır. Cevabını bitirdikten sonra da “... deseydin ... diye cevap verirdim.” şeklindeki ifadelere geçmiştir. Bu ifadelere genişçe yer vermiş ve kimisinde bilgi alma amaçlı soruyu yanıtlarken kiminde de karşı bir görüşe cevap vermiştir.²³⁰

4.3.1.2.5. Anlaşılması Zor (Garîb) Kelimeleri Açıklama

Sübkî’nin cevaplarında, müsteftînin cevabı anlamasına özen gösterdiğini ve cevaplarını açıklarken izlediği yöntemlerin bizi bu sonuca ulaştırdığını belirtmiştik. Bu yöntemlerden biri de kapalı ya da garip (الغريب) kelimeleri açıklamasıdır. Garip kelimeler, Arapça *garâbet* (الغربة) kökünden türemiş olup az kullanıldığı için manası sözlüğe başvurmadan anlaşılmayan kelimelerdir.²³¹

Örnek 1: Sübkî’nin kapalı kelimeleri açıklamasına *vakıf* bahsinde gelen bir mesele örnek verilebilir. Müsteftî sorusunda, vâkıfın (الواقف), neslinden en olgun (الأرشد) kişinin vakıf nâzırı (الناظر) olmasını şart koştuğunu ve en olgunu belirleme konusunda ihtilaf çıktığını belirtmiştir. Sübkî de, ilk olarak *rüşd* (الرشد) kelimesinin tanımlarını zikretmiş ve o tanımlar üzerinden *erşediyyet* (الأرشيّة) kelimesinin kriterlerini saptamaya çalışmıştır.²³²

Bu örnekte, Sübkî’nin “الرشد” kökünden türeyen “الأرشيّة” kelimesini açıkladığını görmektediriz. *Rüşd*, yalnızca sözlük anlamı bile olsa yaygın olarak bilinen bir

²³⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 202-218.

²³¹ Hüseyin Elmalı ve Şükrü Arslan, “Garîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 13 (Ankara: TDV Yay., 1996), 374.

²³² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 635-637.

kelimedir. Ondan iştikak eden *erşediyyet* ile ilgili olarak da yaklaşık bir çıkarım yapılabilir. Fakat Sübkî, bu kelimenin sık kullanılmadığını dolayısıyla da karıştırılabileceğini düşünüp, detaylı bir tarifini yapmış ve cevabını bu temel üzerinden açıklamıştır.

Örnek 2: Sübkî, *kiliselerin onarılması* (ترميم الكنائس) meselesinde, Hz. Ömer’e nispet edilen “zımmîlere dair sulh şartnamesi” metnini nakletmiştir. Sonra da bu metinde geçen bâûs (البَاؤُس), şe ‘ânîn (الشَّعَانِين), asab (العَصَب), hizz (الْجَزُّ), kalansuva (الْقَلَنْسُوَة), taylesân (الطَّيْلَسَان), niâl (النَّعَال) kelimelerini açıklamıştır.²³³

4.3.1.2.6. Konuyu Ayrıntılı Anlatma

Sübkî, bazı durumlarda soruda yahut cevabında zikredilen kavramları kısaca açıklayıp cevabını ifade etmiştir. Böyle yapmasında iki temel amaç olabilir: Yapı olarak karmaşık olan ya da karıştırılan bir konuda müsteftîye bilgi vermek veya mezkûr konuya daha önce değinilmediğini veya az değinildiğini düşünmek.

Örnek 1: İlk duruma örnek olarak Sübkî’nin *vakıf* bahsindeki bazı meselelerde yapmış olduğu açıklamaları verebiliriz. Bir yerde “Vakıfta ve hibede bey’ akdinin aksine semen olmaz. Vakıfta şu öğeler olur: vâkîf (الوَاقِف), mevkûf aleyh (المَوْكُوف عَلَيْهِ), mevkûf (المَوْكُوف) ki o çok önemli değildir.”²³⁴ demiştir. Bir başka noktada da, vakfın tek bir kısımdan değil de birçok bölümden oluştuğunu söylemiş ve bu bölümleri açıklamıştır.²³⁵

Örnek 2: *İhyâü’l-mevât ve temellüki’l-mübâhât* (كتاب إحياء الموات و تملك المباحات) bahsinde madenlerin iktâ ile ilgili açıklama yaparken iktâların temlîk ve irfâk iktâ olmak üzere iki kısımdan bahsetmiş ve şöyle eklemiştir: “Çoğu fakîhin bu konuda ve sultanın beytü’l-mâlden verdiği iktâlar hakkında konuşmamış olduklarını gördüm.”²³⁶

²³³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 371-372.

²³⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:143.

²³⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:91-95.

²³⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 517.

Vakıf konusu hem çok katmanlı hem de çok karşılaşılan bir konudur. Parametrelerinden birinin değişmesi halinde de vakfın detayları da ona bağlı olarak değişebilir. Üçüncü bölümde de belirttiğimiz üzere Sübkî'ye gelen soruların dağılımına baktığımızda vakfın büyük bir çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. O da bu konuya hâssaten ehemmiyet vermiş ve verdiği cevabın daha iyi anlaşılması adına ilk örnekte zikredilen açıklamaları yapmıştır. İkinci örnekte ise iktâların geçtiğini görmekteyiz. İktâ sisteminin Memlûkler döneminde kullanılmış olup Sübkî'nin fetvalarında da yer bulduğunu söylemiştik. Fakat Sübkî, bu konuda bilgi eksikliği olduğu izlenimi edinmiş ve farkı açıklamak adına iktâlardan kısaca bahsetmiştir.

4.3.1.2.7. Cevabı Özetleme

Sübkî verdiği detaylı ve uzun cevapları müsteftîyi düşünerek özetleyip konuyu toparlamaya gayret etmiştir. Bunu yaparken şu gibi ifadeler kullanmıştır:

- “غاية ما في هذا الباب...”²³⁷
- “ملخصه...”²³⁸
- “ملخص الجواب...”²³⁹
- “حاصله...”²⁴⁰
- “وبالجملة...”²⁴¹
- “حرف المسألة...”²⁴²
- “مجموع ما ذكرناه.”²⁴³
- “وقد تلخص”²⁴⁴
- “رأيت أن أجمع الكلام و أخصه.”²⁴⁵

²³⁷ “Bu bâbın özeti” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 144.)

²³⁸ “Onun özeti” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 221.)

²³⁹ “Cevabın özeti” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 522.)

²⁴⁰ “Sözün kıyası” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 273.)

²⁴¹ “Özet olarak” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 43.)

²⁴² “Meselenin özü” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 469.)

²⁴³ “Söylediklerimizin özeti ...” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 126.)

²⁴⁴ “Söylediklerimizden ... sonucu çıkar.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 495.)

²⁴⁵ “Sözü toparlayıp özetlemek istedim.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 173.)

4.3.2. Kaynaklarda Hakkında Bilgi Olan ve Olmayan Sorular

Sübkî'nin fetvaları incelendiğinde, kendisine gelen soruları iki temel başlık altında özetlemek mümkün olmuştur. Bunlar: hakkında mevcut bir hüküm veya kaynak olanlar ve olmayanlar. İlk kısmı da kendi içerisinde hükmün net veya muhtelefün fih olanlar diye ikiye ayırabiliriz. Aşağıda, bu durumları ve Sübkî'nin cevaplarındaki yansımalarını örnekleriyle beraber ele almaya çalışacağız.

4.3.2.1. Hakkında Bilgi Olan Sorular

Herhangi bir mesele yahut konu hakkında kaynaklarda hüküm veya bilgi bulunuyorsa Sübkî, mezkûr hüküm veya bilgiyi ya olduğu gibi kabul etmiş ya da itiraz edip doğru bulduğu şekliyle kendi görüşünü açıklamıştır. Eğer X meselesi hakkında alimler arasında bir ihtilaf varsa yahut deliller birbiriyle çatışıyorsa bu durumda da Sübkî *tercih* yöntemini uygulamıştır.

4.3.2.1.1. Tercihle Bulunduğu Fetvaları

Tercih kelimesi sözlükte, bir şeyi diğerinden üstün tutmak, güçlendirmek anlamlarına gelir.²⁴⁶ Fıkıh usulünde ise, herhangi bir tearuz durumunda hükmü ortaya çıkaracak emareler arasında güçlü olanı diğerine yeğlemektir. Amacı delaleti daha güçlü olanın bilinip kendisiyle amel edilmesidir. Zan ifade eder.²⁴⁷ Delaleti katî şekilde sabit olan durumlarda tercih olmaz. Zira kat'an bilinenler bir ziyade veya noksan kabul etmezler. Ki tercih birbiriyle çatışan iki şey arasında görülür. Kat'an sabit olanlarda bu mümkün değildir.²⁴⁸ Tercih edilen görüşe râcih (الراجح), terk edilen görüşe mercûh (المرجوح), delillerden birini güçlendiren özelliğe de müreccih (المُرَجِّح) denir.

Sübkî tercih yaparken ilk olarak, bir konu hakkındaki mevcut görüşleri ya da o konuya dair bulabildiği delilleri bir araya getirmiş ve incelemiştir. Yaptığı bu ön hazırlıktan

²⁴⁶ İbrahim Enis ve dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Kahire: Mücemmau'l-lügati'l-'Arabiyye ve Mektebetü's-şürûki'd-düveliyye, 2004), 329.

²⁴⁷ Şükrü Özen, "Tercih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 40 (Ankara: TDV Yay., 2001), 484.

²⁴⁸ Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk 'Afîfî (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, h. 1402), 4: 241.

sonra da bilgi birikimine ve kaynaklardan yaptığı çıkarımlara dayanarak bir görüşü seçmiştir. Onun, tercihle alakalı kullanımlarına baktığımızda şu ifadeleri görürüz:

- “يترجح عندي”²⁴⁹
- “ترجح عندي من المذهب”²⁵⁰
- “الراجح منهما”²⁵¹
- “من المرجحات”²⁵²
- “رجحنا الإحتمال”²⁵³
- “الأشبه عندي”²⁵⁴
- “أنا أختار”²⁵⁵
- “هذا ما تحرر عندي في ذلك ...”²⁵⁶
- “الأظهر عندي”²⁵⁷

4.3.2.1.2. Tercihle Bulunmadığı Fetvaları

Sübkî, bazı fetvalarında ise alimlerin söylediklerini yahut bağlantılı delilleri bir araya getirmiş fakat tercih yapmamıştır. Tercihle bulunmamasının sebepleri olarak güçlü bir delil olmaması yahut içine sinmemiş olması gibi durumları gösterebiliriz.

Sübkî, hul‘ babında, muhâlea ile hiçbir şeyin vaki olmayacağını söylemiş ve şöyle eklemiştir:

Bu görüşü 729 ya da 730 yılında seçmiştim. O zaman Kahire’deydim. Talak mı fesih mi olduğuna dair net bir delil yoktu. Her ne kadar meşhur iki görüş bu olsa da bir tane delil bile bulamamıştım. Üçüncü görüş ise birçok kişiye göre garip ve zayıf. Fakat aksini gösteren bir delil olmadığı için bana göre güçlü.²⁵⁸

²⁴⁹ “Bende ağır basıyor” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 255.)

²⁵⁰ “Mezhepteki ... görüşü bende ağır bastı.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 332.)

²⁵¹ “O ikisinden râcih olan ...” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 51.)

²⁵² “... müreccihlerdendir.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2:101.)

²⁵³ “... ihtimalini tercih ettik.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 474.)

²⁵⁴ “Bana göre eşbeh olan” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 222.)

²⁵⁵ “Ben seçiyorum” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 227.)

²⁵⁶ “Bu, o konuda bana göre üstün gelendir.” (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 61.)

²⁵⁷ “Bana göre ezhar olan” (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 134.)

²⁵⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 257.

Bu örnekte hakkında bir delil olmadığı için aralarında tercihte bulunmadığı iki görüşün olduğunu görmekteyiz.

4.3.2.2. Hakkında Bilgi Olmayan Sorular

Eser incelendiğinde, Sübkî'nin bazı cevaplarında bir konu hakkında hazır bilgi bulunmadığına dair açıklamalar yaptığını görmekteyiz. O, böyle durumlarda yalnızca Şâfi mezhebinin değil diğer mezheplerin de mezkûr konu hakkında görüşlerini tespit etmeye çalışmıştır. Eğer herhangi bir bilgi bulamazsa da kendi ilmî birikimine dayanarak meseleye cevap aramıştır. Fetvalarına baktığımızda, bu türden birçok örneğe rastlayabiliriz. Böyle durumlarda kullandığı ifadelerden bazıları şöyledir:

- "لم أجدها منقولة و لكن استنبطها." 259
- "تفقهت فيها و لم أجدها منقولة" 260
- "لم أره منقولاً و لكن قلته تفقهاً" 261
- "هذا ما يقتضيه الفقه و لم أره منقولاً" 262
- "مسألة دقيقة لم أر أحداً تعرض لها" 263
- "لم أرف لأصحابنا في ذلك على كلام و رأيت من كتب الخصاص من الحنفية" 264
- "لم نجد المسألة محررة" 265
- "لم أر في مذهبنا نقلاً في ذلك، ولا عند الحنفية ولا عند المالكية لكن في المغني من مذهب الحنابلة" 266

4.4. Fetvalarında Atıfta Bulunduğu İsimler

Sübkî, kimi fetvalarında, mezhep içi veya mezhep dışı herhangi bir atıf yapmadan yalnızca kendi görüşünü belirterek cevap vermiştir. Bazılarında ise sadece mensubu

259 "Bu mesele hakkında bir nakil yoktu fakat ben bu çıkarımı yaptım." (Sübkî, *Fetâvâ*, 1:140.)

260 "Bu meselede ben tefakkuk ettim ve menkul olmadığını gördüm." (Sübkî, *Fetâvâ*, 1:153.)

261 "O menkul değildi ben tefakkukum sonucu söyledim." (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 323.)

262 "Fıkhın gerektirdiği budur. Menkul olmadığını gördüm." (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 432.)

263 "İnce bir mesele ve kimsenin ona temas ettiğini görmedim." (Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 174.)

264 "Ashabın bu konuda söylediği bir şey bulamadım. Hanefiler'den Hassâf'ın kitaplarında gördüm ki..." (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 151.)

265 "Meselenin ele alındığına rastlamadık." (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 206.)

266 "Ne mezhebimizde ne Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde bu konu hakkında bir nakil göremedim. Yalnızca Hanbelî mezhebinden Muğnî'de" (Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 218.)

olduğu Şâfiî mezhebine, bazı durumlarda ise Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine, mezhep imamlarına ve o mezheplere müntesip bazı alimlere atıflarda bulunmuştur. Bu bölüm, Sübkî'nin mezhep içi ve mezhep dışı atıfları olmak üzere iki temel kısma, her kısım da kendi içinde katıldığı ve katılmadığını açıkladıkları olmak üzere ikiye ayrılacak ve örnekler üzerinden işlenecektir.

Fetvaları incelendiğinde, Sübkî'nin atıflarının her zaman tek bir sıralamaya uymadığı gözükmemektedir. Bazı fetvalarında, ilk olarak genelde Şâfiî mezhebinin, özelde İmam Şâfiî (v. 204/820) ve bazı mezhep ileri gelenlerinin düşüncelerini zikretmiş, sonrasında da diğer mezheplere veya mezhep içi görüşlere yer vermiştir.²⁶⁷ Kimi açıklamalarına da mezhep dışı atıflarla başlamıştır.²⁶⁸ Bu değişimdeki etken, mezkûr mesele hakkındaki bilginin hangi mezhepte olduğu olabilir.

4.4.1. Sübkî'nin Mezhep İçi Atıfları

4.4.1.1. Görüşüne Katıldığını Açıkça Dile Getirdiği Alimler

Esere baktığımızda, Sübkî'nin fetvalarında genel olarak mezhebinin yerleşik görüşü dışına çıkmadığı görmekteyiz. İntisabını gösteren bazı ifadeleri “Ashâb (الأصحاب) belirtir ki..”²⁶⁹, “Ashâbımız (أصحابنا) söyler ki..”²⁷⁰, “Mezhebimiz (مذهبنا)”²⁷¹, “Bize göre...”²⁷² şeklindedir. Fakat burada, fetvalarının çoğunda mezhebi dışına çıkmamış olsa da mezhebi içindeki bazı alimlerden farklı düşündüğü ve eleştirdiği noktaların olduğunu altını çizmek gerekmektedir. Aşağıda Sübkî'nin mezhep içi atıfları, muvafakat ve muhalefet temelli ele alınacak, ilk olarak yer yer katıldığını dile getirdiği alimler zikredilecektir. Yaptığı tüm atıfları vermek mümkün olmadığından her başlıkta bir örnek ile iktifa edilecektir.

²⁶⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 160.

²⁶⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 222-223.

²⁶⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 326.

²⁷⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 363.

²⁷¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 218.

²⁷² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 217.

4.4.1.1.1. İmam Şâfiî (v. 204/820)

Kırâz (القراض) bahsinde²⁷³ gelen bir soruda Sübkî, ilk olarak İmam Şâfiî'nin mesele hakkındaki görüşünü sonrasında da bazı Şâfiî alimlerin görüşlerini zikretmiştir. Son olarak da kendi görüşünü şöyle beyan etmiştir:

Emanet istishâbını temel alan Ebû İshâk'ın²⁷⁴ (v. 340/951) görüşüne meylediyordum. Fakat şimdi anladım ki malda kayba sebebiyet verebileceği için bu istishâbı kırâzda kullanmak karışıklığa yol açar. Mâlikin develerde ne kadar hakkı olduğunu bilmiyoruz. Şâfiî'nin söylediğine ittibâ etmek bu işkâlden kurtarır ve aslolanın bu malın develerde kullanılmaması gerektiği gerçeği de Şâfiî'nin görüşünü destekler.²⁷⁵

4.4.1.1.2. Kadı Hüseyin²⁷⁶ (v. 462/1069)

Müzâraa, *müsâkât* ve *kirâü'l-arz*'in işlendiği bölümde Sübkî bir yerde Kadı Hüseyin'in şu sözlerini “Dört tane akit vardır ki onlar surette benzeseler de hükümleri farklıdır: kırâz ve müsâkât caizdir, mühâbere (المخابرة) ve müzâraa batıldır. Fakat müsâkât suretindeki müzâraa farklıdır.” ve devamını aktarmış sonrasında ise şöyle söylemiştir: “Bu Kadı Hüseyin'in sözüdür. Lüzûm ve te'kîtin (التأقيت) şart koşulması dışında söylediklerinde ona katılıyoruz.”²⁷⁷

Sübkî'nin katıldığı görüşlere baktığımızda bazısının tamamen katılma, bazısının da kısmen katılma şeklinde olduğunu görürüz. Bu durum bize Sübkî'nin detaylı düşünme şeklini daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

²⁷³ Hanefî ve Mâlikî mezhebindeki mudârebe akdi (المضاربة) Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde kırâz şeklinde kullanılır.

²⁷⁴ Ebû İshâk el-Mervezî. Burada nisbesini belirtmemiştir. Fakat kendisinden ilk bahsettiği yerde nisbesiyle beraber görüşünü aktarmıştır.

²⁷⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 433.

²⁷⁶ Tam Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî'dir. Kadılık yaptığı için Kadı Hüseyin diye bilinmektedir. Sübkî de kendisinden kimi durumlarda nisbesi olan Merverrûzî olarak kimisinde de Kadı Hüseyin diye bahsetmiştir.

²⁷⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 471-472.

4.4.1.1.3. Gazzâlî²⁷⁸ (v. 505/1111)

Kâbe'nin altın veya gümüşten yapılma levhalar ile süslenmesi konusunu işlerken Gazzâlî'nin *el-Fetâvâ* adlı eserinden “Bana doğru gelen, Kur’ân’ı altınla yazanın iyi bir şey yaptığıdır. Ona zekât düşmez. Altının haram oluşu ümmetin erkeklerinedir. Ki burada erkeklere nisbet edilen bir durum yoktur. İsrafa yol açmadığı sürece helaldir.” sözlerini nakletmiş ve şöyle söylemiştir:

Bu altınla yazma konusunda Gazzâlî'nin görüşüdür. Ki burada kalıcı altınla Kâbe'nin süslenmesinin aksine altın ve gümüşün değerini azaltmasına rağmen caiz görülen bir durum vardır. Bununla, Kâbe'yi altın ve gümüşle süslemenin caiz olduğu ve bunu yasaklamanın bütün mezheplerde şâz ve garîb olduğu sonucuna varılır.²⁷⁹

4.4.1.1.4. Râfîî²⁸⁰ (v. 623/1126)

Sübkî *termîmü'l-kenâis* bâbının açıklamasını üç kısma ayırmıştır. İlk olarak bu konuyla alakalı olabileceğini düşündüğü hadisleri, ikinci olarak bu konudaki âsârı ve “*Şurûtü Ömer*” denilen vesikayı ve son olarak da fukahânın görüşlerini zikretmiştir. Üçüncü kısımda “Burada Râfîî'nin tertîbini takip edip onun metnini zikrederim ve açıklayabildiklerimizi açıklayalım.”²⁸¹ demiş ve Râfîî'nin sözlerini zikretmeye başlamıştır. Bölümün sonunda da “Benim için en doğru olan Râfîî'nin doğru kabul ettiği.”²⁸² demiş ve bu konuda Râfîî'ye katıldığını vurgulamıştır.

4.4.1.1.5. Nevevî²⁸³ (v. 676/1277)

İcâre bahsinde geçen bir meselede, efendi kölesini önce kiralayıp sonrasında azad etmiştir. Sonrasında ise müste’cir (kiralayan kişi) köledeki bir ayıptan ötürü akdi feshetmiş ve bu durumda akıbetin ne olacağı sorulmuştur. Sübkî de

²⁷⁸ Tam adı Hüccetü'l-İslâm Zeynüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûaî el-Gazzâlî'dir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1: 293.)

²⁷⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 298.

²⁸⁰ Tam adı Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm b. el-Fazl b. el-Hüseyn el-Kazvîni er-Râfîî'dir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2: 75.)

²⁸¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 375.

²⁸² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 382.

²⁸³ Tam adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî b. Hasan b. Hüseyin b. Muhammed b. Cüm'a b. Hüzâm el-Hüzâmî en-Nevevî'dir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2: 153.)

“Söylediklerimizden kölenin ne olacağı anlaşılmıştır. Seçtiğimiz görüşe göre, menfaatler efendisine değil de âzâd edilen köleye döner. Nevevî de bu görüşün doğru olduğunu düşünmüştür.” diye belirterek bu noktada Nevevî ile aynı düşündüğünü belirtmiştir.²⁸⁴

4.4.1.2. Farklı Düşündüğünü Dile Getirdiği Alimler

Sübkî'nin fetvalarına baktığımızda, pek çok noktada mezhep içindeki bazı alimlerden farklı düşündüğünü yahut görüşlerini eleştirdiğini görürüz.

4.4.1.2.1. İmam Şâfiî (v. 204/820)

Müzâraa, müsâkât ve kirâü'l-arz'ın işlendiği bölümde İmam Şâfiî müsâkâtın eğer “seneler” sürerse caiz olacağını söylemiştir. Sübkî de;

Ben de müsâkâtın caiz olacağını düşünüyorum ama bana göre te'kît (geçici olması) de itlak (الإطلاق) -zaman kaydı konmamış olması- da caizdir. Te'kît icâreye itlak ise kırâza benzerliğinden ve ilgili hadisten²⁸⁵ dolayı caizdir. Lüzûma gelince, o aslen sabit olmaz. Birbirine zıt olan cevâz ve hadisin delalet ettiği lüzûm bir araya geldiği için hükmü de icâreden alınmaz. Bu yüzden müsâkâtı kırâza ilhak ederiz.²⁸⁶

4.4.1.2.2. Mâverî²⁸⁷ (v. 450/1058)

Vakıf kitabındaki bir meseleyi işlerken Şâfiî mezhebinde şu durumda görüş ayrılığı olduğunu söylemiştir: Bir kişi “Ben Zeyd’e sonra Amr’a sonra Bekir’e sonra fakirlere vakfettim.” dese ve önce Amr sonra Zeyd ölürse Bekir’e bir şey verilir mi? Bu konuda Mâverî, “Hayır verilmez. Çünkü onun vakfı istihkâkının şartı Amr’a intikal etmesidir. Fakat burada öyle bir şey olmamıştır.” şeklinde düşünmüş ve Sübkî de

²⁸⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 488.

²⁸⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 438

²⁸⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 472.

²⁸⁷ Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverî'dir. Basra'da Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'den fıkıh öğrenmiştir. Bağdat'ta Ebû Hâmid el-İsferâyîni'den ders almıştır. Fıkıh, tefsir, usûl-i fıkıh gibi birçok alanda eseri vardır. “*en-Nüket*”, “*Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*”, “*el-Ahkâmü's-sultâniyye*”, “*Kânûnü'l-vizâra ve siyâsetü'l-mülk*” ve “*el-İknâ*” eserlerindendir.

Zehebî, Siyerü a'lâmi'n-nübelâ, 18:64.

Mâverdî'nin bu görüşünü “Maverdî'nin söylediği zayıftır. Diğerleri de ona muhalefet etmiştir.” ifadelerini kullanarak eleştirmiş ve Bekir'e intikal edeceğini söylemiştir.²⁸⁸

4.4.1.2.3. Kadı Hüseyin (v. 462/1069)

Hacr babındaki bir meseleye dair Sübkî şöyle söylemiştir:

Bu, kadıların yetimlerin malları ile ilgili sık karşılaştıkları bir meseledir. Mesele de şudur: İki kişi ölüyor bu kişilerden birinin diğerine borcu var ve her ikisinin de yetimleri var. Alacaklı çocuğun velisi üzerinde hak olan çocuğun velisine iddiada bulunuyor ve delil getiriyor. Böyle bir durumda, hüküm verebilmek için müddeâ aleyh (المُدَّعى عليه) çocuğun bülüğa ermesi ve yemin etmesi beklenir mi beklenmez mi?

Sonrasında ise mezhebinin görüşünün sabîye yemin ettirilmesinin vâcib olduğu ve çocuk bülüğa erene kadar bekleneyeceği yönünde olduğunu belirtmiştir. Bu meseleye de mezhebinde ilk olarak Kadı Hüseyin yer vermiştir. Kendi görüşünü açıklayacağına da “Bendeki vecih Kadı Hüseyin'in dediğinin muhalifidir. Şu anda, mevcut delille hükmedilir ve alacaklı sabînin hakkı tahsil edilir. Kadı imkân olursa, bülüğa erdiğinde yemin edeceğine dair bir kefil bulmasını da isteyebilir. Bu da ihtiyattır.” Zira Sübkî'ye göre çocuk bülüğa erene kadar beklenip hüküm ertelendiğinde terikenin zayi olması yahut bitmesi gibi ihtimaller doğar. Delil olmasına rağmen hükmü ertelemek müşkildir.²⁸⁹

4.4.1.2.4. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî²⁹⁰ (v. 478/1085)

Kıblenin tayininde hafif sağa (التيامن) veya sola dönme (التياسر) konusunda İmâmü'l-Haremeyn'in kıblenin yönü belli ise müctehidin kendi ictihadıyla hafif sağa veya sola yönelebileceği şeklindeki görüşünü aktarmış ve şöyle söylemiştir:

İmamın bunu bu kadar uzak görmesinde şüphe vardır. Söylediği şu açıdan kabul edilebilir: İctihad ehli olan birinin taklidi caiz değildir ve mansûb mihraplara uymak taklittir. Müctehidin bunu yapması caiz olmaz. Şu açıdan da kabul edilmeyip şöyle de denebilir: Buradaki taklid ile diğer taklid birbirinden ayrıdır. Müctehidin bu durumda taklidi caiz ve ictihadla mükellef değildir.²⁹¹

²⁸⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 530.

²⁸⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 361.

²⁹⁰ Tam adı Ebu'l-Me'âlî Ziyâüddîn İmâmü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yusuf b. Abdillâh b. Yusuf b. Muhammed'dir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1: 255.)

²⁹¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 154.

4.4.1.2.5. Cürcânî²⁹² (v. 482/1089)

Sübkî, *vakıf* bahsinde geçen “Vakıfta kabul şart koşulur mu?” meselesini izah ederken alimlerin bu konuda söylediklerini sıralamış ve Cürcânî’nin de *eş-Şâfi* ve *et-Tahrîr* kitaplarından alıntılar yapmıştır. Cürcânî’nin şu sözlerini zikretmiş ve ardından da cevap vermiştir:

Vakfın gerçekleşebilmesi için kabz (القبض) gerekir mi? Eğer yalnız sıfatı belirlenmiş kişilere (الموصوفون) ise gerekmez. Eğer belirli kişilere (المعينون-الأعيان) ise iki görüş vardır: Vakfın mülkü Allah’ındır dersek kabz gerekmez. Vakfın mülkü mevkûfün aleyhe aittir dersek kabz gerekir.”

“Cürcânî vakıf için kabz gereklidir derken garip bir şey söylemiştir. Bu garipliği ondan önce Ebü’l-Hasan el-Cûrî de Şerhu’l-Muhtasar adlı eserinde yapmıştı.”²⁹³

4.4.1.2.6. Rûyânî²⁹⁴ (v. 502/1108)

Kısmet babında gelen bir meselede yarısı vakıf yarısı özel mülk olup bir tarafı nehre bakan bir arazinin kısmetine dair bir soru gelmiştir. Sübkî de Şâfiî mezhebinde müftâ bih olan görüşün bu arazinin kısmetinin olmayacağı şeklinde olduğunu ve mülk sahibinin isteğinin karşılanmayacağını söylemiştir. Çünkü bu türden bir arazinin kısmeti satım akdidir ve vakfın satımı da caiz değildir. Sonrasında ise Rûyânî ve Nevevî’nin vakıf olan arazinin kısmetinin caiz olduğuna dair görüşünü nakledip bu görüşlerinin dayanağının maslahat olduğunu belirtmiştir. “Fakat Şâfiî mezhebinde doğru görüş bu değildir ve bu şekilde verilen fetva da kadıların bu şekilde bir hükmü de yoktur.” diyerek Rûyânî’nin görüşünü eleştirmiştir.²⁹⁵

²⁹² Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Cürcânî eş-Şâfiî. Ebû İshâk’tan fıkıhı öğrenmiştir. Basra’da müderrislik ve kadılık yapmıştır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Kinâyâtü’l-üdebâ ve işârâtü’l-bülegâ*, *eş-Şâfi*, *et-Tahrîr*, *el-Bülgâ*, *el-Mu’âyât*. (Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî [Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe], *Süllemü’l-vusûl ilâ tabaktâi’l-fühûl*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu ve dğr. [İstanbul: IRCICA, 2010], 1: 206.)

²⁹³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 21-22.

²⁹⁴ Tam adı Ebü’l-Mehâsin Abdülvâhid İsmâil b. Ahmed b. Muhammed er-Rûyânî et-Taberî’dir. Hicrî 415 yılının sonunda doğmuştur. Bir süre Buhara’da fıkıh eğitimi almıştır. Şâfiî mezhebinde devrinin önde gelen alimlerinden biridir. Hatta “Şâfiî’nin kitapları yansa onları ezberimden yazdırabilirim.” dediği rivayet edilir. “*el-Bahr fi’l-mezheb*”, “*Menâsîsü’s-Şâfiî*”, “*Hilyetü’l-mü’mîn*” ve “*el-Kâfî*” eserlerindendir. (Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr. [Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1982], 19:260-261.)

²⁹⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 440.

4.4.1.2.7. Râfî (v. 623/1126)

Fetvalarını detaylı incelediğimizde de Râfî'ye yapmış olduğu atıfların diğerlerine kıyasla sayıca fazla olduğunu görmekteyiz. Cevaplarının bir kısmında Râfî'den farklı düşündüğünü dile getirdiğini ve bazı noktalarda görüşlerini eleştirmiştir. Fakat Sübkî'nin yönelttiği tenkitler Râfî'nin ilmî yetkinliğine yönelik değildir. Zira mezhepte bilinen birçok alimden de farklı düşündüğü olmuştur.

Örnek: Kâbe'nin altın veya gümüşten yapılma levhalar ile süslenmesi konusunu işlerken Râfî'nin şu sözlerini nakletmiştir:

Kâbe'yi bir şeyle örtmek ve koku sürmek ibadet nev'indendir. İnsanlar da asırlardır bunu yapmaktadır. Örtüsünün ipek veya başka bir şey olması arasında fark yoktur. Zira ipek hakkındaki yasak erkeklerin onu giymesiyle alakalıdır. Zekât babında en doğru olanın Kâbe'yi altın veya gümüşle süslemenin ve kandiller asmanın caiz olmadığını zikretmiştik. Birinci durumda insanların yapageldiği bir alışkanlık var iken ikinci durumda bu yoktur.²⁹⁶

Cevap olarak da Sübkî aşağıda zikredilecek olan şu ifadeleri kullanmış ve devamında erkeklerin ipek giymesini yasaklayan²⁹⁷ ve altın ya da gümüşten yapılmış kaplarda yemek yiyip içmenin yasak olduğunu ifade eden²⁹⁸ iki hadisi zikretmiştir.²⁹⁹

Râfî'nin 'seleften böyle bir şeyin yapıldığına dair nakil yoktur' demesi gariptir. Çünkü bu illet tahrîm gerektirmez. Olsa olsa sünnet değildir ya da tenzihen mekruhtur diyebiliriz. Şâri'den bu konu hakkında nehiy gelmediği sürece kesin bir kanaate varamayız.”²⁹⁹

4.4.1.2.8. Âmidî³⁰⁰ (v. 631/1233)

Şîa ve Hâricîlerin tekfir edilip edilmeyeceğinin işlendiği bölümde Sübkî, Âmidî'nin tekfir edilebilmeleri için mükeffirin, tekfir ettiği kişinin tezkiyesini ölene kadar kesin bir şekilde bilmesi gerektiğini savunduğunu söylemiştir. Buna cevaben de, “Âmidî ve diğerlerinin söylediği cevap problemlidir. Çünkü onlar mükeffirde hakiki anlamda küfr ve tekzib arıyorlar ama aradıkları şey mükeffirde yok. Ayrıca onlar benim delil kabul ettiğim hadisi de ıskalıyorlar.”³⁰¹ diyerek Âmidî'nin bu görüşünü eleştirmiştir.

²⁹⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 298.

²⁹⁷ “هذان حرام على ذكور أمتي حل لإناتها.”

²⁹⁸ “لا تشربوا في أنية الذهب و الفضة و لا تأكلوا في صحافها فإنها لهم في الدنيا و لكم في الآخرة.”

²⁹⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 300.

³⁰⁰ Tam adı Seyfüddîn Âlî b. Ebî Âlî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî'dir. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, 2: 79.)

³⁰¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 557-558.

4.4.1.2.9. Nevevî (v. 676/1277)

Şîa ve Hâricîlerin tekfir edilip edilmeyeceğine dair bilgi verirken Sübkî, Hz. Peygamber'in cennetle müjdelediği sahâbeyi tekfir edenin tekfir edileceğini söylemiştir. Sonrasında ise bu konuda daha dar anlamı olan *Sahîh-i Müslim*'de geçen şu hadisi zikretmiştir: “Kim Müslüman kardeşine ‘Ey kafır!’ derse bu küfür ikisinden birine muhakkak döner. Her kim bir kişiyi küfürle suçlarsa ya da ona ‘Allah’ın düşmanı’ derse ve o kişi öyle değilse söyledikleri ona döner.”³⁰² Nevevî ise bu hadise dayanarak Hâricîlerin tekfir edilemeyeceğini bunun zayıf bir görüş olduğunu söylemiştir. Sübkî de, “Nevevî'nin bu söylediğine katılmıyorum. Onlardan her kim Hz. Peygamber'in (sav) cennetle müjdelediği birini tekfir ederse o kişi kâfirdir.” diyerek zikredilen görüşe katılmadığını vurgulamıştır.³⁰³

4.4.1.2.10. İbnü'r-Rif'a³⁰⁴ (v. 710/1310)

Sübkî, kiliselerin onarılması bâbında hocası İbnü'r-Rif'a'nın Kahire'deki kiliselere dair bir risalesi olduğunu ve risalesinde Kahire inşa edilmeden önce orada kiliselerin olmadığı görüşünü savunduğunu belirtmiştir. Hocasının bu söylediğine yorum olarak da “Bu şekilde düşünmekte şüphe vardır.” ifadelerini kullanmıştır. Devamında da kiliseler yoktur diyebilmek için delile ihtiyaç olduğunu ama bu durumda öyle bir delilin bulunmadığını zikretmiş ve “Bu sebeple İbnü'r-Rif'a'ya -Allah ona rahmet etsin- muvafakat etmiyorum. Allah en iyisini bilir.” demiştir.³⁰⁵

4.4.1.2.11. Celaleddîn Kazvînî (v. 739/1338)

Vakıf bahsinde gelen bir soruda müstefî mevkûfün aleyh olan kişileri yazmış ve sorusunu sormuştur. Sübkî de ilk olarak kendi cevabını iletmiş ve başkadı olan Celâleddîn'in bu konuda “Alî'nin nasibi kız kardeşi Aîşe'ye ya da onun üç çocuğuna intikal etmez. Çünkü vakfin ortası munkatıdır.” sözlerine atıfta bulunmuş ve: “Bu,

³⁰² Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 557

³⁰³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 558.

³⁰⁴ Tam adı Necmüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Mürtefi' b. Hâzım b. İbrahim b. el-Abbâs el-Ensârî el-Buhârî'dir. İbnü'r-Rif'a künyesiyle tanınmaktadır. (İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2: 211.)

³⁰⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 376-377.

bana göre isabetli bir görüş değil.” demiş ve eklemiştir: “Onu böyle düşünmeye Râfîî’nin ‘Zeyd’e ve Amr’a sonra da fakirlere vakfetse bu vakfin ortası munkatıdır.’ sözü itmiştir. Râfîî’nin bu dediği doğrudur fakat bu iki mesele arasında fark vardır.”³⁰⁶

4.4.1.3. Şâz³⁰⁷ Görüşleri

Cevaplarını incelediğimizde, Sübkî’nin Şâfiî mezhebinde müftâ bih olan bazı görüşlerin dışında fetva verdiğini görmekteyiz. Böyle olup tespit edebildiğim iki şâz görüşü vardır. Bunların ilki muhâlea bâbındaki bir mesele ikincisi de müzâraa ve müsâkât hakkındaki görüşleridir.

İlk mesele şöyledir: Hul‘ (الخلع), eğer hul‘ lafzı ile gerçekleşip beraberinde ivaz (العوض) da zikredilse ama bir şeye niyet edilmemiş olsa ne olur? Sübkî böyle bir durumda ya talâk ya fesih olur veya bu ikisi de gerçekleşmez şeklinde üç görüş zikretmiş ve sonuncusunu tercih etmiştir. Oğlu Tâceddin Sübkî de:

Şeyh imâmın bu konuda ‘Hiçbir şey olmaz.’ şeklinde tercih ettiği görüş kendi mezhebidir ve bu görüşüyle Şâfiî mezhebi dışına çıkmıştır. Şâfiî’ye uymak isteyen onun bu görüşüne uymasın. Bu da bilinsin. Fakat daha sonra *Şerhu’l-Minhâc*’da bu meseleyi zikretmedi ki *Şerhu’l-Minhâc* bu meseleden sonra yazılmıştır. Belki de bu görüşünden dönmüştür. Allah en iyisini bilir.³⁰⁸

Sübkî ikinci meseleye dair bu sefer kendi ifadeleriyle şöyle söylemiş “*Şerhu’l-Minhâc*’da Allah’ın bana kolaylaştırdıklarını zikrettim ve dört imamın dediklerine muhalefet etmeye cesaret edemedim.” ve eklemiştir:

³⁰⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 528-529.

³⁰⁷ Şâz (الشَّاذُّ) kelimesi, Arapça “topluluktan yahut arkadaşlarından ayrılıp tek kalmak” manasındaki şüzûz (الشُّذُوز) mastarının ism-i fâili olup “yalnız kalan, topluluktan ayrı” anlamlarına gelmektedir. Daha çok hadis ilminde kullanılmakta olup tarifi hususunda ihtilaf vardır. İmam Şâfiî’ye göre şâz, “sika bir râvinin insanların rivayet ettiklerine muhalif rivayetinin olması” anlamına gelir. Bir başka tanım da “sika olsun veya olmasın tek isnadı olan hadis” olduğu belirtilmiştir. Son tanıma göre sika olmayan râvinin rivayeti metruk olur. Fıkıhta ise bir fakihin mezhebinin dışında kaldığı görüşlerine denir. (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3: 494; Zebidî, *Tâcü’l-‘arûs*, 9: 423-424; Enîs ve dğr., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1: 476; Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi’l-eser*, thk. Alî Züveyn [Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1407], 124; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Cemâ’a, *el-Menhelü’r-râvî fî muhtasari ulûmi’l-hadîsi’n-nebevî*, thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan [Dımaşk: Dârü’l-fikr, 1406], 50.)

³⁰⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 260.

Fakat bunlardan bazılarını seçmek için yeterli kuvvet artık var. Müsâkât lâzım (اللازم) - bağlayıcı- değildir ve geçici de olabilir sürekli de olabilir. Müzâraa ve muhâbere bugünün tarifiyle, toprağın ekecek kişiye tohum ondan veya toprak malikinden olacak şekilde verilmesidir ve ikisi de câizdir.³⁰⁹

4.4.1.4. Sonradan Değişen Görüşleri

Sübkî'nin yaşadığı zaman zarfı içerisinde, bir görüşünden vazgeçip farklı bir görüş benimsediği durumlar da olmuştur. Bu değişimi bazı cevaplarında kendisi bazılarında ise oğlu Tâceddin belirtmiştir. Eseri incelediğimde, bu özelliğe sahip üç görüşü olduğunu tespit edebildim. Fikirlerinde bu gibi bir dönüşüm yaşamasına etken olarak ilmi yetkinliğinin artması, kadılık görevine gelmesi gibi durumlar gösterilebilir.

Kadı olduktan sonra değişen görüşüne *hibe* babındaki bir mesele örnek verilebilir. Sübkî burada bir kişinin kendi isteğiyle görevinden ayrılabilceğini ve bunun karşılığında bir ücret almanın hükmü hakkında da belirsizlik olduğunu söylemiştir. Daha sonra da “Bunların hepsi kadı olmadan önce düşündüklerimdi. Kadılığa girdiğimde genel maslahatın böyle yapılmamasında olduğuna karar verdim.” diyerek son görüşünün bu olduğunu söylemiştir.³¹⁰

Oğlu Tâceddin'in babasının görüşünün değiştiğine dair bilgi verdiği duruma örnek olarak da *talak* bahsindeki şu sözleri gösterilebilir: “Bu onun son görüşüdür. Hatta bu konu hakkında bana daha geniş bir eser de yazdırdı. O eser yanımdadır. O ikisinden önce İbnü'l-Haddâd'ı desteklediği iki tasnifi vardı sonra o görüşünden döndü ve bu görüşünde sabit kaldı.”³¹¹

4.4.2. Mezhep Dışı Atıfları

Sübkî bazı cevaplarında sadece kendi mezhebinin bazılarında ise ek olarak diğer mezheplerin görüşlerine yer vermiştir. Yaptığı bu atıflarda, kimi zaman yalnızca alimlerin yahut müntesibi oldukları mezheplerin görüşlerini zikredip bırakmış ve herhangi bir fikir beyanında bulunmamıştır. Bazılarında ise atıfta bulunduklarına katılıp katılmadığını dile getirmiştir. Sübkî'nin muvafakat veya muhalefeti dile

³⁰⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 476.

³¹⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 177.

³¹¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 266.

getirdiği durumlar yalnızca kendi görüşü olabileceği gibi mezhebinin genel görüşü de olabilir.

4.4.2.1. Hanefî Mezhebi

Sübki'nin atıfta bulunduğu mezheplerin ilki Hanefî mezhebidir. Hanefî mezhebinden bahsederken bazen “İraklılar” anlamına gelen Irakıyyûn (العراقيون)³¹² ifadesini kullanmış bazen de Ebû Hanife'nin³¹³ adını vererek mezhebin genelini kastetmiştir. Nadir olan bir kullanımı da “Kûfeliler” (الكوفيون) tabiridir.³¹⁴

4.4.2.1.1. Hanefî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri

Tahâret bahsinde suyun temiz olup olmayışına dair görüş ayrılığını açıklarken, İmam Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinden “Kendisine necaset karışmadıkça bütün sular temizdir.” sözünü nakletmiş ve burada temiz bir madde kullanarak çokça değişen şeyin bu sözün kapsamına girmeyeceğini söylemiştir. Sonrasında ise “İraklılar’dan farklı olarak, buradan kendisinden su ismini almayacak temiz bir maddeyle değişen şeyin temiz ve aynı şekilde müsta‘mel yani kullanılmış suyun da temiz olduğu sonucu çıkar.” demiştir.³¹⁵

Hanefî mezhebine dair ihtilaf zikrettiği bir diğer nokta da namazların cem‘ edilmesi meselesidir. Burada “Yolculukta namazların cem‘ edilmesine Ebû Hanife dışında çoğu alim cevaz vermiştir. Biz cevâza, sahih hadislerin te’vîl kabul etmeyecek şekilde açıkça belirtmesinden ulaştık.”³¹⁶ ifadelerini kullanmıştır.

4.4.2.1.2. Hanefî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri

Sübki, *hac bahsinde, âfâkiye*³¹⁷ dair bir görüş ayrılığını gidermek için Mekke’ye bir risale yollamış ve meseleyi kurallarla açıklamıştır. İkinci kuralda, “ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ” (Bakara 196) ayetindeki *hâzır* kelimesiyle kimlerin kastedildiğini

³¹² Sübki, *Fetâvâ*, 1:129, 2:407, 2:513.

³¹³ Sübki, *Fetâvâ*, 1:380.

³¹⁴ Sübki, *Fetâvâ*, 2: 286.

³¹⁵ Sübki, *Fetâvâ*, 1: 129.

³¹⁶ Sübki, *Fetâvâ*, 1: 176.

³¹⁷ Âfâki terimi, Mikât sınırları dışında ikamet eden kişiler için kullanılır. (Hamdi Döndüren, “Âfâki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1 [Ankara: TDV Yay., 1988, 397.]

ve mesafeyi hesaplarken nereden başlanılacağını tespit etmeye çalışmıştır. İlk olarak Hanefî mezhebinde hâzırın, yakın veya uzak olması fark etmesizin mikat sınırları dışında oturan kişi olduğunu; Şâfiî mezhebinde ise hâzır olan kişiyi belirlerken kasr mesafesinin baz alındığını fakat mesafe hesaplanırken Harem-i Şerif'ten mi yoksa Mekke sınırlarından mı başlanacağı konusunda ihtilaf olduğunu söylemiştir. Sonrasında ise iki vecih zikretmiş ve “Bu iki ihtimal arasında daha doğru olan Iraklıların zikrettiği, Râfiî'nin Şerh'te meylettiği ve Nevevî'nin de doğruladığıdır.” diyerek Şâfiî Hanefî mezheplerinin bu noktada ortak düşündüğünü ifade etmiştir.³¹⁸

Yukarıdaki örnek mezhebin genel görüşüne muvafakat belirttiği durumlardan biridir. Bazılarında ise mezhep içinden bir alimle aynı düşünmüştür. *Kat'ü's-serika* (قطع السرقة) bahsinde Serahsî'ye³¹⁹ (v. 483/1090 [?]), muvafakat etmesi bu durumlardan biridir.

Sübkî, Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eserinden şu sözleri nakletmiştir:

Hırsız, hırsızlık yaptığını itiraf etse sonra da kaçsa gerçekten yapmış olsa bile talep edilmez. Çünkü kaçmış olması ikrarından döndüğüne işarettir. İkrardan dönse de eli kesilmez. Kaçmış olması da bu şekildedir. Fakat o kişi geri dönse ve itiraf etse ya da ikrarından dönse malı tazmin etmek zorundadır. Zira ikrar ile had cezası düşer ama tazmin düşmez.”

Sonrasında ise aşağıda zikredilecek olan şu ifadelerini dile getirip Serahsî'ye katıldığı görüşünü dile getirmiştir:

Serahsî'nin bu sözleri kişinin kaçmasıyla el kesme cezasının düşeceğini ifade etmektedir. Bu görüş tetkik edilmelidir. Biz Serahsî'nin hırsız talep edilmez veya takip edilmez şeklindeki görüşüne muvafıqız. Bu hükme düşünerek ulaştım. Ashâbın kitaplarında bu konuyla alakalı bir temasa da rastlamadım.³²⁰

³¹⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 283.

³¹⁹ Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî el-Hanefî.

³²⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 301.

4.4.2.2. Mâlikî Mezhebi

4.4.2.2.1. Mâlikî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri

Mâlikî mezhebi ile görüş ayrılığını dile getirdiği bir mesele “Mescid-i Haram’da mı yoksa Mescid-i Nebevî’de mi kılınan namaz daha faziletlidir?” meselesidir. Sübkî, ilk olarak Hz. Peygamber’in (sav) şu hadisini zikretmiş “Benim bu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i haram hâriç, diğerlerinde kılınan bin namazdan daha faziletlidir.” ve eklemiştir:

Mâlik’e göre Mescid-i Nebevî’de kılınan bir namaz Mescid-i Haram’da kılınan namazdan binden az olacak şekilde daha hayırlıdır. Bize, Hanefilere ve Hanbelilere göre ise Mescid-i Haram’da kılınan namaz Mescid-i Nebevî’de kılınandan daha faziletlidir.³²¹

Sübkî bu ifadeleriyle Şâfiî mezhebinin, Mâlikî mezhebinin geneline bu konu hakkında muhalif olduğu açıklamıştır. Teravih namazının hükmünü ele aldığı *İşrâku’l-mesâbih fî salâti’t-terâvih* adlı risalesinde ise Mâlikîler içinde küçük bir gruba muhalefet etmiştir. Meselenin özü de şudur: Mâlikîlerin sünnet, fazîlet ve nafîle kavramları için farklı şeyleri kastetmeleri hakkında, cevaben Mâlikî mezhebi içinde bu konu hakkında iki temel yönelimin var olduğunu ve bu ayrımı yapanların mezhep içindeki küçük bir grup olduğunu söylemiştir.³²²

Mâlikî mezhebi içinde görüşünü zikredip eleştirdiği kişiye örnek olarak Sahnûn’u (v. 240/854) gösterebiliriz. Sübkî, Sahnûn’un “Kâbe ya da Mescid-i Nebevî’deki süslemeler için imam her yıl zekât vermelidir.” şeklindeki görüşünü zikretmiş ve bunu “garip” diye nitelendirmiştir.³²³

4.4.2.2.2. Mâlikî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri

Termîmü’l-kenâis konusunu işlerken “Kilise olarak kalacağına izin verilen bir yer yıkılırsa ne olur?” sorusuna “Tekrardan inşa edilmez.” diye cevap vermiş ve eklemiştir: “Ahmet’ten gelen meşhur rivayet budur. Mâlik’in mezhebi de bunu

³²¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 306.

³²² Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 165.

³²³ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 303.

gerektirir. Bana göre doğru olan da budur. Çünkü biz böyle bir sorumluluk almadık. Buna delalet eden ne bir sahâbe ne de tâbiîn sözü vardır. Ne de onların şartları böyledir.”³²⁴

4.4.2.3. Hanbelî Mezhebi

4.4.2.3.1. Hanbelî Mezhebine Katılmadığını Dile Getirdiği İfadeleri

Vakıf bahsinde gelen bir meselede Hanbelîlerin o konuya dair verdiği fetvaları eleştirmiş ve şöyle söylemiştir:

Hanbelîlerin fetvalarının bir delile dayanmadığı ortaya çıktı. Nakz edilmez şeklindeki fetvalarında ise, Yusuf b. Muhammed el-Hanbelî'nin ‘Bu hakkında ihtilaf olan bir konudur.’ sözü dışında hiç kimse bir dayanak belirtmemiştir. Bu sözde de sorun vardır. Çünkü biz bu mesele hakkında yazılmış bir şey de görmedik. Muhtelef, öncekilerin arasında bir görüş ayrılığı olursa kullanılır. Fakat burada fikir alışverişi vardır. Bu yüzden de muhtelef denmez.³²⁵

Örnekte görüldüğü üzere Sübkî, Hanbelîlerin hem fetvalarını hem de düşünme biçimlerini eleştirmiştir. Hanbelî Mezhebi içinde bireysel olarak görüş ayrılığını belirttiği ve eleştirdiği en bariz kişi olarak da çağdaşı İbn Teymiyye'yi (v. 728/1328) gösterebiliriz.

Sübkî, İbn Teymiyye'ye kısaca değil reddiyeler şeklinde cevap vermiştir. “*et-Tahkîk fî mes'ele't-t-talâk*”, “*Kitâbü raf'i's-şikâk 'an mes'ele't-t-talâk*” adlı eserlerini talâk meselesinde İbn Teymiyye'ye cevaben kaleme almıştır.³²⁶ *Fetâvâ's-Sübkî*'de de, bir bölümde İbn Teymiyye'nin *el-İctimâ' ve'l-iftirâk fî mesâilî'l-eymân ve't-talâk* adlı eserindeki ifadelerini teker teker ele almış ve yanlışlıklarını ispat etmeye çalışmıştır.³²⁷

İbn Teymiyye'nin düşünce biçimine dair yaptığı eleştirilerden birine aşağıda yer verilecek olan şu ifadeleri gösterebiliriz. Sübkî, bu örnekte İbn Teymiyye'nin *vakıfla* alakalı bir fetvasını duymuş ve “Bu Hanbelî böyle fetva verdiğinde, Hanefilerden bir

³²⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 386.

³²⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 17.

³²⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 273.

³²⁷ Sübkî, *Fetâvâ*, 2:267-272.

topluluğun, Mâlikîlerden ve Şâfiîlerden birinin ve Hanbelî kadılarının ona tâbi olması bir imtihandır.”³²⁸ demiş ve şöyle eleştirmiştir:

Bu şahsa hayattayken de Hz. Peygamber’i ziyaret etmek için yolculuğa çıkmayı inkâr ettiğinde ve yemin edildiğinde boşanmanın gerçekleşmeyeceğini söylediğinde cevap vermiştim. Sonradan, kendi anlayışına dayanarak bir nakle hızlıca yöneldiği için sözlerine itimad edilecek biri olmadığını anladım.³²⁹

4.4.2.3.2. Hanbelî Mezhebine Katıldığını Dile Getirdiği İfadeleri

Devlet memurlarının verdiği hediyeleri almanın hükmünü açıkladığı bölümde ilk olarak Şâfiî mezhebinin ve sonra sırasıyla Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşlerini özetlemiştir. Hanbelî mezhebindeki “Kadı, göreve gelişinden önce hiç hediyeleşmediği birinden hediye alamaz.” şeklindeki görüşü iletmiş ve muvafakat etmiştir.³³⁰

Bir görüşe katılıp katılmaması dışında kullandığına çok sık rastlanmayan son yöntemi de herhangi bir görüşü özet yahut kısa bulduğunda onu detaylandırmayı tercih etmesidir. İzah edecek olursak, X meselesi hakkında kaynaklarda bilgi varsa fakat detaylandırılmadıysa veya ilgili noktalar tam anlaşılamıyorsa Sübkî, o görüşe muvafık olacak şekilde kapsamlı açıklamasını yapmıştır. Bu yöntemine örnek olarak *akdiye* bahsinde geçen bir meseleyi örnek gösterebiliriz. Meselenin özü hâkimin doğru olmadığını düşündüğü bir hükümle karar vermesiyle alakalıdır. Sübkî, ilk olarak İmam Şâfiî’nin bu konu hakkındaki “Hâkim doğru olmadığını düşünüyorsa ondan yüz çevirir ve uygulamaz.” sözlerini sonrasında da Şâfiî mezhebinde amel edilen ‘Hâkim uygular.’ şeklindeki görüşü zikretmiştir. Kendi görüşüne gelince de “Ben detaylandırmayı tercih ediyorum.” demiş ve hükme konu olan meseleyi ikiye ayırmıştır: muhtelefün fih olsa da mezheplerin hakkında kesin bir karara vardıkları olanlar ve hükmü hakkında hata olması muhtemel olanlar. Bu iki türün farklılıklarına dayanarak hükmün de değişeceğini ifade etmiştir.³³¹

³²⁸ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 164.

³²⁹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 163.

³³⁰ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 222.

³³¹ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 417.

Eserdeki fetvalar incelendiğinde Sübkî'nin yalnızca fıkıh mezheplerine değil farklı ilmi topluluklara ya da bir disiplin içinde otorite olan kişilere de atıfta bulunduğunu görmekteyiz. Zemahşeri'ye (v. 538/1144)³³², Sîbeveyh'e (v. 180/796),³³³ nahivcilere (النحاة)³³⁴, dilcilere (اللغويون)³³⁵ gökbilimcilere (أهل الهيئة و الحساب)³³⁶ vb. başvurduğu örnekler bunlardan birkaçıdır.

Sübkî'nin kendi mezhebi veya diğer mezheplere yaptığı atıflara baktığımızda genelinin muvafakat veya muhalefet olmak üzere iki şekilde olduğunu gördük. Fetvalarında izlediğini gözlemlediğimiz bu metot, bize Sübkî'ye ve ilmî yetkinliğine dair kıymetli bilgiler vermektedir. Zira o, yalnızca bir alanda değil birçok disiplinde kendisini yetiştirmiştir. Bu yetkinliğe dayanarak da bazı noktalarda mezhep fark etmeksizin eleştirilerini dile getirmiştir. Mezhep içi eleştirileri yalnızca benzer seviyede olduklarına değil bazı durumlarda İmam Şâfiî veya hocası İbnü'r-Rif'a (v. 710/1310) gibi kişilere olmuştur. Tersinden düşündüğümüzde ise, bazı noktalarda diğer mezheplerin ya da mezhep içi kişilerin görüşlerine muvafakat ettiğini görmekteyiz.

³³² Sübkî, *Fetâvâ*, 1:115, 1:118.

³³³ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 619.

³³⁴ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 71, 1: 81-82.

³³⁵ Sübkî, *Fetâvâ*, 2: 234.

³³⁶ Sübkî, *Fetâvâ*, 1: 225.

BÖLÜM V

SONUÇ

İslam’da bireylerin sorumlulukları büyük oranda Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sünneti vasıtasıyla belirlenmiştir. Fakat her bireyin bu yükümlülükleri aslî kaynaklardan öğrenme imkânı olmamaktadır. Bu gibi durumlarda devreye giren fetvalar bireylerin sorularını bilenlere yöneltmesine imkân sağlamakta ve müftîler de bu referans kaynaklarından biri olmaktadır. Fetvalar, bireylerin sorularına cevap sağlamalarının yanında fikhî birikime katkı da sağlamakta ve bulundukları dönemin iktisadi, toplumsal, dini yapılarına dair pek çok kıymetli bilgiyi içinde barındırmaktadır. Bahrî Memlûkler döneminde yaşamış olan (683-756/1284-1355) Şâfiî fakihi Takıyyüddin Sübkî’nin fetvaları da bu özelliğe sahiptir ve hem sorular hem de cevapların satır aralarında yaşadığı dönemin sosyal tarihini yansıtan ifadeler ve anlatımlar mevcuttur.

Sübkî, 683/1284 yılında Mısır’da doğmuştur. İlk öğrenim hayatı ailesinde başlamış ilim talebi için farklı şehir ve bölgelere yolculuklar yapmıştır. Hadis, fıkıh, usul, mantık, tefsir, kıraat alanlarında yetkin alimlerden dersler alarak kendisini yetiştirmiş ve Mısır’a dönmüştür. Döndükten sonra başkadılık görevine atandığı hicrî 739 yılına kadar Mısır dışına hiç çıkmamış kendisini tedris ve fetva faaliyetlerine adanmıştır. Kendisine hem yaşadığı bölgeden hem de o dönem için birbirine uzak kabul edilen yerlerden sorular gelmiştir. Şam’a gittikten sonra da asli görevine ek olarak fetva vermeye devam etmiştir. Oğlu Taceddîn’in ve fetvalarının sunduğu bilgidен hareketle Sübkî’nin yaklaşık elli yıl boyunca fetva ile iştigal ettiğini söylemek mümkün olmaktadır. Yetmiş üç yıllık ömrünün üçte ikisini bu ilmi faaliyete adayan bir alimin fetvaları büyük önem taşımaktadır. Bu saikle de *Fetâvâ*’sı incelenmiş ve fetva usulü izaha çalışılmıştır.

Çalışmamızın amacı Sübkî’nin fetva verirken takip ettiği yöntemlerin belirlenmesi idi. Fetva usulünü tespit ederken ilk olarak kullandığı kaynakları, bu kaynakları kullanım şekillerini ele aldık ve fikhin aslî ve fer’î kaynaklarını kullandığı sonucuna ulaştık.

Ayet ve hadis kullanımının diğer delillere nazaran daha sık ve çeşitli olduğunu gözlemledik.

İkinci olarak fetvalarında atıfta bulunduğu kaynak kitapları, bir diğer ifadeyle başucu kitaplarının tespitini yaptık ve bunların da çeşitli olduğunu; yalnızca Şâfiî mezhebinden eserlerden faydalanmamış olup diğer mezheplerin kaynaklarını da zikrettiğini hatta bazı cevaplarında o kaynakları esas aldığını gördük.

Eser incelendiğinde, fetvalarının tek tipte olmayıp farklı pek çok özelliğe sahip olduğunu gördük. Açıklamayı kolaylaştırabilmek adına cevaplarını kısa (öz) ve uzun (detaylı) olanlar olmak üzere iki kısımda inceledik ve kısa olanların uzunlara oranla çok daha az olduğu gözlemine ulaştık. Uzun cevaplarını daha kolay anlaşılır kılmak için kavaid üzerinden açıklama yapma, cevabı bölümlere ayırma, sorudaki ifadeleri teker teker açıklama, farazî sorular üretme, anlaşılması zor kelimeleri açıklama, konuyu ayrıntılı anlatma ve cevabı özetleme olmak üzere yedi üsluptan istifade ettiğini belirledik.

Sorulan soru veya sorular hakkında kaynaklarda mevcut hüküm veya bilgi varsa tutumunun ya o hükmü kabul etmek ya da reddedip tercih yapmak şeklinde olduğunu ve istisnai bazı cevaplarında da tercih yapmadığını gördük. Sorulan soru hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulamadıysa kendi ilmi birikimine dayanarak re'yi ile fetva verdiğini gözlemledik.

Fetva metodunu açıklarken, son olarak cevaplarında yaptığı atıflara başvurduk. Bu atıfları mezhep içi ve mezhep dışı atıflar olmak üzere iki kısımda inceledik ve Sübkî'nin fetva verirken yalnızca kendi mezhebi olan Şâfiî mezhebine atıf yapmadığını ayrıca diğer mezheplere de atıflarda bulunduğunu gördük. Kendi mezhebine yaptığı atıfların her zaman zikrettiği görüşe veya kişilere katılmak şeklinde olmadığını ve yer yer eleştiriler yönelttiğini de gördük.

REFERANSLAR

- el-Abbâdî, Ahmet Muhtâr. *fî târîhi 'l-Eyyûbiyyîn ve 'l-Memâlik*. Beyrût: Dârü'n-nahda'l-'Arabiyye, 1995.
- el-Abbâdî, Ahmet Muhtâr. *Kıyâmu devleti 'l-Memâlik*. Beyrut: Dârü'n-nahda'l-'Arabiyye, 1406/1986.
- Apaydın, H. Yunus. “Şahit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 278-283. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Atar, Fahrettin. “Fetva”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 486-496. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler (1250-1517)*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Berkey, Jonathan P. *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*. trc. İsmail Eriş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Calder, Norman. *Islamic Jurisprudence in the Classical Era*. Cambridge. Cambridge University Press: 2010.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh b. Ömer b. Îsâ el-Hanefî. *Takvîmü 'l-edille fî usûli 'l-fikh*. thk. Halil Muhyiddîn el-Meys. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Döndüren, Hamdi. “Âfâkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 397-398. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Maslahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 79-94. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Örf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 87-93. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Elmalî, Hüseyin ve Şükrü Arslan. “Garîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 374-375. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Enîs, İbrahim, Abdülhalîm Muntasır, Atıyye es-Savâlihî ve Muhammed Halefullâh Ahmed. *el-Mu'cemü 'l-vasît*. Kahire: Mücemmau'l-lügati'l-'Arabiyye ve Mektebetü's-şürûki'd-düvelîyye, 2004.
- Esen, Bilal. “İslam Muhakeme Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin (eş-Şehâde bi't-tesâmû') Kabulü. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15, 2 (2015): 263.

- Gazefî, Said Abdurrahman Musa. "Eser". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 372. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm Abdüşşâfi. Beyrût: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993.
- Gözübenli, Beşir. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 49-52. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- İsmail Yiğit. İslam Tarihi: Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal. 14 cilt. İstanbul: Kayihan Yayınları, 2011.
- Hüseyin, Muhammed es-Sâdık. *el-Beytü's-Sübki*. Kâhire: Dârü'l-kâtibi'l-Mısırî, 1948.
- İbn Cemâ'a, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm. *el-Menhelü'r-râvî fî muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazan. Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1406.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Magribî et-Tûnisî. *Târîhu İbn Haldûn: El-'iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsarahum min zevi's-sultânî'l-ekber*. Ebû Suheyb el-Keremî. Amman: Beytü'l-efkâr ed-düvelîyye. 2003.
- İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî eş-Şühbî ed-Dımaşkî. *Tabakâtü's-Şâfiyye*. thk. el-Hâfız Abdül'alîm Hân. 4 cilt. Beyrût: 'Alemü'l-kütüb, 1407.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî. *Ma'rîfetü envâ'i ulûmi'l-hadîs (Mukaddimetü İbni's-Salâh)*. thk. Nûruddîn 'İtr. Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1986.
- Kâfiyecî, Ebû Abdillâh Muhyiddîn Muhammed b. Süleymân. *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*. thk. Alî Züveyn. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1407.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî el-Osmânî. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabaktâi'l-fühûl*. thk. Ekmeleddin İhsanoğlu, Muhammed Abdulkâdir el-Arnaût ve Sâlih Sa'dâvî Sâlih. 6 cilt. İstanbul: IRCICA, 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musanifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. 15 cilt. Beyrût: Mektebetü'l-müsennâ-Dârü ihyâi't-türâsî'l-Arabî, 1957.

- Makdisî, İbn Sa 'd. *Mu'cemü şüyûhi't-Tâc es-Sübkî kâdi'l-kudât Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfi*. thk. el-Hasen b. Muhammed Âyet Bel'id. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir. *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- Makrîzî. *İğâsetü'l-ümme bi keşfi'l-gumme*. thk. Kerem Hilmî Ferhât. Kâhire: Dârü ayn li'd-dirâsâti ve'l-bühûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, 1427/2007.
- Makrîzî. *el-Mevâiz ve'l-i 'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. 8 cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418.
- Mekîn, Ebu'l-Mekârim el-Circîs b. el-'Amîd. *Ehbârul-Eyyûbiyyîn*. Kâhire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Mühyiddîn Yahyâ b. Şeref. *et-Takrîb ve'teysîr li-ma 'rifeti süneni'l-Beşîr fî usûli'l-hadîs*. thk. Muhammed Osmân el-Haşî. Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Nu'aymî, Abdulkâdir b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dâris fî târîhi'l-medaris*. thk. İbrahim Şemsüddîn. 2 cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990.
- 'Âşûr, Saîd Abdülfettâh. *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısır ve's-Şâm*. Kahire: Dârü'n-nahda, 1976.
- Özen, Şükrü. "Tercih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 484-487. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Safedî, Salâhüddîn Halil b. Aybek b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût-Tezkî Mustafa. 29 cilt. Beyrût: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000.
- Sûsî, Ebu't-Tayyib Mevlûdü's-Serîrî. *Mu'cemü'l-usûliyyîn*. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. nşr. Faysal 'İsâ el-Bâbî el-Halebî. 10 cilt. Kâhire: Dârü ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1383/1964.
- Sübkî, Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi el-Ensârî el-Hazrecî. *Fetâvâ's-Sübkî fî fîrû'i'l-fıkhi's-Şâfiî*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn. 2 cilt. Beyrût: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryânî. 2 cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1415.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mustafa Hicâzî. 40 cilt. Küveyt: Tab'atü'l-Küveyt, 2001.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût, Beşşâr Ma 'rûf ve dğr. 29 cilt. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1982.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû*. 10 cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

Ad ve Soyad:

Hacer Taburdemir

İletişim Bilgileri:

E-posta (1):

Eğitim:

2008–2012

Lise, Kartal Anadolu İmam Hatip Lisesi

2012–2017

Lisans, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2017– ...

Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri